

Микола Трублаїні

МАНДРІВНИКИ

Микола Трублаїні

МАНДРІВНИКИ

ПОВІСТЬ

Державне видавництво
ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР
Київ 1957

Малюнки

В. САВІНА

*Обкладинка,
титул, заставки і кінцівки*

П. ДЕНИСОВА

Частина перша

ВЕЧІР СЮРПРИЗІВ

Ніч — як море. Вона обступила сад, залляла дерева, кущі м'якою темрявою і завмерла — ніби запанував штиль.

У кількох місцях саду бризнуло світло електричних лампочок і разом з ним розсипались дзвінкі голоси в сутінках алей. Біля пірамідальної клумби білих квітів зазюрчав струмінь фонтана.

В шкільному саду збирались школярі на вечірку з нагоди закінчення учбового року. Першими з'явилися Зоя Бульба, Тамара Гончаренко і Зіна Рімерберг. Вони скрізь і завжди з'являлися першими. Це були великі приятельки. Вони разом приходили до школи, носили одного покрою плаття і вперто намагались сидіти втрьох на одній парті.

Вони різнилися лише тим, що Зоя була блондинка, Тамара — шатенка, а Зіна — брюнетка. Дівчата наблизились до фонтана і зупинились у темряві між деревами. Нахилившись головами одна до одної, зашепотіли.

Сьогоднішній вечір мусив бути вечором сюрпризів. Так задалегідь умовилися всі учасники вечірки — учні

восьмого класу, вірніш ті, що перейшли у восьмий, і ті, що залишали восьмий клас, перейшовши у дев'ятий. Кожен мусив приготувати якийсь сюрприз і тримати його в таємниці від інших. Жюрі, що складалося з класних вихователів, голів класів та шкільного лікаря, готувало премії за кращі сюрпризи.

Над альтанкою не горів ліхтар, і дівчат майже не було видно. Між деревами метнувся кажан, а на голову Зої з гудінням сіли два хрущі. Подруги, захопившись, почали говорити голосно.

— Нічого не придумую,— розвела руками Зоя,— який можна вигадати сюрприз?

— І я не знаю,— промовила Зіна.— Михайло Фритіофович говорив, щоб кожен сам вигадав, а до нього за порадою — в крайньому разі.

— Пішли, дівчата! — сказала Тамара.

— Куди? — спитали подруги.

— Пошукаємо Михайла Фритіофовича і порадимось. Самі не вигадємо такого, щоб усіх здивувати.

Подруги пристали на ту пропозицію і, взявшись під руки, рушили до тенісного корту, що правив за збірний пункт.

— А-а, три грації було колись у давнину,— загукав хлопець, що вилетів назустріч дівчатам.— Здрастуйте, чарівниці!

— З'явилися ви, а нас так само три, а не чотири,— відповіла Зіна.— Здрастуй.

На голові у хлопця здіймалась копиця скуйовдженого волосся, що вперто не корилося гребінцеві і надавало своєму власникові трохи сумбурного вигляду. Білий комірць з темною плямою галстука чітко вирізнявся на чорному фоні піджака.

Це був Вася Чиж. В руках він тримав великий блокнот, олівець і електричний ліхтарик.

— Дівчата, ви мені жахливо потрібні!

— Жахливо?

— Жахливо!

— Мені страшно!

— Тихше! — гукнув Чиж. — Тільки без галасу: у мене суворо конфіденціальна справа до кожної з вас. Я питаю тебе, Зіно, що б ти зробила, якби довідалась, що тобі залишилось жити десять хвилин?

— Дурень! — обурилась Зіна.

— Ага, так і запишемо. — І Вася черкнув олівцем у своєму блокноті.

— А для чого це тобі? — спитала Тамара.

— Я зараз скажу, але раніш ти дай відповідь на моє запитання.

— Ні, раніш ти скажи, для чого.

— А я прошу тебе і Зою спочатку відповісти мені.

Зоя зайшла дзвінким сміхом і поспішила виконати прохання Чижа.

— Я... — сказала вона. — Ти якої відповіді хочеш, більш-менш серйозної чи жартівливої?

Чиж мовчав.

— Я, — продовжувала дівчина, — скоренько одягла б найкращу сукню і почала б танцювати фокстрот.

Вася поспішив занотувати відповідь.

— Твоя черга, — підводячи голову, звернувся він до Тамари.

— Я, щоб залишити про себе спогад, обірвала б тобі патли.

Записавши цю відповідь, Вася гордо глянув на подруг.

— Тамаро, скажи, будь ласка, яку-небудь цифру, але не більше десяти, — попросив хлопець.

— Десять.

— Так. Тепер Зоя хай скаже.

— Дев'ять.

— Ану, Зіно?

— Вісім.

Після останньої відповіді дівчата зайшлися сміхом.

Вони знали, як і вся школа, що Вася таким способом перевіряє їх розумові здібності. Він вичитав у якомусь старому календарі, що ті, хто називає у відповідь цифру менше п'яти,— малорозвинені, а ті, хто називає більше п'яти, це люди виняткових розумових здібностей. Минулого року він уже звертався з таким запитанням до трьох подруг, але забув про це.

— Для чого ти ставиш нам ці запитання, можеш не пояснювати. А от скажи, навіщо ти питаєш відносно десяти хвилин до смерті? — настирливо допитувалась Тамара.

Хлопець сунув блокнот під пахву, а олівець сховав у кишеню.

— Тільки, дівчатка, мовчіть. Це секрет, який відкрию тільки вам,— сказав Вася урочисто й поважно. — Я вирішив провести анкету серед наших товаришів на тему: «Що ти зробив би, коли б довідався, що тобі залишилось десять хвилин до смерті?» На вечорі я оголошу наслідки цієї анкети. Тільки мовчіть, дівчатка. Нікому ні чичирк.

Подруги з обуренням обступили Чижа.

— Викреслюй, пустодзвоне, мою відповідь! — рішуче сказала Тамара.

— Ого, так я тобі й викреслив! — глузливо глянувши на неї, відказав Вася.

— Слухай, Чиж, наші відповіді перші?— поцікавилась Зіна.

— Ні, останні. Тут уже все записано,— показав хлопець на блокнот,— все закінчено. Анкета готова. Гут абенд, ді медхен!

— Ні, ні, ти од нас не втечеш,— вигукнула Зоя і загородила йому дорогу.

— Тобто як? — здивувався Вася.

— Тобто так,— відповіла за Зою Зіна.— Ти викреслиш наші відповіді, а ми видумаємо інші.

— Наприклад?

— Я, наприклад,— сказала Тамара,— почала б читати свої улюблені вірші.

— Ага, це добре, але я вже не маю часу з вами балакати,— неблаганно заявив Вася і хотів іти.

Ту ж секунду Зоя вихопила в нього блокнот і кинулась навтіки.

— Тримайте його, дівчата! — кричала вона.

— Оддай, оддай! — зарепетував Вася й подався за дівчиною, але Зіна і Тамара схопили його за руки.

Зоя зникла. Вася, вириваючись, лаяв «експропріаторів» і вимагав, щоб йому негайно повернули блокнот. Коли його пустили, він метнувся в глибінь саду розшукувати Зою.

Тим часом на волейбольному майданчику загравав патефон, і всі рушили туди. Там починалися танці. Патефоном заволоділи фокстротчики. Та ось з'явився Левко Чумак, син військового трубача. Він мав славу видатного танцюриста, але полюбляв старі танці. Він танцював вальс, краков'як, мазурку, польку, венгерку, лезгинку й уперто відмовлявся танцювати фокстрот, румбу, танго.

Левко тримав у руках стілець.

— Зараз Левко воюватиме,— сказала Тамара.— Він, мабуть, із стільцем в руках нападатиме на фокстротчиків.

Навколо патефона теж сподівались нападу. Сміючись і жартівливо гукаючи на адресу Левка, вони гуртом оточили патефон, готуючись до оборони.

Але Левко зупинився серед майданчика, поставив стілець і, скориставшись моментом, коли міняли пластинку, скочив на той стілець і вигукнув:

— Увага! Увага!

— Говорить ер-ве сто двадцять чотири! — крикнув хтось із фокстротчиків.

— Тихо! — гримнув Левко.— Сьогодні вечір сюрпризів. Мій перший сюрприз — досить фокстрота!

В цей час патефон знову загравав. Це був фокстрот «Японські ліхтарики». Голосно сміючись, три чи чотири пари пішли в танець.

Левко махнув, як диригент, руками, і зразу ж з шкільної тераси, за сто кроків од них, загримів духовий оркестр. Могутні звуки вальса приглушили патефон і збили з такту танцюристів. Левко зіскочив із стільця, одкинув його геть і, схопивши Зіну, поплив з нею круг майданчика. Фокстротчики мусили теж переключитись на вальс.

Оркестр складався з кількох товаришів Левкового батька. Левко запросив їх прийти на шкільну вечірку й пограти хоча б з півгодини.

Але ось крізь звуки оркестру прорвались оплески і крики «ура». Десятки учнів вітали широкоплечого чоловіка років сорока, одягненого в сірий костюм. Чоловік цей з'явився в супроводі кількох школярів, що оточували його міцним колом. Це прийшов шкільний лікар Михайло Фритюфович Гансен, улюбленець школярів, організатор їхніх вечірок, розваг, спортивних вправ. Школярі молодших класів називали його дядею Мишею.

— Ну, чекаю ваших сюрпризів,— звернувся до учнів дядя Миша.

В цей час підійшли класні вихователі й голови класів.

— Левків сюрприз ви чуєте,— сказала Зіна, натякаючи на оркестр.

— Знаю, знаю,— відповів лікар.

— Тепер мій сюрприз! — крикнув Тиміш Перепута.

Він скочив на лаву край майданчика, підніс руку і вистрілив з пугача.

Той постріл був гаслом. Враз за кущами почувся другий постріл, і в глибину ночі вгору, в небо, метнувши вогняним хвостом, вирвалась ракета. У височині вона розсипалась золотими іскрами, і одночасно з землі помчали їй навздогін ще кілька ракет, щоб своїми іскрами обсіпати шкільний сад. Всі звели очі догори, і ніхто не звернув уваги на чорні примари, що боязко ховались у кущах.

Оркестр скінчив грати. Музиканти поздоровили шко-

лярів з успіхами в навчанні, побажали весело провести літо і, попросивши пробачення, що не можуть більше затримуватись, пішли. Тепер передбачалась легка вечерея, потім ігри й танці під патефон.

На столах з'явилися чай, бутерброди, цукерки, тістечка.

Ваня Жила порадував усіх своїм сюрпризом: з дерева почулась чудова музика. Там Ваня влаштував радіоприймач з гучномовцем і тепер включив його, приймаючи легку музику.

Ванда Врублевська заявила, що черга за нею, і зникла в напівтемній алеї.

Майка Коваль вручила Михайлові Фритіофовичу великий букет пахучого бузку.

— Це від мене і від усіх наших учнів.

— Дякую. О, це сюрприз!—сказав лікар, приймаючи з її рук квіти.

— Це не сюрприз, а бакшиш¹,—загорлав Вася Чиж.—Бакшиш за те, що ви всім допомогли щодо сюрпризів.

— Ну, бакшиш, то й бакшиш,—добродушно погодився Михайло Фритіофович.—Але ти помиляєшся, що я всім допомагав. Тобі, наприклад, ні...

— Е-ех!.. Бідна моя голівонька,—зітхнув Вася.—Я пам'ятаю вашу пораду, щоб кожен самостійно виявив ініціативу... Але мій сюрприз... ще невідомо...

Він глянув на трьох подруг, з досади мотнув головою і одійшов убік.

А троє дівчат весело перезирались, наче кепкуючи з Чижа. Але хлопчик, одвернувшись від них, розплився в лукаву посмішку.

Саме в цей час у глибині саду показалась постать, загорнута в біле, з обличчям, захованим під чорною маскою. В руці в неї були квіти. Постать зупинилась, не ді-

¹ Б а к ш и ш — подарунок,

йшовши двох кроків до освітленого круга. Всі мовчки стежили за цим привидом. Пошепки висловлювали догадки, хто це може бути. Але ось маска підняла руку з квітами і тріпнула ними. Задзвеніли срібні дзвоники. Одна секунда тиші, і маска заспівала.

Нижний голос, ще не зміцнілий, піднявся наче на звуках срібних дзвіночків. Всі завмерли і стояли непорушно. Ніхто не міг розібрати жодного слова тієї пісні, але її мелодія проймала кожного.

— Це ж італійською мовою,— прошепотів Гансен.

Пісня, як птах, ширяла над їхніми головами, злітала вгору, розсипалась сміхом, збуджувала почуття гордості, відваги і неймовірних веселощів. Здавалось, співала ластівка, потім заворкувала горлиця, і ось уже соколом злітає пісня, щоб упасти долі і затьохкати соловейком.

Тиша...

Високо в небі світить молодий місяць. В білім цвіту непорушно стоять дерева. Припадають краплистою рососою трави.

Тиша. Сімдесят підлітків, хлопчиків і дівчаток, завмерли на мить.

Тишу порушено. Вибух оплесків, вигуків вітає співачку.

Маска повертається спиною і зникає за кущами.

Ще секунда, друга і десяток школярів мчить у куці за маскою.

Вони добігають до паркана, що відгороджує сад від вулиці, і бачать, як та, кого вони доганяли, з вправністю кішки перелазить через огорожу, щоб зникнути на вулиці. А перед ними виростає постать дівчини, яка хапає їх за руки і зупиняє:

— Сійте! Куди ви?

Це кричить Ванда. Вона не пускає їх далі.

— Це був мій сюрприз,— каже дівчина,— але хто співав — це таємниця.

— Ніяких таємниць! — горлає Чиж.

Він дереться на паркан, падає на той бік, на вулицю, зупиняє двох-трьох випадкових перехожих. Але це підстаркуваті жінки, які навряд чи можуть плигати через паркани.

Всі повертаються. Михайло Фритіофович тисне Ванді руку за сюрприз, але навіть йому Ванда відмовляється сказати, хто співав.

Діти сідають до чаю. Та не встигли заспокоїтись після біганини за співачкою в масці, коли якісь дикі вигуки знов порушують спокій. З кушів вискакують п'ять войовничих індіців, озброєних луками і томагавками¹. З шаленими вигуками: «Ого-го-го-о-о! Гой-я! Ей-я!» вони кидаються на блюдо з тістечками.

Шарль Дюкло, француз, що вчився в цій школі, хапає одного з напасників, очевидно головного, судячи з його вбрання та поведінки, і починає трясти його.

— Розбишако, що ти наробив? — нападає він на бідного індіця, що в його міцних руках звивається, як в'юн, але видертись не може.— Я наказав вам чекати мого гасла. Ви зіпсували мій сюрприз.

— Ми не могли чекати,— борониться індієць,— ми бачили, що ви кінчаєте нищити тістечка. Що б нам зосталось?

Виявилось, що Шарль, бувши вожатим у шестикласників, намовив кількох з них під керівництвом Марка Рудого з'явитись на вечірку переодягненими в індіців. Хлопці терпляче чекали сигналу, але, побоюючись за тістечка, вискочили з кушів, не дочекавшись його.

— Вечеря закінчена, — промовив Лєвко. — Музику! Заграв патефон — і почалися танці.

¹ Томагавк — у північноамериканських індіців — спочатку кийок з укріпленням на кінці кам'яним ударником; згодом назва т. перейшла на бойові металеві сокири, що їх купували індіці у європейців.

НЕСПОДІВАНА ПРОПОЗИЦІЯ

На сусідньому майданчику почалася гра. Першій зав'язали очі Ванді. Вона пройшлась по колу. До неї підбігали товариші, торкались її рук, вигукували над самим вухом і швидко тікали. Вона гналась за ними, але, наближаючись до стільця, стола, до межі кола, чула вигуки «вогонь, вогонь!» і тоді поверталась у другий бік.

Ванда, нарешті, впіймала Марка Рудого. Вийшовши з кола, вона підійшла до групи учнів, що сиділи з лікарем під пахучими кущами бузку.

— Михайле Фритіофовичу,— звернулась дівчинка до Гансена,— а коли б комусь зав'язати очі і провести по школі, хай би вгадав, де він... або по саду.

— Або по місту,— вставив один з хлопців.

— Ціла подорож з зав'язаними очима,— усміхаючись, зауважив лікар.

— А справді,— продовжувала Ванда,— чому б не організувати так подорож, щоб, скажімо, вас везли з зав'язаними очима залізницею, літаком, пароплавом і, зрештою, привезли в незнайоме для вас місце. А тут дивіться на ландшафт, на сонце, зверніть увагу на температуру, послухайте, як розмовляють люди, і вгадайте, де ви.

— Цікава, але морочлива й дорога гра,— зауважив хтось із гурту.

— Ні... — хотіла щось сказати Ванда, але її перебили.

— Слухай, Вандо, ти б краще заспівала щось,— попросили її двоє дівчат.

— Ви знаєте, що я не співаю,— обурилась Ванда і почервоніла.

— Вандочко, але ж раніше ти співала. Невже ти й досі... Ми думали, що ти сьогодні співатимеш, а ти привела свою знайому.

— Сказано, що не співаю.

Ванда встала й пішла на майданчик, де відбувались танці.

Минулого року Ванда захоплювалась співами. Їй дуже хотілося стати співачкою. Її співи охоче слухали товариші. Вона готувалась до виступу на шкільному вечорі. Але виступ вийшов невдалий. Чи то від хвилювання, чи, може, від морозива вона охрипла. Прохрипівши кілька слів, дівчина побачила усмішки на обличчях слухачів і, спалахнувши від сорому, втекла за куліси. В залі залунав голосний сміх, а вона, впавши на стілець, залилась сльозами. З того часу Ванда перестала співати.

— Хто вас за язика тягнув! — напались гуртом дівчата на тих двох, що просили Ванду.

— Але ми не думали, що це їй так дошкуляє, — боронились вони.

— Годі, годі! Не сваріться, — втихомирив учнів лікар.

Всі замовкли і стежили за грою. Михайло Фритіофович про щось довго думав. Нарешті він звернувся до школярів.

— Мені здається, в мене виникла цікава думка в зв'язку з тим, що говорила Ванда. Можна б організувати на час літніх канікул подорож для вас. Власне, у нас передбачається одна подорож. Але я думав, як би зробити цю подорож оригінальною... не з зав'язаними очима, а так, щоб маршруту її ніхто не знав, крім керівника. Як ви думаєте, друзі?

Учні слухали мовчки, намагаючись збагнути, в чім тут справа.

В цей час розпорядники вечора оголосили, що слово для сюрпризу надається Зої Бульбі.

Зоя вилізла на стілець і заявила, що її сюрприз — це одночасно сюрприз Тамари і Зіни. В руках вона міцно тримала блокнот. Вася Чиж зразу пізнав його. Він протовпився ближче до Михайла Фритіофовича і зажмурився. Зоя почала з короткої передмови:

— Ми вирішили провести серед вас анкету на запитання: «Що ти зробив би, якби довідався, що через десять

хвилин умреш?» Ми зібрали двадцять відповідей, і я хочу їх оголосити.

— Слухайте, слухайте!—прокотилось серед присутніх.

Зоя розкрила блокнот і приготувалась читати. Зіна і Тамара перезирнулись, глянули на Васю і, побачивши, що він зажмурився, пирснули від сміху.

— Увага,—попросила Зоя.—Читаю. Вітя Дерев'янка — одлупцював би Славу Фелера за те, що на уроці підказав, ніби «Євгенія Онегіна» написав Маяковський. Слава Фелер — одяг би макітру на голову, взяв би під руку Вітю Дерев'янка і пройшовся б по головній вулиці міста.

— Але я цього не казав! Я зовсім нічого не казав!—враз закричали обидва хлопці.

— Увага, увага! — гукали Зіна і Тамара.

Зоя продовжувала:

— Ліда Чумаченко — подарувала б свою кицю Мурку Лізі Скобенко. Ліза Скобенко — побігла б до Ліди Чумаченко, щоб поцілувати кицю Мурку.

З юрби почувись обурені голоси дівчат, які запевняли, що нічого подібного вони не говорили.

— Миша Слонім, — продовжувала читати Зоя, — крикнув би: «Паперу і олівець!» і сів би писати поему про життя і смерть.

— Коли я тобі таке говорив? — кинувся до Зої шкільний поет Миша Слонім.

Але Зоя, не слухаючи його, продовжувала читати:

— Боря Крокін — я пішов би в кондитерську і попросив би шоколаду й пирожних на сто карбованців. З'їв би протягом десяти хвилин, а потім уже не знаю, хто б за мене розплатився.

— От нахаба! — кинув репліку Вася Чиж.

— Ванда Врублевська — негайно виконала б завдання до наступних уроків. Тео Дорошевич — написав би листа Ванді Врублевській, в якому сказав би, що кращої від неї не було й не буде.

Під гучний сміх Васі Тео кинувся до Зої.

— Коли я це сказав? Що ти видумуєш?

Вона розгубилась. Усе було записано в блокноті Васі Чижа.

— Це ж Вася,— захищаючись, сказала вона,— це ж він.

— Що він? Де він? — бризкав словами, наче окріп, Тео...

Голосний сміх перемішувався з вигуками обурення. Голова класу Петя Овчаренко вирішив втрутитися й навести порядок. Він протовпився в центр і сам виліз на стілець, з якого вже зіскочила Зоя.

— Увага! Ми зараз вяснимо.

Коли, нарешті, настала тиша, слова попросив Вася Чиж. Йому дали слово.

— Я прошу пробачення, але це мій сюрприз. Усе це я видумав і записав у свій блокнот. Таке запитання я поставив лише Зої, Тамарі й Зіні. Зоя відповіла мені, що я дурень.

Чижа урвав сміх і вигуки «браво».

— Я, товариші, з вами не згоден,— продовжував Вася.— Я хочу розповісти, що було далі. Ці дівчата, довідавшись, що в мене анкета і я її зачитаю тут, вимагали, щоб я вписав їм інші відповіді, а я знав, що так воно буде, вони завжди так роблять. Коли ж я не погодився, вони вирвали в мене блокнот і втекли. Я удав, що дуже шкодую, а насправді чекав, коли вони виступлять.

Оповідання Чижа привітали сміхом і оплесками.

— Молодець Чиж! О хитрун!

— Товариші,— знову почав Чиж,— насправді я таки провів анкету серед наших товаришів, анкету на тему: «Чого ти найбільше бажаєш». Дозвольте зачитати відповіді.

Він вийняв з кишені аркуш паперу.

— Вітя Дерев'янко — мати всі книжки Майя-Ріда; Слава Фелер — вчитись на всі «відмінно»;

Ліда Чумаченко — поїхати в Арктику; Ліза Скобенко — стати снайпером; Боря Крокін — використати внутрішньоатомну енергію; Ванда Врублевська — стати артисткою; Тео Дорошевич — збудувати підводний човен-літак; Левко Чумака — поставити рекорд плавби, перепливши Чорне море, звичайно, з відпочинками; Тиміш Перепута — мати рушницю, фотоапарат, велосипед, бінокль і мікрофон; Зоя Бульба — зробити шестимісячну зачіску і щодня одержувати по десятку тістечок «наполеон»...

— Ні-ні! — заверещала Зоя. — Я про зачіску ніколи не говорила. Це ти вигидав.

— Це елемент художньої творчості, — відповів Вася і продовжував далі: — Тамара Гончаренко — навчитись танцювати румбу і лагодити годинники...

— Я про румбу ніколи не казала!

— Але про годинники вірно?

— Вірно.

— Ото ж бо. Зіна Рімерберг — файдешинове плаття і стрибнути з парашутом із стратосфери.

— Хіба я тобі про плаття казала?

— Ну, забула сказати... Все. Як, товариші, моя анкета? Цікава?

Йому відповіли оплесками, і знов загравав патефон.

Михайло Фритіофович про щось радився з класними вихователями — Андрієм Степановичем і Германом Терентійовичем. Перший був вихователь сьомого класу, що перейшов у восьмий, а другий — восьмого, що перейшов у дев'ятий. Після короткої розмови, глянувши на годинник і побачивши, що вже пів на дванадцяту, вони вирішили закінчувати вечірку. Покликали голів класів, щоб ті оголосили це.

Коли патефон замовк, всі зібрались на лаві біля веранди. На веранді стояли лікар, учителі і голови класів. Герман Терентійович звернувся до учнів з короткою промовою:

— Перед тим як розійтись по домівках і розпрощатись до осені, я повинен оголосити постанову шкільної ради про преміювання п'ятох учнів нашої школи подорожжю. Передбачалось, що ці учні поїдуть Дніпром до Одеси, а відтіля морем у Крим. Зараз є пропозиція змінити маршрут подорожі. Маршрут подорожі буде засекречений. Про нього знатимуть шкільна рада, батьки й керівники екскурсії. Учасники екскурсії маршруту знати не будуть. Протягом всієї подорожі вони будуть вгадувати, куди далі поїдуть. Я оголошую прізвища премійованих. Восьмикласники, що перейшли в дев'ятий клас: Ванда Врублевська, Шарль Дюкло; семикласники, що перейшли у восьмий клас: Зоя Бульба, Вася Чиж; шестикласник, що перейшов у сьомий клас: Марко Рудий.

— Керівником екскурсії,— продовжував він,— призначено нашого улюбленого Михайла Фритіюфовича Гансена.

Крики «ура» вибухнули після цих слів. Учні раділи за своїх товаришів.

— Основне завдання,— прокричав Герман Терентіювич,— провести екскурсію якнайцікавіше, весело і кожному поправитись на десять кілограмів. Я скінчив.

Знову овація, і заграв патефон. На веранду виплигнув Тиміш Перепута.

— Мій останній сюрприз! — гукнув він і вистрілив з двох пугачів, що тримав в обох руках.

У ту ж мить електрика згасла, і темряву над садом прорізали іскристими хвостами ракети. В глибині саду закрутилось ракетне колесо, обсипаючи пелюстки квітів іскрами бенгальських вогнів. По доріжках поскакали вогняні жаби.

Гомінким потоком ринули учні на вулицю.

Як завжди, Зоя, Зіна і Тамара повертались додому разом. Вони жваво обговорювали події того вечора і домовлялись про помсту Васі Чижу. Виконати ту помсту до ручалось Зої під час подорожі.

Марко Рудий разом із компанією своїх індіців супроводив Шарля Дюкло. Маленький індієць, Вова Татарник, розвивав план, як Шарль і Марко могли б узяти його з собою в подорож, заховавши у великий чемодан, який він бачив у батька Шарля.

Вася Чиж ішов додому сам і був дуже замислений. «Кого це в масці приводила Ванда?— думав він.— Це чудесний спів. Хоч би там що, треба довідатись».

Над околицями міста панувала тиша. Цю тишу порушував лікар Гансен, постукуючи паличкою по тротуару. Він час од часу, посміхаючись, підіймав своє місяцеподібне обличчя до свого двійника на небі і, не поспішаючи, простував додому.

В ДОРОГУ

Поштар приніс спішного листа. Вася ще ніколи не одержував спішних листів і тому взяв його в руки з хвилюванням. Поспішно витяг з конверта папірець. Лист був надзвичайно короткий.

Васі Чижу.

Час від'їзду наближається. Негайно збери свої речі. Вага їх не повинна перебільшувати п'яти кілограмів. Протягом доби, з моменту одержання цього листа, не відходь далеко від дому.

М. Ф. Гансен.

Вася метнувся з листом до матері.

— Мамо! Завтра їхати! Ось лист Михайла Фритіфовича.

Мати лукаво подивилась на сина (вона добре знала, коли і куди вони їдуть) і сказала:

— Чому думаєш, що завтра?

— В листі сказано — не відходити протягом доби далеко від дому. Зараз сім годин вечора. Значить, до завтрашніх семи годин вечора. Мабуть, завтра ранком, а може, надвечір...

— Що ж, у тебе, здається, все готове,— сказала мати,

і в словах її відчулось задоволення. Вона вже два дні тому приготувала синові все в дорогу.

Незабаром прийшов батько. Він працював машиністом на електростанції. Сьогодні мусив працювати на нічній зміні, але, як він казав, один з його товаришів попросив його поміняти змінami.

Батько приніс Васі подарунок — невеличкий бінокль.
— Пригодиться тобі в дорозі,— сказав він.

Цілий вечір батько провів з Васею, розповідаючи йому про різні свої пригоди і обмірковуючи разом з ним можливий напрям їхнього маршруту.

— Ви, тату, мабуть, знаєте? — питав Вася.

— Не знаю,— відповів батько, усміхаючись самими очима.— Думаю, що або на Далекий Схід, або в Середню Азію... Ваш Михайло Фритіофович такий одважний, що не інакше як туди зібрався.

— А я думаю, що, мабуть, у Крим або на Кавказ... А може, на Кольський півострів?

— Може... Тільки гляди, будь там дисциплінованим.

— І не пий сирі води та не їж зеленців,— додала мати.

Спати лягли рано. Васі снилось Полярне море, великі крижані поля, айсберги і білі ведмеді, яких він стріляв десятками.

Він прокинувся, бо його потягли за ногу. У вікно хтось стукав. Батько включив електрику. З другої кімнати увійшла одягнена мати.

— Вставай,— промовив батько,— пора на вокзал.— І вийшов одчинити двері. Повернувшись, повідомив, що за Васею заїдуть через півгодини.

Справді, рівно через півгодини коло будинку загула автомобільна сирена.

Мати обняла Васю, батько виніс його речі.

В автомобілі не було нікого, крім шофера.

— Зараз позбираємо всіх,— говорив шофер,— я вже їх попереджав.

Вася сів, і автомобіль рушив.

Була друга година ночі. Вони заїхали за Вандою, потім за Шарлем та Марком і, нарешті, за Зоєю. О-пів на третю прибули на вокзал. Там їх чекав Михайло Фритіофович.

— Здрастуйте. До приходу нашого поїзда лишилось півгодини,— сказав лікар, вітаючись.— Все у вас в порядку?

Виявилось, що все. В кожного з них був рюкзак з мінімальною кількістю всього необхідного для подорожі. Два великі чемодани з якимись речами Гансен здав у багаж. Але про ті чемодани мандрівники нічого не знали. То був секрет Михайла Фритіофовича та їхніх батьків.

Зоя вперше бачила вокзал уночі. Хоч їй і хотілось спати, але вона з цікавістю спостерігала нічне життя вокзалу. Транзитні пасажери куняли на лавках, чекаючи поїзда. Великий зал — номер один — зачинили і прибирали. Так само прибирали вестибюль, коридори й різні переходи. Кілька носіїв ходили з довгими мітлами, а якийсь старенький посипав кахельні підлоги вогкою тирсою. За прилавком газетного кіоска куняла продавщиця, спостерігаючи, як якийсь громадянин, спершись на кіоск, читає книжку, очевидно, не збираючись її купувати. Дві буфетниці досить жваво торгували.

Стрілка годинника повзла дуже повільно. Михайло Фритіофович запропонував вийти на перон.

Саме в цей час Марко схопився за голову, ніби згадав щось дуже важливе.

— Михайле Фритіофовичу! Зовсім забув. Мій дядько обіцяв мені на дорогу мікіфон і десять пластинок.

— Коли ж ти згадав... Вже краще б тоді, коли поїзд одійде од вокзалу.

— Так... Я думаю, можна встигнути... дядько живе близенько біля вокзалу. За десять хвилин я повернусь. А в нас ще двадцять хвилин.

— Повернешся?— недовіжливо запитав лікар.

— Звичайно, повернусь. Дозвольте.

Лікар щось подумав.

— Ну, гайда!— сказав він.— Одна нога там, а друга — тут. Мерщій.

Марко, кинувши Шарлеві свій рюкзак, щодуху метнувся з перону.

Вася Чиж розмовляв з Вандою. Хлопець хотів випитати в неї, хто співав у масці на шкільній вечірці. Він вирішив дізнатись про це шляхом хитрої дипломатичної розвідки і почав з опери. Він розповідав їй, що кілька днів тому він ходив на «Фауста».

— Ти знаєш, я був захоплений Мефістофелем. Ти пригадуєш, як він, співаючи, розкидає червінці. А от жодна артистка мені не сподобалась... Зате в музкомедії слухав «Корневільські дзвони»...

— Туди ж хлопців до шістнадцяти років не пускають,— усміхаючись, сказала Ванда.

— Та мені ж скоро шістнадцять.

— Коли?

— Через одинадцять з половиною місяців. Але ти скажи, хто тобі із співачок найбільше подобається?

— Галина Кравченко.

— Хто вона?

— Вона співає в музкомедії в «Корневільських дзвонах».

«Вона має знайомих співачок,— подумав Вася,— когось із них вона й привела до нас на вечірку».

— Скільки їй років, тій Галині Кравченко?

— О, вона ще зовсім молода. Навіть не набагато старша за тебе.

— Тобто?

— Їй ще немає п'ятдесяти п'яти років...

«Ну, в такому віці через паркани не стрибають», вирішив Вася.

Екскурсанти вийшли на перон. Там чомусь особливо

відчувалась нічна прохолода. Вдалині, в темряві, куди поринали лінії рейок, жовтими, червоними й зеленими плямами світилися ліхтарики стрілок. По чорному асфальту перону походжали поодинокі пасажирів, які за-далегідь вийшли сюди чекати поїзда. Але ось кількість їх почала швидко зростати. Гучномовець прохрипів, що через десять хвилин прибуде поїзд, і на пероні почався живий рух. Крім пасажирів, тут були проводжаючі та зустрічаючі. Між ними з'являлись і зникали носії в білих фартухах. Марко Рудий ще не повернувся. Його товариші почали хвилюватись.

— Спокій, спокій,— відповідав на їх запитання Михайло Фритіофович, але, безперечно, його хвилювала відсутність Марка.

В темряві заблищав вогник, який швидко наближався. До перону підходив швидкий поїзд. З грюкотом промчав паровоз і, гальмуючи, почали зупинятись вагони.

— Поїзд стоїть двадцять хвилин,— захрипів гучномовець.

Незважаючи на те, що часу було досить, майже всі пасажирів кинулись бігти до своїх вагонів. Серед загальної метушні Михайло Фритіофович вів спокійно маленький загін мандрівників до вагона номер п'ять. А коли вони опинились у вагоні, то побачили там Германа Терентійовича.

— Я взяв для вас найкращі місця і вже замовив постелі,— поінформував він їх.

Виявилось, що Герман Терентійович теж проводжав школярів, але він прийшов у вагон першим і влаштував там для них усе як слід.

Мандрівники розташувались на полицях в одному купе. Вася заявив, що забирає собі верхню. Так само верхні полиці дістались Маркові та Шарлеві. Поклавши рюкзаки, усі стовпились біля вікна, виглядаючи Марка з мікіфоном.

Зоя голосно висловлювала обурення з Маркової поведінки.

— От візьмемо та й залишимо цього хлопчиська.

— А може, з ним що трапилось,— намагався захистити Марка Вася Чиж.

— Авжеж трапилось! Він такий, що з ним вічно якісь пригоди трапляються. Він головою може трамвай збити...

— Ти на його спритність натякаєш? — усміхнувся Шарль.

Михайло Фритіофович і Герман Терентійович вийшли з вагона й походжали по перону, поглядаючи на стрілку годинника і ждучи, чи не з'явиться Марко. Але хлопця не було. Герман Терентійович пішов у вокзал, щоб подивитись, чи нема його там. Залишилось сім хвилин до відходу поїзда, коли лікар повернувся в вагон і, звернувшись до Васі, сказав:

— Очевидно, Марко через щось затримався. Ми всі залишитись через нього не можемо. Я хочу запропонувати тобі, Васю, вийти з вагона, почекати Марка. Через шість годин іде слідуєчий поїзд. Ви вдвох нас доганятимете. У Ростові звернетесь на вокзальній пошті у відділ «до запитання» і там візьмете листа, в якому буде написано, де нас шукати. Ви хлопці меткі, і я певен, що ми незабаром побачимось з вами.

— Обов'язково доженемо. А якби щось трапилось таке, що Марко не зміг би поїхати?

— Тоді сам доганяй.

Вася взяв свій і Марків рюкзаки, вийшов у тамбур вагона і зупинився. Провідник здивовано подивився на нього. Михайло Фритіофович пояснив провідникові, в чім справа.

— Він в останню хвилину набіжить,—сказав провідник.— Або, може, він шалапутний хлопчисько і вже сидить у якомусь вагоні і тільки за семафором з'явиться у свій вагон... На ефект розраховує.

— Ні, він у нас не такий,— заступився за Марка лікар.

Вдарив два рази вокзальний дзвін.

— Другий дзвінок нашому поїзду,— сказав провідник.

Публіка заметушилась. Проводжаючі виходили з вагонів. Вася стрибнув на перон. Лікар подав йому рюкзак. Хлопець пильно дивився вздовж вагонів, чекаючи Марка. Але його все не було.

Залунав сюрчок головного кондуктора, і у відповідь йому — уривчастий гудок паровоза. Скрипнули колеса вагонів — і поїзд легенько почав відходити. Майже на ходу стрибнув в один з вагонів якийсь спізнілий пасажир. Вася востаннє метнув очима по перону і, не побачивши Марка, замахав рукою, прощаючись з товаришами.

Поїзд набирав ходу, все частіше стукотіли колеса на стиках рейок. Останні вагони котилися повз Васю, і саме тоді на перон вискочив Марко Рудий. З невеличким чемоданчиком в руках він, наче гнаний вітром, мчав до вагонів. Вася, помітивши Марка, кинувся йому назустріч. Марко з такою силою влетів йому в обійми, що вони обидва впали додолу. Вася тримав Марка, але той, не признавши його, кричав:

— Пусти! Пусти! Ух, ти! Пусти!

І, нарешті, Марко вирвався. За двадцять п'ять метрів од себе він побачив ліхтар заднього вагона, який швидко віддалявся. Хлопець, не випускаючи з рук чемоданчика, кинувся навздогін. Але той ліхтар утікав од нього все далі і все швидше.

Вася встав, узяв обидва рюкзаки і, не поспішаючи, пішов вздовж перону за Марком і поїздом.

Через півхвилини з його очей зник вогник поїзда за ліхтариком стрілок, а ще через кілька хвилин він надибав Марка, що, похмурий і засмучений, повертався назад.

Обидва хлопці повернулися в приміщення вокзалу. Розгублений Марко почав приходити до пам'яті. Вася сказав йому, що залишився чекати, аби разом їхати слідуючим поїздом. В залі до них підійшов Герман Терентійович. Марко пояснив, чому він запізнився.

— Нікому ніколи не довіряй,— почав він.— Звірився на свого дядька, і така... неприємність. Коли я прибіг до нього, він враз впустив мене і почав бідкатися, що мікіфон несправний. Він запевняв, що потрібно лише п'ятнадцять—двадцять хвилин, щоб його полагодити. Але я не міг чекати стільки часу. Тоді він каже: «Давай я подзвоню телефоном у довідкове бюро і дізнаюся точно, коли відходить поїзд». Подзвонив і каже, ніби йому відповіли, що наш поїзд запізнюється на сорок хвилин. Виходить, що ще є час. Почав дядько лагодити мікіфон. Дивлюсь, там таке лагодження, що я сам би міг усе зробити. Але ж мені поспішати нема чого. Почав я одбирати пластинки. Вибрав, які вже я хотів. А дядько ще біля мікіфона шпортається. Ану, думаю, дзенькну на станцію та спитаю, як там з поїздом. Питаюся довідкову про поїзд, а вона мені: «Вже десять хвилин, як на станції стоїть». Ви ж розумієте, що тут сталось... Я до дядька, вирвав мікіфон. У чемоданчик його, де вже були пластинки. Хлоп, чемоданчик закрив — і в двері. Не попрощався, ні слова не сказав. Ви розумієте, як я біг? Спробуй, Васю, у мене сорочка вся мокра, наче я в ній купався. Але все гаразд, що гаразд кінчається або до того йде,— скінчив своє оповідання Марко. Він витяг мікіфон, поставив його на стіл і завів. У нічній вокзальній тиші зазвучав «Марш весёлых ребят».

Черговий по залу слухав цей марш і розгублено дивився на хлопців і на мікіфон. Нарешті він підійшов ближче і лагідно сказав, що в залі грати заборонено.

Марко слухняно зняв пластинку і сховав мікіфон у чемоданчик.

— Бачите, які ми дисципліновані,— сказав він Герману Терентійовичу.

Герман Терентійович улаштував дітей у кімнаті транзитних пасажирів, щоб вони поспали, а сам пішов з'ясувати, як відновити їх квитки.

— Коли ви не виїхали тим поїздом, на який узято квитки, то вони пропали,— сказали йому в довідковому бюро.

— Це ж багато грошей пропадає, — зауважив той.

— Що ж зробите, — відповів залізничник, — залізниця з вини пасажирів терпіти збитків не може.

— Але ж на слідуючій станції вже можна продати квитки в той самий вагон на незайняті місця.

— Є правило, і я нічого зробити не можу.

Герман Терентійович розчаровано відійшов од віконця довідкового бюро. Він обурювався, що пропадає стільки грошей. Але він не лаяв Марка за його вчинок. Коли б сторонній спостерігач наочно бачив ту подію з Марком, то, безумовно, прийшов би до висновку, що в його запізненні була якась таємниця, невідома хлопцеві, але, мабуть, відома Герману Терентійовичу.

Класний вихователь з досадою вийшов у зал. Тут він відчув, що його хтось узяв за рукав.

— Товаришу,— звернувся до нього якийсь незнайомий,— я хочу дати вам пораду у вашій біді.

— В якій?

— З квитками. Є таке залізничне правило, що на слідуючій же станції ви можете зійти з поїзда, пропустити його, перечекати навіть день і безборонно сісти на другий поїзд. Отже, беріть квитки до найближчої станції, а далі можете їхати по тому квитку, що у вас зараз. Тільки плацкарта пропадає. Таким способом ви законите...

Герман Терентійович вирішив скористатися з цієї по-

ради. Він ще раз звернувся до довідкового бюро, щоб перевірити це правило. Виявилось, що дійсно таке правило існує. Хлопцям залишалось у дорозі лише роздобути плацкарти.

Взявши квитки до найближчої станції, Герман Терентійович посадив через кілька годин у поїзд Марка й Васю та домоворився з провідником вагона, щоб той потурбувався за плацкарти.

Поїзд рушив. Хлопці відчували, що ось, нарешті, вони почали подорож.

На першій же станції, де поїзд стояв десять хвилин, провідник купив плацкарти. Одразу вони перейшли в плацкартний вагон.

У вагоні було досить вільно. Хлопці знайшли дві верхні полиці, полягали і почали спостерігати.

Внизу під ними займали місця стара бабуся та командир із прямокутником на петлицях. Напроти сидів ніжного вигляду соромливий юнак у фетровому капелюсі. Його білий комірець прикрашав галстук «метелик», що його називають чомусь «собачою радістю». У цього юнака було два величезних чемодани, на які він позирав щохвилини.

Вася помітив у сусідньому купе стрункого чоловіка в сірому костюмі, з солом'яним брилем на голові. Цей чоловік чомусь притягав увагу. Хлопцеві здалося, що «сірий костюм» — він так називав незнайомого, який зацікавив його, — кілька разів якось, незвичайно глянув на нього й на Марка.

Хвилин через десять Марко відчув, що так спокійно лежати не може. Тоді він витяг з чемодана мікіфон і пластинки й почав грати на тому єдиному інструменті, на якому вмів грати. Особливо він полюбляв голосну музику і тому поставив «Гуляв чумак на риночку». Привітно зустрів цю музику і командир, поглядаючи на хлопців. Бабуся ж сперла голову на руки, мабуть, для того, щоб затулити вуха.

Марко нахилився до Васі і прокричав:

— Це що! От у мене є пластинка з одним італійцем — так у сусідньому купе вуха затулятимуть.

Коли чумақ пропив «все чумацьке добро» і пісня на цьому скінчилась, військовий запросив хлопців злізти вниз і поставив мікіфон на столик. Бабуся несміливо спитала, чи нема в них чогось тихшого. Марко негайно витяг ноктиурн Шопена, і чарівна журлива музика полонила серце старенької пасажирки. Але після цього Марко попросив пробачення і все ж таки поставив «Майську пісню», що її співав італійською мовою якийсь володар могутнього голосу. Це справді був такий громоподібний спів, що на нього з'явився навіть провідник, а старенька хотіла втекти в тамбур.

Італійця змінив вальс «Дванадцять годин», і всі заспокоїлись.

Тим часом Вася витяг із свого рюкзака маленькі дорожні шахи і почав розв'язувати якусь шахову задачу. Юнак у фетровому капелюсі запропонував зіграти з ним партію. Вася з побоюванням прийняв цю пропозицію, але минуло трохи більше як півгодини — і хлопець тріумфував перемогу над партнером. Розохочений, він вирішив запропонувати пасажирам зіграти з ним бліцтурнір.

У вагоні знайшлося шестеро шахістів. Усі грали з Васею блискавично швидко партію, і в кожній партії переможцем виходив Вася.

— Це наслідок щоденного тренування, — пояснив юний шахіст переможеним партнерам. — Я щоранку перед сніданком граю бліц-партію. Якщо нема з ким грати, то граю сам з собою.

Коли Вася, гордий з перемоги, повернувся до своєї полиці, Марко кінчив концерт, тричі програвши кожную пластинку. Склавши мікіфон і пластинки в чемоданчик, Марко чогось підозріло шпортався біля свого рюкзака і поглядав на Васю, ніби хотів щось сказати, але не на-

важувався. Нарешті він дуже пильно глянув на товариша і, скривившись, спитав:

— Тобі ще їсти не хочеться, Васю?

— А знаєш, я й забув про їжу,— відповів той.

— Коли ти часто про це забуватимеш, то з тобою невигідно подорожувати.

Місце мікіфона на столику зайняла печена курка, булки, пиріжки й яблука.

Закусуючи, обидва дивились у вікно. Перед їх очима слався широкий степ, вкритий зеленими пшеницями. Вдалині над степом височіла могила, а на могилі щось схоже на вежу.

— Що це таке?— спитав Марко.

Вася здвигнув плечима і з таким запитанням звернувся до військового. Той теж не знав. Ніхто не зміг відповісти хлопцям.

Але ось могила зникла, і поїзд помчав повз якийсь великий завод. Кілька високих струнких димарів височіли над будівлями заводу. В одному з цехів були широко відчинені двері, і на якусь мить хлопці помітили машини. Знову Марко запитав Василя: «Що це?» і знов з таким самим запитанням Вася звернувся до пасажирів і навіть провідника, але ніхто не міг відповісти. Серед пасажирів вагона не було нікого з цієї місцевості.

Коли Вася загорнув останні кісточки з курки в папір, щоб викинути за вікно, до нього підійшов громадянин, який зацікавив хлопця ще на початку їхньої подорожі. Він залишив солом'яного бриля на полиці і ступив два кроки до хлопців. Його білява чуприна була закучерявлена, як вовна мериноса.

— Давай зіграємо в шахи,— сказав він,— ти тут у нас чемпіон. Я колись грав у цю гру, кортить спробувати свою силу.

Вася охоче пристав на пропозицію. Йому хотілось стати незаперечним переможцем у вагоні. «От якби можна було піти з шахівницею по всіх вагонах», мріяв він.

Швиденько поставив шахівницю і, затиснувши в кулаки чорного та білого пішаків, простягнув руки до «сірого костюма».

Васі припало грати білими. «Ще один шанс для перемоги», подумав хлопчик.

Та за кілька хвилин йому довелось напружитись: чорні, залишаючись непошкодженими, зняли білого пішака і слона.

Вася програв дві партії в «бліц». Після того програв звичайну партію.

— Ще будемо грати?— спитав «сірий костюм».

— Треба відпочити, — одказав, сповнений гіркого розчарування, юний шахіст, — мабуть, я втомився від передньої гри. Через те, певне, і програю.

— Можливо, можливо, — відповів «сірий костюм» і повернувся на своє місце.

Тимчасом Марко був роздратований, що ніхто нічого не міг розповісти йому про ті місця, мимо яких вони проїжджали. В одного з пасажирів знайшовся товстий пасажирський довідник з докладним розписом руху поїздів по всіх коліях. Там перелічувались усі станції, зазначалась віддаль між ними, скільки хвилин стоїть поїзд та чи є буфет. Інших відомостей він не знайшов. З карти, що нею закінчувався довідник, теж ніхто не міг визначити, що то за завод, лісок чи річка, мимо яких вони проїздили.

— А скажіть, — звернувся Марко до провідника, — чи є такі довідники, де можна було б дізнатись, якому колгоспові чи радгоспові належить цей степ? Які в цьому колгоспі герої? Що це за річка і яка в ній водиться риба? Чи були тут якісь цікаві події в часи громадянської війни?

— Не знаю. Ні, мабуть, нема. Я ніколи не бачив, — була відповідь провідника.

— Коли б я міг, то обов'язково надрукував би такі довідники, — сказав Марко.

Вася сидів деякий час спокійно і мовчки поглядав на «сірий костюм». Той, надівши великі окуляри, висунув голову в відчинене вікно і, незважаючи на вітер і пилюгу, спокійно дивився в напрямі руху поїзда. Вася штовхнув Марка в спину.

— Марку, я надумав, що треба робити.

— Ти про що?

— Треба написати про твою пропозицію відносно довідника наркомові залізниць. Хай дасть розпорядження, щоб друкували для пасажирів такі довідники, як ти пропонуєш.

— А він нашого листа прочитає?

— Не ручусь. Але думаю, що коли лист розумно написано, то до наркома дійде.

Порадившись з військовим, що сидів біля них, хлопці вирішили написати листа від себе та інших пасажирів, які згодяться того листа підписати.

З рюкзаків негайно витягли широкі блокноти та олівці, і обидва сіли писати. А тому що в Марка лист чогось не виходив, то листа почав писати Вася, а Марко і військовий подавали свої зауваження.

Листа написали олівцем. Лист був короткий. Всі пасажири з охотою його підписали. Військовий дав конверт. Вася написав адресу на конверті і незабаром вручив того листа начальникові поїзда під розписку.

— Коли не одержу відповіді від наркома, то на вас скаржитимусь,— заявив хлопець начальникові.

Кінчався довгий літній день. Поїзд мчав і мчав рівним степом, наближаючись до моря. У вікна зазирали темрява і прохолода. Стоячи біля вікна, Вася сказав своєму товаришеві:

— А в Ростові треба купити такі окуляри від пороху, як у «сірого костюма».

Хлопцям захотілося спати.

За прикладом рожевощогокого юнака, вони попросили провідника послати їм постелі. Перед сном їх дуже роз-

веселило те, що боязкий юнак поклав один чемодан під голову, а другий прив'язав до себе мотузком. Так, поглядаючи один на одного і ледве стримуючись, щоб не зареготати, вони й послули.

НЕПРИЄМНІСТЬ

Було після півночі. Ніби в такт похитуванням і дрижанням вагона хропли послули пасажирів. В темних закутках на полицях важко було розгледіти, хто з пасажирів спить, а хто не спить. В своїй комірчині, схилившись над ліхтарем, дремав провідник.

Поїзд мчав крізь темряву ночі, і, здавалось, ніч великим темним птахом пролітає повз вікна вагона.

Снилися сні пасажирів. Марко бачив уві сні якісь величезні снігові шпилі. Вася мчав верхи на шаховому коні по шахівниці. Хтозна, кому що верзлося уві сні. На тих, хто добре повечеряв або спав, уткнувшись носом у подушку, насувались страшні кошмари, а хто спав горілиць після легкої вечері — ті уві сні легенько посміхались. Юнак прокинувся саме в цей час. Обережно, щоб не потривожити сон своїх сусідів, він глянув на годинник. Полежав ще кілька хвилин. Лежав він непорушно, але, очевидно, йому не спалось. Мабуть, змучений безсонням, юнак поворухнувся, одв'язав мотузочок, яким звечора прив'язував себе до свого великого чемодана, і спустив ноги на підлогу. Кілька секунд він сидів, ніби скам'янілий, прислухаючись, як хропуть його сусіди по вагону. Та ось йому здалося, що всі, крім нього, сплять міцним сном. Він устав з полиці, наблизився до столика. Після того він відчинив вікно, і струмінь свіжого повітря влетів у вагон. Юнак з насолодою втяг у себе це свіже повітря. Він просунув у вікно голову і, примруживши очі, дивився вперед.

За півгодини він спав так само спокійно, як і перед тим, і щоким його ніжно рожевіли.

До стор. 26

Його розбудив галас у вагоні. Бабуся, прокинувшись, не знайшла своєї корзинки. За нею схопились інші. У багатьох пасажирів зникли речі. Бабуся плакала, військовий лаявся. Марко й Вася теж важко переживали пропажу мікїфона. Рожевошокий юнак, озирнувшись, почав зойкати й бідкатись. Щез великий чемодан, де, як він запевняв, було речей на дві тисячі карбованців.

Біля потерпілих зібралось чимало цікавих. З'явилися провідники, прийшов старший кондуктор поїзда. Одні намагались заспокоїти потерпілих, інші посміхались, дивуючись спритності злодія, намагаючись вгадати спосіб, за допомогою якого він міг забрати з вагона стільки речей.

Рожевошокий юнак вимагав від провідників, щоб вони зараз же зробили трус у поїзді і знайшли його чемодан. Всім було ясно, що таку кількість вкрадених речей, коли б вони залишились у поїзді, знайдено було б одразу після поверхового огляду. Але такий огляд нічого не дав. Ніхто не бачив, щоб хтось виносив з вагона речі, і всі погодились з думкою залізничників, що, очевидно, речі викинуто через вікно. Спритний злочинець, мабуть, зумів вистрибнути на ходу, спочатку викинувши речі.

Громадянин у брилі був явно збентежений пропажею свого саквояжа. Але він намагався бути спокійним і заспокоював бабусю й хлопців, а особливо юнака з рожевим обличчям. Останньому він сказав найбільше теплих, співчутливих, підбадьорюючих слів. Він запевняв, що не слід псувати собі нервів, і малював картину наслідків, коли б сталася аварія з поїздом.

— Ви можете сподіватись, що органи розшуку затримають злодія і повернуть вам покрадене, — сказав він.

Але юнак був невтішний.

Значно пізніше, коли розвиднілось і поїзд підійшов до Ростова, юнак, трохи заспокоєний, але з засмученим обличчям, скориставшись хвилинною відсутністю громадянина в брилі, прошепотів Маркові й Васі, що сиділи біля нього:

— У мене, знаєте, є підозріння на цього суб'єкта,— він натякав на громадянина в брилі. — Ця крадіжка без його участі не обійшлась. Дивіться, який він спокійний. Він наче зовсім не шкодує, що його обікрадено.

Вася і Марко перезирнулися і нічого не відповіли, але тінь підозріння залягла в їх очах, коли тепер вони дивилися на громадянина в брилі.

Нарешті Ростов. Наші герої залишили поїзд. Вони сподівалися, що тут їх зустрінуть товариші, але замість товаришів їх зустрів агент залізничної охорони. Він попросив до себе всіх потерпілих.

— Товариші,— сказав він і якимось особливо лагідно подивився на заплакану стареньку,— я тільки що дістав телеграму, в якій повідомляється, що покрадені у вас речі знайдено.

Обличчя потерпілих ніби освітилися сонцем. Всі обступили агента й засипали його запитаннями. Всі цікавило, де речі, як їх знайдено, чи піймано злодія.

— Злодія затримано,— відповів агент. — Затримали його колгоспники. Речі йдуть слідом за вами поїздом, який буде у Ростові о четвертій годині дня.

До Васі і Марка підійшов громадянин у брилі.

— Давайте, хлопці, ближче познайомимось, — сказав він. — Власне, я вас обох знаю. Михайло Фритіофович просив вас доглядати. Я, бачите, в Тбілісі їду. Мусив не викривати свого інкогніто аж до Армавіра, але хто ж знав, що у вас така пригода трапиться. Зачекаємо вже тут мого саквояжа та вашого мікіфона.

— А хто ви такий будете? — випалив Марко.

— Я? Приятель Михайла Фритіофовича. Звуть мене Андрій Андрійович Левада.

— А ви не скажете, де зараз Михайло Фритіофович? — спитав Вася.

— Він поїхав у Сочі. Лист од нього ви знайдете тут на пошті, до запитання на ваше ім'я. Він казав, щоб ви їхали до Армавіра, а там дістанете від нього вказівку,

куди їхати далі. Цю вказівку мусив передати я. Але тепер я посаджу вас у поїзд, який іде звідси прямо до Сочі.

Справді, на вокзальній пошті Васі видали листа на його ім'я, в якому писалось про те, про що говорив Андрій Андрійович Левада.

Діставши цього листа, хлопці заспокоїлись, підозріння щодо свого нового знайомого, яке навів їм рожевощокий юнак, у них зникло. Марко поспішив розповісти про те, що їм говорив плаксієй, в якого вкрали лише один чемодан. Плаксієм він називав рожевощокого юнака.

Андрій Андрійович дуже здивувався.

— Я його заспокоював, а він таке на мене подумав,—сміявся він.— Ну, тепер дістане свій чемодан і заспокоїться.

Вони разом поснідали, оглянули великий вокзал і вийшли на платформу чекати поїзда, яким їхали їхні речі.

Прибув жданий поїзд. Бабуся дістала свою корзинку, інші потерпілі — свої речі: не було тільки саквояжа Андрія Андрійовича і Маркового мікіфона. Не з'являвся за своїм чемоданом і рожевощокий юнак.

Агент охорони, що видавав речі, нічого не міг сказати про долю саквояжа і мікіфона. Він обіцяв, що коли привезуть злодія, він допитає його про всі покрадені речі. Але злодія ще не привезли, його тримали чомусь на тій станції, де спіймали.

Роздавши речі і здавши чемодан рожевощокого юнака до камери схову, агент, здвигнувши плечима, порадив Андрію Андрійовичу затриматись у Ростові ще на день. Наступного дня мали привезти злодія.

Товариш Левада вважав, що хлопцям не слід затримуватись через мікіфон.

— Я залишусь сам і з'ясую долю наших речей та подивлюсь на фізіономію того злодюги. Коли мікіфон знайдеться, то вишлю його поштою. Я ж триматиму листовний зв'язок з Михайлом Фритіюфовичем.

Хлопці погодились з ним. Вони разом проїхались трамваем по місту, прогулялись по головній вулиці, помилувались з нового театру і повернулися на вокзал.

Наприкінці дня швидкий поїзд Москва—Сочі забрав Васю і Марка. Хлопчики махали у відчинене вікно руками Андрію Андрійовичу, що стояв на пероні. Він залишився в Ростові чекати злодія.

НАПАД

Праворуч море, ліворуч гори. Понад берегом моря в'ється Чорноморська залізниця. Бризки прибою долітають до вікон вагона, і Вася з Марком жадібно втягають у себе солоне морське повітря. Поїзд влітає в тунель, у вагоні стає темно, дим від паровоза входить крізь відчинене вікно. На вимогу пасажирів хлопці хутенько підіймають скло.

Поїзд підходить до Сочі. Море зникає за горбами, потім знову з'являється вдалині. Видно широку долину і на ній аеродром.

Зупинка. На пероні починається метушня. Хлопці намагаються якнайшвидше вискочити. І ось вони на заллятому сонцем пероні, серед метушливого натовпу. Хвилина, і обидва потрапляють в обійми друзів. Ванда стискує Марка, а він, червоніючи, відбивається від неї. На одній руці Василя повисла Зоя, другу стискує Шарль, а за підборіддя держить Михайло Фритіюфович.

Вони вибираються з натовпу на перон і виходять у сквер, що перед вокзалом. Марко дзвінко розповідає про те, як зустрілися з Андрієм Андрійовичем. Вася спокійно переказує всі пригоди, що трапились з ним у дорозі, починаючи з того моменту, як він у Харкові дочекався Марка.

— Ну, сьогодні ж ми виїжджаємо далі,— сказав Михайло Фритіюфович.

— Куди? Куди? — кинулись з запитаннями до нього його юні товариші.

— Це секрет,— відповів він.

Але скоро секрет викривається, бо коли вони здають на автобусній станції багаж, то виявляється, що його приймають до Сухумі.

Поки Михайло Фритіюфович і Шарль налагоджують господарські справи, четверо піонерів спочивають у сквері.

Зоя і Марко негайно зчинили спірку, чий клас має більше переваг, причому Зоя відстоювала свій клас, як більш талановитий, а Марко доводив, що їх клас найбільш бойовий, бо за останній квартал директор тричі приходив до них і розмовляв про дисципліну.

Тим часом Ванда розповідала Васі про те, як вони їхали до Сочі. Вася слухав дівчину, не зводячи очей з її чорних брів. Ванда давно йому подобалась. Вперше він звернув на неї увагу, коли довідався, що вони однолітки, але вона випередила його на один клас. У школі він кілька разів придивлявся до неї. Те, що вона одного з них віку, а вчиться в старшому класі, йому допікало. Він нікому нічого не говорив, але довго ставився до Ванди з прихованою недоброзичливістю. Він радів, коли стала неприємність із її співом, а коли вона зовсім відмовилась співати, то двічі чи тричі в'їдливо висловився з цього приводу в її присутності. Під час вечора сюрпризів його дуже зацікавила співачка, яку Ванда приводила в сад.

Він потім допитувався у Ванди, хто то був, але дівчина вперто відмовчувалась.

Тепер Ванда розповідала, як у поїзді вони одразу ж довідались, куди їдуть, бо про це сказав провідник вагона, коли відбирав квитки. Але Михайлові Фритіюфовичу вони нічого не сказали, а навпаки, тримались так, мовби нічого не чули, і, щоб зробити лікареві приємність, почали висловлювати різні припущення.

— Шарль, — розповідала дівчинка, — заявив, що ми їдемо, мабуть, у Бердянськ, я допитувалась, чи, часом, не в Баку — на нафтові промисли, а Зоя припускала, що ми, мабуть, у Москву їдемо, тільки іншим напрямом. Михайло Фритіофович був дуже задоволений і кожному з нас відповідав: «Можливо, можливо, але не ручусь». Аж тоді, як під'їжджали до Ростова, язик в одного з нас не втримався за зубами...

— Зовсім це не я... — перебила Ванду Зоя, — це все провідник...

Вася, Марко і Ванда засміялись з того, як Зоя схопилася, коли почула про те, що чийсь язик не втримався за зубами.

— Справді, не я, — запевняла вона. — Це винен провідник. Він питається: «Баришня, куди ви їдете?» А я йому кажу: «По-перше, я не баришня, а піонерка, а по-друге, я їду в Сочі». Ну, а тут як на те Михайло Фритіофович стояв.

— Ну, от, у вашому класі всі дівчата такі, — схопився Марко за новий аргумент для своєї суперечки.

— Шшш... — важно шикнула Зоя, — ти ще малий, щоб розбиратись у складних питаннях людської психіки.

Марко знизав плечима, потім узявся руками за живіт і почав удавати, що вмирає од сміху.

— Твою психіку Вася на нашій вечірці ілюстрував.

— Теж мені індієць, — зневажливо промовила Зоя. — Хлопчисько!

Закопиривши губу, вона одійшла на дві лави од нього і сіла там.

Марко, теж обурений, але водночас і задоволений своєю перевагою, підійшов до маленької пальми і почав м'яти її листя.

— Марку, не псуй пальму, — сказала йому Ванда.

— Нічого їй не станеться, — відповів хлопець.

— Йй, може, й нічого, — вставив своє слово Вася, — а тебе, безперечно, оштрафують. Дивись, он сторож іде. —

І він, скосивши очі на Ванду, показав на носія в білому фартусі, що проходив поблизу.

Марко облишив пальму, ніби знехотя підійшов і сів біля Васі. Він з тривогою стежив за носієм. Але, коли той пройшов, не звернувши на нього уваги, хлопець переможно глянув навколо і почав колупати в носі.

— Колупати в носі, звичайно, безпечніше, за це не штрафують, але негігієнічно і неестетично,— знову звернулась до Марка Ванда.

Хлопець почервонів і сховав руку в кишеню. Він ніяк не міг позбутися цієї звички, яка залишилась у нього змалку.

Маркові стало шкода самого себе. Всі його ображають, кепкують з нього. Мікіфон пропав. Вася в дорозі був хороший товариш, а тепер уже сидить з дівчиною і теж глузує з нього. Чого це Ванда чіпляється? І Зойка, дурепа, надулась. Він повернувся до Зої.

Вона сиділа одвернувшись і дивилась на шосе, по якому пробігали легкові машини й автобуси. Саме в цей час біля неї сіли двоє малих хуліганів і почали її зачіпати.

— Ай! — крикнув один.— Гадюка.— І показав Зої під ноги.

Дівчина злякано підняла ноги і нахилила голову. Хлопці голосно зареготали.

Зоя, зрозумівши, що її обдурено, опустила ноги й одвернулась од хуліганів. Вони ж, насміявшись з її ляку, почали глузувати, що, мовляв, і туфлі старі, плаття не по моді, і взагалі в неї кирпа замість носа. Зоя мовчала. Щоб дійняти дівчину, хлопчачи почали кидати в неї камінчиками.

Вася і Ванда, забалакавшись, повернулись у другий бік від Зої і не помічали того. Дівчина, обурена байдужістю своїх друзів, сиділа мовчки.

Марко, спостерігаючи поведінку хуліганів, хмурился. Обидва хлопчики були, очевидно, одного віку з ним. Коли

вони почали кидати на Зою камінцями, Марко підвівся з своєї лави і бігом кинувся до одного з них. Тільки що хуліган націлився в дівчину, що сиділа з сльозами на очах, як сильний удар по потилиці примусив його повернутись. Перед ним стояв Марко. Хуліган дивився на нього розгублено. Але Марко штовхнув його, підставив ніжку і перекинув долі. Потім з криком кинувся на другого.

— Я вам покажу!— кричав він.— Зараз у міліцію заберу.

Але хулігани, виявилось, були не з боязких. Вони швидко зважили, що перевага мусить бути за ними, і обидва накинулись на Марка. Хлопець відважно зустрів їх напад. Через хвилину всі троє збилися в один клубок. Маркові вороги добре частували його, але він не піддавався, відбиваючись руками й ногами. У когось уже пішла з носа кров, і всі обмазались нею. Але в розпалі бійки той, у кого йшла кров, очевидно, нічого не помічав.

Побачивши бійку, Зоя схопилася з свого місця і з криком кинулася до Ванди і Васи. Ті лише тепер озирнулись і стали спостерігати турнір. Спочатку вони навіть не зрозуміли, що то б'ється Марко.

Але коли до Васиної свідомості дійшло, що Марко борониться проти двох напасників, він вихором полетів на допомогу, схопив одного з хуліганів за руку і так спритно повернув її, що той опинився в нього в полоні. Це був найулюбленіший його прийом. Не мігши похвалитись фізичною силою, він вивчив кілька прийомів, які його захищали під час сутичок, що в них іноді йому доводилось потрапляти. Так він зробив і на цей раз. Хуліган, що попався йому в руки, був не слабший за нього, але не міг нічого зробити, бо Вася одним легеньким потиском викликав у нього сильний біль у руці. Хуліган пручався, кричав, лаявся, але варто було Васи лише злегка натиснути на його руку, як він починав хлипати.

Тим часом Марко справлявся з другим. Ванда теж поспішила на допомогу і сміливо схопила хулігана за ліву руку. Марко тримав за праву. В той час з'явилися Михайло Фритіофович і Шарль. Обидва з тривогою дивились на незвичайне видовище, як їхні товариші тримали двох хлопчаків. Коли зібралась уся компанія, то обидва хулігани зовсім втратили хоробрість і лише жалібно пхенькали, вимагаючи, щоб їх пустили. Та Марко рішуче наполягав, щоб їх відвели в міліцію. Михайло Фритіофович не став суперечити цьому бажанню. Не знаючи ще добре, в чому справа, він розумів, що його хлопці, люди порядні і принципові, нікого даремно не займуть. Тому лікар сам пішов покликати міліціонера. Коли з'явився огрядний міліціонер і взяв обох хуліганів за руки, вони зовсім позеленіли. Загін Михайла Фритіофовича оточив їх колом, і так гуртом, притягаючи увагу численних перехожих, вони дійшли до найближчого відділу міліції.

Там Марко виголосив обвинувальну промову проти хуліганів, а його підтримали, додавши свої свідчення, Вася, Ванда і Зоя.

Обох хлопчиків допитали про їх прізвища та адреси, і послали міліціонера по їх батьків.

З міліції всі поспішили на автобусну зупинку, бо наближався час відходу автобуса.

Вася і Шарль ішли з обох боків поруч Марка і розпитували, як він напав на хуліганів. Марко, гордий із свого вчинку, запально ораторствував. Лікар посміхався, поглядаючи на хлопців; він спостерігав їх поведінку і радів з того, що вони були запальні, чесні й одважні.

Зоя йшла поруч Ванди і говорила старшій товаришці:

— А Марко таки непоганий товариш. Я вже хотіла плакати, коли ті хлопчиська на мене напали. А він сміливий.

ЧОРНОМОРСЬКЕ УЗБЕРЕЖЖЯ

Великий, незграбний автобус, що нагадував величезного гіпопотама, котився по вулицях Сочі. Над головами пасажирів висіла брезентова накривка і заважала більшості з них бачити щось, крім голови свого сусіда. Лише щасливці, що сиділи по краях, могли висовуватися і розглядати місцевість обіч шляху.

Михайло Фритіофович постарався дістати квитки для своїх мандрівників на крайні місця вздовж автомобільних бортів. Дівчата і Марко зайняли лівий борт, а решта — правий. З правого борту мали оглядати море і вузьку берегову смугу, а з лівого — гори, що попід ними проїжджатимуть.

Автобус проповз через місто і покотився по широчезному шосе, що перерізує відомий сочинський дендрарій. Колись цей сад звався Худяковським парком. Лікар разом із Шарлем і дівчатками вже були в дендрарії, коли чекали на приїзд Васи і Марка.

Тепер вони розповідали обом хлопчикам про пальми, кактуси, агави, самшит, кедри, бамбук і банани — все, що залишилося у них в пам'яті. Це було тим легше зробити, що вони дуже швидко переїхали парк. Автобус, зробивши крутий поворот, збіг униз і тепер повз угору, наближаючись до санаторію РСЧА, що є чи не найкращим на Чорноморському узбережжі Кавказу. З машини, яка швидко пробігає повз санаторій, його можна охопити оком лише на декілька секунд. Будівлі санаторію, легкі і граціозні, здавалися такими, наче на них дивишся в стереоскоп.

— Трамвай..— здивовано скрикнув Марко, побачивши вгорі під санаторієм вагончик, який похило сповзав по рейках униз.

— Фунікулер, — пояснив йому сусід, що сидів поруч.

Марко зробив вигляд, що він зрозумів, хоч і не знав, що таке фунікулер. Він хотів спитати, що це таке, але

автомобіль поспішав далі. Нові будівлі, різні дерева притягали Маркову увагу. «На зупинці спитаю», вирішив хлопчик.

Назустріч, по широкому шляху, мчалась незчисленна кількість легкових автомобілів, автобусів, вагозовів, мотоциклів. Обіч шляху, в гущавині дерев, утопали санаторії й будинки відпочинку. Одні збігали вниз до моря, інші підіймались угору. По доріжках, що з'єднували ці санаторії, виднілись численні курортники, засмаглі — ті, що давніше приїхали на південь; бліді або з почервонілою, попеченою шкірою — ті, що приїхали сюди недавно.

Аж ось показаласть Мацеста. Коли проїздили мостом повз грязелікарню, до чутливих носів донеслися пахощі тухлих яєць. То тхнула сірководнем цілюща вода річки Авгури. Шлях знову пішов угору. Виднілись сліди недавніх шляхових робіт.

— Раніше шлях тут був вузький, а тепер он як розширили, — сказав пасажир, що сидів біля Марка.

Через годину після виїзду з Сочі вони спускалися з надзвичайно крутої гори і перед ними в глибині приморської долини показалося велике курортне містечко. Це була Хоста. За Хостою пішла рівнина. Горби і гори відступали від моря в далечінь. Мандрівники наближались до Адлера. Тут кінчалась лінія Чорноморської залізниці, яку закінчували будувати з двох боків, од Сухумі і від Сочі.

Адлер — велике селище на рівному березі моря. Тут немає санаторіїв, бо в цій місцевості лютує малярія. Колись, у часи завоювання Росією Кавказу, тут містилася фортеця царського війська, що мало своїм завданням приборкувати і розоряти навколишні черкеські аули. В цій фортеці перебував у засланні колись дуже відомий російський письменник-декабрист Бестужев (Марлінський). Він загинув у цьому районі під час однієї сутички з кавказцями.

Часи війни давно минули. Залишилася малярія, але

її тепер значною мірою приборкано. Широкі заходи боротьби з малярійним комаром — анофелесом призвели до зменшення захворювань на малярію в Адлері, а незабаром, безперечно, її буде зовсім знищено.

Мандрівники чули про все це з уривків розмов Михайла Фритіофовича та двох чи трьох пасажирів, які вже не раз бували в цій місцевості.

За Адлером вони переїхали містком через невеличку, але бистру річку Псоу й опинились в Абхазії.

— Апсни! — крикнув Михайло Фритіофович Васі, який сидів перед ним.

Хлопець запитливо подивився на лікаря. Він хотів знати, що то значить.

— Так абхазці називають свою країну, — пояснив дядя Миша.

Автобус підскочив на вибої і швидко покотився з гора вниз.

Наближався вечір. Сонце схилялось до обрію, просвічувало золотими пасмами верхів'я дерев. Десь у канаві закумкали жаби. Зустрічний вітер заносив від моря в автобус бензиновий перегар.

Шарль звернув увагу на жінку, що сиділа з дитиною на руках у першому ряду. Їй стало погано. Хлопець бачив її профіль і помітив, як обличчя в неї пополотніло. Качка в автобусі і повітря, отруєне бензиновим перегаром, призводять до хвороби, що нагадує морську.

Жінка тримала на руках дівчинку, якій, так здавалося Шарлеві, могло бути два-три роки.

Здоровенний дядя з подзьобаним носом, що сидів між жінкою і бортом автобуса, рішуче не хотів пустити її на своє місце. Хлопця це обурило. Він підвівся і гукнув до шофера:

— Зупиніть машину!

Кілька пасажирів, не знаючи, в чім справа, передали його прохання шоферові. Круто гальмуючи, автобус зупинився.

Михайло Фритіюфович і Шарлеві товариші здивовано глянули на хлопця. А він нахилився вперед і сказав, звертаючись до жінки:

— Шановна громадянко, я дуже прошу вас сісти на моє місце, а я перейду на ваше. Вам тут буде краще.

Всім вчинок хлопця дуже сподобався.

Жінка, до якої звернувся Шарль, вдячно глянула на нього. Вона подякувала і сказала, що, може, якось доїде. Російською мовою вона говорила дуже погано.

Пасажири поставилися до неї дуже чуло і почали наполягати, щоб чоловік з подзьобаним носом помінявся своїм місцем із жінкою. Але той вперто сидів на своєму місці і лише бурчав собі під ніс:

— Я за нього платив, я на ньому й їду.

Шарль надзвичайно спокійно і ввічливо звернувся до впертого чоловіка:

— Шановний громадянине, може, ви будете настільки ласкаві помінятися зі мною місцем? Мое місце не гірше за ваше, а може, навіть зручніше для літньої людини. Я дуже б вас просив.

Але у відповідь почув лише якесь мурмотіння, що, очевидно, означало: «Я за нього платив, я на ньому й їду».

Пасажири незадоволено загомоніли. Одні нарікали на впертого пасажира, інші ремствували на затримку автобуса.

Шофер підвівся з свого місця і незадоволено сказав:

— Ви ще довго торгуватиметесь? Їхати час. За простій не платитимете ж?

Жінка сиділа розгублена, пригортаючи до себе дитину.

— Я ще раз прошу вас,— дуже лагідно промовив Шарль, звертаючись до впертого пасажира.

Марко, що сидів на другому краю, потер руки, наче

вони чогось йому свербіли, і, підскачивши на своєму місці, крикнув:

— Нехай громадянка сяде на моєму місці, а я сяду там, я дуже... приймний сусід.

Це «приймний сусід» прозвучало глузливо: деякі пасажири засміялись.

Тоді в суперечку втрутився лікар.

— Давайте кінчати,— сказав він.— Коли громадянин такий упертий і неввічливий, то нехай громадянка сяде на місце Шарля, а він на її місце.

Та громадянин із подзьобаним носом, очевидно, зваживши на можливі наслідки цього переселення, побоювався, що Шарль буде не менш «приймним» сусідом, ніж Марко, і несподівано згодився поміняти місцями. Після того Шарль пустив на край машини жінку, а сам сів на її місце.

Шофер дав попереджувальний гудок, і автобус рушив далі. Наближались до Гагри і вже проїхали Холодну річку.

Шарль подивився на дівчинку, що сиділа на руках у матері. Дівчинка зажмурилась, ніби ховаючись від нього. Шарль і собі зажмурився і потім раптово розплющив очі. Він побачив, що дівчинка дивилась на нього, і засміявся, а вона швидко заплющила очі.

Коли ж автобус в'їжджав у Гагру, дівчинка вже сміливо перейшла на руки до Шарля, а мати її змогла висунутись за борт машини. Струмień повітря, знятий рухом автобуса, освіжив жінку. Вона була широко вдячна Шарлеві за його увагу.

А Шарль тим часом витяг з кишені блокнот, вирвав аркуш паперу і став показувати дівчинці фокуси. Дівчинка не знала російської мови, але прекрасно розуміла Шарля і то дивувалась, то голосно сміялась, стежачи за його фокусами, які він пояснював їй рухами рук, мімікою та виразом очей.

Автобус спускався в Гагру. Високі, круті гори Гагрин-

ського хребта підходили до самого моря і захищали від холодних вітрів вузьку смугу узбережжя, подекуди завширшки лише в кілька десятків метрів. Де-не-де серед буйної зеленої рослинності, що вкривала Гагру, виднілись стрімкі скелі.

Автобус проскочив через річку Жоеквара, що на той час майже пересохла, і опинився в центрі маленького, але гамірного курортного містечка з історичними пам'ятками.

Подорожні не встигли роздивитись на все, що притягало їх увагу: очі розбігались. Ліворуч стіна старовинної фортеці, праворуч будинок, що наче вгруз у схил гори. То колишній палац принца Ольденбурзького, того самого принца, що, одержавши в подарунок від царя цей найкращий куточок кавказького узбережжя, насамперед виселив звідси всіх мешканців. Тепер у цьому будинку санаторій.

Ліворуч над морем — славетний гагринський парк із десятками субтропічних рослин. Там евкаліпти-безсоромники, так названі за те, що скидають із себе кору, високі віялоподібні пальми хамеропси; височенний бамбук — тропічний деревовидний злак. Мандрівники з захопленням дивилися на розкішні квіти магнолій, що саме цвіли. Серед зелені субтропічного саду виглядали курортні готелі, пансіонати, санаторії. Гори починали поволі відступати від моря. Автобус проносив своїх пасажирів повз Гагріпші та Цхерву, що під час зливи швидко вибігають з вузьких щілин між крутими горами.

По Холодному шосе¹ вони наближались до Нової Гагри, адміністративного центра цього району.

Вдалині, на схилі гори, виднілись хатки серед буйних садів. То оселі турків і греків — виноградарів, садководів, тютюнників.

¹ Таку назву дістало це шосе тому, що його будували селяни з голодних губерній під час великого голоду 1891—1892 р.

За Новою Гагрою, коли проїздили повз аеродром, сонце вже торкалось хвиль. Шосе повертало ліворуч, одбігаючи від моря, в'ючись між горбами. В повітрі панувала вечірня тиша. Денний бриз здав зміну нічному, що має принести прохолоду.

Юні мандрівники, трохи натомлені, схилившись за борт автомобіля, мовчки розглядали краєвиди, що проносились повз них у вечірній імлі. Вони зачаровано спостерігали зміну фарб і тонів нової для них картини природи і намагались крізь гуркіт автобуса вслухатись у звуки південного надвечір'я. Ніхто не розмовляв.

Ванда, замріяна, не помічала своїх сусідів. Вона думала про насолоду, що її дає швидкість руху, гра м'яких барв і сподіванка чогось нового, незнаного. Часом на губах її пробігала таємнича усмішка. Вона щось думала і, мабуть, їй хотілося про це з кимось поділитись, бо раптом вона перевела погляд на товаришів і обвела їх із загадковим виразом на обличчі. Але ніхто того не помітив. Кожен робив свою справу. Шарль тримав на руках дівчинку. Зоя напівдрімала. Вася намагався розгадати кінцевий пункт їхньої подорожі, а Марко роздумував, чому не зупинять автобуса і не вгостять їх вечерєю. «А от поставили б,—думав він,—через кожні п'ять кілометрів будку. Автомобіль зупиняється, пасажир виходить, їсть бісквіт, шоколадку, випиває склянку апельсинового соку і продовжує подорож. Та ще подати б смажене курча або суп-пюре гороховий з кулеб'якою». Роздумуючи на гастрономічні й кулінарні теми, він підвів голову й оглянув пасажирів — подивився на шофера, зиркнув на лікаря, невтішно крутнув головою і знов почав дивитись на шлях.

Шофер зупинив автобус, щоб щось полагодити в моторі. Зупинка забрала кілька хвилин. Це було майже напроти селища Алакадзи. Шляхом проходили дві дівчини з великими букетами червоних квітів.

— Михайле Фритіюфовичу, що це за квіти?—спитав Вася, повернувшись до лікаря.— Щось дуже знайоме, а що саме, не пригадаю. Десь бачив...

Лікар наморщив лоба, щось пригадуючи.

— Та це ж герань.

— Герань? У нас же дома на підвіконні в горшку стоїть.

— Вона. Тут близько великий геранійовий радгосп. Радгосп «Третій Інтернаціонал». Треба тобі сказати, що герань — це дуже цінна рослина, бо з неї добувають геранійове ефірне масло, що пахне трояндами. Раніш це масло привозилось до нас майже виключно з-за кордону. Добували його на острові Реюніон, де мені довелося побувати, коли я працював на пароплаві.

— Щось я не чув цього острова.

— Це один з тих островів, що мають по кілька назв, хоч, можливо, ти жодної з назв цього острова не знаєш. Інакше він зветься «З'єднання», а колись звався острів Бурбон. Це з групи Маскаренських островів. Вони лежать в Індійському океані, недалеко від Мадагаскару.

— А для чого ж нам потрібне геранійове масло?

— Головним чином воно йде на парфюмерні та кондитерські виробы. Ці галузі промисловості потребують його десятками тонн. А треба сказати, що один гектар герані дає тільки 20—30 кілограмів масла.

— Його добувають з квітів?

— Ні, головним чином з листків цієї невеличкої рослини.

— А де ще добувають геранійове масло?

— В Алжирі. Але тепер ми майже обходимось своєю геранню. За останні роки в цій галузі нашого субтропічного господарства великі успіхи.

Тим часом автобус загув і рушив далі. Розмову довелося припинити.

Проминули село Колдахвари і переїхали через ши року гірську річку Бзіпі. За Бзіпі зовсім смеркло.

Шлях ішов серед культурних земель Абхазії. Але в темряві пасажери не бачили ні тютюнових плантацій, ні мандаринових, ні лимонних гаїв. Горби здіймалися безладно і здавались дивними та таємничими, гублячи свої контури в чорному оксамиті ночі. Угорі миготіли зорі, але більшість пасажирів їх не бачила, бо брезентова накривка автобуса закривала зоряне небо.

Часто обіч шляху з'являлись оселі, що свідчили про себе вогниками у вікнах або гавкотом псів. Часом показувались вогні зустрічних машин. І наші мандрівники обережно з ними розминались. Іноді автомобіль з гуркотом проносився по мосту і внизу темніла прірва, в якій шуміла річка, що збігала з гір до моря.

— Скоро проїдемо Хіпсту, а там уже недалеко Гудаута,— сказав Васі його сусід.

— Що то таке Хіпста?— спитав хлопець.

— Річка. Інакше вона зветься Біла.

Але вони не доїхали до річки.

На одному з поворотів назустріч показалаь якась темна маса, далі під світлом прожекторів стало видно, що це гарба, запряжена буйволами.

Шофер дав гудок і скерував машину праворуч, щоб обминути гарбу, але це не так легко зробити на вузькому шляху. Він мусив проїхати над самим краєм канави. Саме в цьому місці стояв стовп, показник кілометрів. Під переднім правим колесом осунулась земля, автобус потягло боком униз, і він ударився радіатором об стовп.

Пасажири відчули, як вони похитнулись, потім їх підкинуло вгору і так подало наперед, що вони вдарились носами в спину тих, що сиділи перед ними. Почувся жіночий вереск. Вогні погасли, освітлений перед тим шлях зник з очей.

Гарба зупинилась, і буйволи стали як укопані. Пер-

шим з своєї кабіни вискочив шофер. Налякані пасажири кілька секунд мовчали.

— Слухайте мене! — крикнув Михайло Фритіофович до своїх мандрівників.

— Зоя! Ціла?

— Є! Ціла! — голосно відповіла дівчинка.

— Ванда!

— Тут!

— Марко!

В цей час уже розмовляли майже всі пасажири, і, можливо, через те Михайло Фритіофович не дістав відповіді. Він знову гукнув Марка, але відповіді не було.

— Вандо, де Марко?

— Його нема.

— Він тут, — промовив хлопець і взяв за лікоть лікаря.

Марко стояв на землі поруч Михайла Фритіофовича. Він устиг вискочити з автобуса, як тільки той гупнув у канаву і, поки пасажири тривожно перегукувались, обходив його навколо, щоб підійти до лікаря.

Пасажири поквапливо вийшли з автобуса. Шофер стояв біля мотора і в темряві щось перевіряв. Вася підійшов до нього і запропонував йому електричний ліхтарик. Той мовчки взяв ліхтарик і, піднявши покришку мотора, почав розглядати пошкодження. Очевидно, нічого втішного там не знайшов, бо невдоволено захлопнув покришку, ще раз обійшовши з ліхтариком навколо автобуса, і повернув ліхтарик Васі, навіть не подякувавши.

Шофер мовчав. Але ось його обступили пасажири і почали засипати питаннями. Хоч запитань було багато, але всі вони зводились до одного: як їхатимуть далі?

— Автобус далі не піде, — відповів шофер. — Треба викликати допомогу.

Але викликати допомогу — це була справа не легка. До найближчого селища залишилось десять кіломет-

рів. Їхній автобус ішов останнім рейсом. До ранку автобуси вже не йтимуть. Можна сподіватись лише випадкових машин, які передадуть повідомлення про аварію у Гудауту.

— Доведеться нам ночувати тут,— сказав шофер.

Більшість пасажирів була дуже незадоволена цим. Лише юні мандрівники, незважаючи на втому, зраділи ночівлі в полі.

Вечір був теплий і тихий. Кричали жаби й цикади. Поблизу в кущах співав соловейко. В долині, що йшла трохи нижче дороги, мигтіло безліч вогників. Здавалось, вони горіли десь у глибині моря. То метушились летючі світлячки в пошуках здобичі. Ці летючі вогники, що пролітали, мов іскри, причаровували зір.

В захваті слідкували піонери за світляками.

Тим часом інші пасажирів розташовувались на ніч хто як міг. Декому шофер видавав з багажу чемодани, відкіля діставали їжу та теплі речі. Кілька чоловік збирались розпалити край дороги вогнище. Були такі, що залізли назад в автобус, посідали на своїх місцях і лагодились там поснути.

Михайло Фритіофович покликав учнів, щоб вони розташувались табором на ніч.

Шарль запропонував улаштуватись під деревом, що росло над шляхом, на кілька десятків метрів назад за автобусом, саме біля повороту.

Там, понад дорогою, йшла кількаметрова тераса, що нижче обривалась урвистою скелею над долиною. Внизу темніли густі зарості кущів і серед них метушилось безліч летючих вогників.

Треба було роздобути палива на вогнище. Зробили розвідку в кущі, чимало-таки подряпались, але за допомогою Васиного ліхтарика назбирали хмизу на розпал. Марко прихитрився, полазивши біля автобуса, намочити кілька паличок у бензині, і тепер можна було розводити вогнище.

Розпалювати вогонь та доглядати його брався Вася. Інші стелили ковдри, пальта і робили імпровізовані подушки. Шарль віддав свій рюкзак дівчатам, а сам поклав під голову піджак. Але коли він ліг, щоб спробувати свою подушку, то переконався, що під головою щось дуже тверде. Під піджаком у нього лежав камінь. Веселий Марків сміх одразу виказав винуватця, який підсунув Шарлю камінь.

— Нашого Марка ніяка втома не бере,— сказав, усміхаючись, Шарль і, піднявши камінь, кинув його вниз.

Камінь з шумом покотився по схилу, б'ючись об дерева, з шелестом зриваючи листя.

— Обережно, Шарль,— обернулась до хлопця Ванда,— ти можеш так комусь у голову влучити.

— Там нікого нема.

— А от випадково й може хтось трапитись. Ти ж не маленький. Маркові — тому б я не дивувала.

Марко спалахнув.

— А я, по-твоєму, маленький? По-твоєму, я мало не розбишака, від якого чого завгодно можна сподіватись...

— А по-моєму, ти таки мало-мало розбишака,— дражливо кинув Вася.

— Обурливо... Мені бракує слів, щоб...

— Дивно,— і далі під'юджував Вася,— я думаю, ти на слова найбагатший.

— Чого ви до нього чіпляєтесь, він зовсім не розбишака і зовсім не маленький,— оступилась за Марка Зоя.

Всі добродушно розсміялись, а Марко, насупившись, сказав:

— Я сам можу захищатись.

У цей час Вася, нарешті, розпалив вогнище, і воно почало розгорятися все дужче. На фоні вогнища вирізнялися постаті людей, що несподівано примушені були зупинитись тут і чекати ранку.

Шарль мрійно дивився на вогнище і думав про кар-

тину, яку він намалює, коли повернеться додому. Шарль з дитинства захоплювався малюванням, вважався у школі кращим художником і вже пробував опрацьовувати на полотні різні сюжети. Він не збирався стати художником-професіоналом. Але малярством хлопець займався з насолодою і вважав, що для нього воно буде такою ж розвагою, як для інших музика. Він відчував насолоду, коли з-під його пензля з'являлись на папері чи то пейзаж місячної ночі, чи то карикатури на його товаришів, чи вершники, які мчать в атаку, вимахуючи шаблями і списами.

Тепер він уявляв собі вже на полотні це вогнище уночі над шляхом і таємничі постаті людей біля нього.

— Шарль, ти сфотографував би нас,— запропонувала Зоя.

Мрії враз розвіялись, і Шарль, відповідаючи Зої, повернувся до товаришів.

— Давай сюди прожектор на сто тисяч свічок, тоді я тебе сфотографую.

— Зовсім цього не треба,— заперечив Вася,— досить два грами магнію.

— Так немає його в мене. А я з великою охотою сфотографував би цю картину. Правда, не знаю, чи вийшло б щось, але мені хотілося б сфотографувати наш автобус у канаві і особливо це вогнище.

В цей час до них підійшов Михайло Фритіюфович, що до того часу розмовляв із шофером про перспективи їхньої подорожі. Довідавшись, про що сперечаються його вихованці, він потер двома пальцями чоло, подивився на Шарля, ніби з чогось дивуючись, і сказав:

— У моєму чемодані є магній, але це знов треба звертатись до шофера, гаяти час... А ви, мабуть, здорово виголодались?

— Я вже їсти хочу,— одверто сказав Марко.

Але інші почали запевняти, що вони можуть почекати, аби тільки дістати магній. Усім хотілося сфотогра-

фуватись у такій незвичайній обстановці, щоб зберегти пам'ятку про цю подію.

— Гарзд, ось вам багажна квитанція і ключ від чемодана. Тільки не знаю, чи захоче шофер знову розв'язувати багаж. Хто з вас одважиться піти до нього з таким проханням?

— Я! — зірвався на ноги Марко.

— Ну що ж, спробуй. Бери квитанцію і ключ. З самого верху лежить руда картонна коробка, ти її і забери. Там магній. Васю, дай йому свій ліхтарик.

— Я теж з ним піду, — сказав Шарль, приєднуючись до Марка.

— Думаєш, я сам не зроблю? — задержувато сказав Марко.

— Ні, я хочу подивитись, що там є цікавого для фотографування, — примирливо відказав Шарль.

— Ну, тоді пішли. — І Марко рушив швидким кроком уперед.

За ним, не відстаючи, ішов Шарль.

Вони зникли у темряві, а ті, що залишились, присунулись ближче до вогнища і взялись готувати вечерю.

Михайло Фритіофович витяг з торби булки, коробки з консервами, сир і ковбасу. Дівчатка, розстеливши газети, різали булки, а Вася одкривав бляшанки консервів.

— Ось у нас і пригоди почались, — казав лікар. — Ми тепер у становищі справжньої експедиції. Ніби ми кудись в Абіссінію забрались. Мені, між іншим, наша Абхазія трішечки нагадує Абіссінію, принаймні її окремі райони.

— А ви були там, в Абіссінії, Михайле Фритіофовичу? — спитала Зоя.

— Був. Дуже недовго, але був. Це тоді, коли я скінчив навчання і, захопившись мандрівками, став працювати лікарем на одному пароплаві. Якось ми попали в Джібуті, а відтіль я їздив поїздом в Аддіс-Абебу. Тут

субтропіки, там тропіки. Але гірський ландшафт і буйна рослинність у горах Абіссинії трохи подібні до цього району Радянського Союзу, де ми зараз з вами.

— Михайле Фритіофовичу, а ви все-таки по секрету скажіть нам, куди ми їдемо, де ми будемо і що нас чекає?

— Ні, ні, Михайле Фритіофовичу, не кажіть,—заперечив Вася.— Нехай не знають. Так для них цікавіше буде.

— А ти говориш так, ніби вже знаєш,—промовила Ванда.

— Звичайно, знаю.

— Ну, коли знаєш, то скажи.

— Це секрет. Я не можу сказати...

— Я дозволяю,—перебив Васю лікар.— Коли знаєш — кажи.

Вася подивився на вогонь, щось подумав і поволі почав:

— Ми їдемо в Сухумі. Там сядемо на поїзд і рушимо в Тбілісі і Баку. Відтіля пароплавом в Астрахань, а потім вгору по Волзі. Так я думаю... Мені здається, що це наш маршрут... А тепер ви, мабуть, його змініте, бо я догадався.

До вогнища підійшла група людей. Це були Шарль, Марко, шофер і жінка з дитиною.

— Ми запросили до себе гостей.

— Охоче приймаємо до свого гурту,—сказав лікар.

Піонери привітались з шофером, жінкою і дитиною та запросили до вечері.

В цей час на шосе почулося якесь дрібне торохкотіння.

МАЛЕНЬКИЙ ВЕЛОСИПЕДИСТ

Шофер метнувся на шлях і, ставши посередині, підняв над головою руку. Прямо на нього швидко насувався вогник маленького ліхтаря. Він був над самою землею; здавалось, то летів великий жук-світляк.

Мотоцикл. Але чому так тихо, хоч і виразно, турко-
че мотор?

Вогнище розгорялось. Полум'я освітлювало кілька
десятків метрів шосе з непорушно напруженою постаттю
шофера посередині.

Юні мандрівники підвелись на ноги і стовпились над
канавою, що відділяла їх від дороги.

З темряви все ближче й ближче насувалися вогник
і торохкотіння. І ось перед ними на освітленій ділянці
з'явилось таке, чого аж ніяк ніхто не сподівався: малень-
кий дитячий велосипед з мотором; на велосипеді невеличкий
хлопчик у матроській безкозирці, а на плечі хлоп-
чика великий дзьобатий птах-хижак.

Хлопчик загальмував велосипед і зупинився біля
шофера. Велосипедист зіскочив на землю, а птах злякано
зірвався в повітря, дико заклекотав і заляпав крилами.
Але він був прив'язаний до хлопчика тоненькою швор-
кою, яка не пускала його. Хлопчик звичним рухом потяг-
нув за шворку, і птах спустився на своє місце на плечі.

Всі з цікавістю дивились на дивного велосипедиста.
А він з надзвичайно серйозним виглядом позирав на
вогнище і перший звернувся до шофера.

— Що ви хотіли?

— Ти... ви...—шофер не знав, як йому звернутись до
цієї дитини, якій, на його думку, не могло бути більше
п'яти-шести років.

Але з обличчя хлопчика дивились такі серйозні очі,
що шофер мимоволі перейшов на «ви».

— У нас аварія з автобусом,—продовжував він,—
треба дати знати в Гудауту, щоб вислали допомогу.

— А що з вашим автобусом?

— Заїхав у рів і вдарився радіатором у стовп. Мотор
не працює. Треба витягти з рову і тягти на буксирі.

— Багато у вас пасажирів?

— Двадцять три.

— Ви вже повідомляли про аварію?

— Ще ні. Ви перший, хто тут проїздить повз нас. Я напишу вам записку і, будь ласка, передайте її на автобусну станцію в Гудауті.

— У вас записка готова?

— Я зараз напишу.

— Пишіть,— владно промовив тоненький дитячий голосок.

Шофер метнувся до учнів з проханням дати шматочок паперу. Вася подав йому свій блокнот і олівець.

Поки писалась записка, хлопчик мовчки стояв, спершись на велосипед, і лише погладжував свого птаха. Той часом тріпотів крилами та клекотав горловим криком.

Михайло Фритіофович підійшов до хлопчика.

— Скажіть, невже тут настільки гарна дорога, що по ній безпечно їздити вночі на велосипеді?

— Для пристойного їздця цілком,— була відповідь, вимовлена впевнено, але, безперечно, справжнім дитячим голосом.

— А скажіть, що це у вас за птах? Мені здається, що це якийсь яструб.

— Ви не помиляєтесь. Це для полювання з соколами на перепілок.

Лікар проникливо дивився на хлопчика. «Скільки ж все-таки йому років?» думав Михайло Фритіофович, але нічого не спитав.

— Ви здалека їдете? — поцікавився хлопчик.

— Ми з України. Харків знаєте?

— Знаю. А куди?

— А от, після закінчення навчання, на час літньої перерви, вибрались у далеку експедицію. Он мої мандрівники,— показав лікар на школярів, що згуртувалися за жбанавою навпроти вогню.

Хлопчик з цікавістю глянув на них.

— Серед них я бачу маленьких,— хитнув він головою, очевидно показуючи на Марка і Зою.

— Ну, що ви, які ж вони маленькі. Найменший уже перейшов у сьомий клас.

Михайло Фритіофович ще раз пильно оглянув хлопчика, зупинився на його надто серйозному обличчі і, ніби про щось догадуючись, замуликав собі під ніс якусь мелодію.

Шофер кінчив писати, оддав записку і попросив незвичайного велосипедиста якнайшвидше її передати.

В цей час Ванда перестрибнувши через канаву, підійшла до лікаря і сказала:

— Михайле Фритіофовичу, де нам дістати води напитися?

Почувши голос Ванди, хлопчик, що вже був поставив ногу на педаль, круто повернувся до дівчини і якимось дивно на неї подивився:

— Метрів сто відціля,— сказав він,— є місток через рівчак. Коли пройдете трохи вище, там знайдете джерело з смачною холодною водою.

— Спасибі,— промовила Ванда.

Хлопчик дуже пильно подивився на дівчину. В цей час до них наблизились Марко і Зоя.

— Я знаю те джерело,— подав голос шофер.

Хлопчик сів на велосипед. Його сокіл заклекотів, а він, напівповернувшись, гукнув:

— На все добре! Будьте готові, піонери!

— Завжди готові! — відповіли Зоя і Марко.

Заскрекотав мотор — і хлопчик зник у темряві. Всі, наче заворожені, дивилися йому вслід, аж поки обриси маленького велосипедиста зникли безслідно.

— Михайле Фритіофовичу,— гукнув Шарль,— чи не потрапили ми, як Гуллівер, у країну ліліпутів?

Всі обернулись до нього.

— Ходімо вечеряти,— сказав лікар.

У кожного розгорівся апетит. Марко розкошував, відчувши в зубах бутерброд з ковбасою. Але їжа не нерешкоджала розмові. Темою був хлопчик, що повіз

в Гудауту листа. Розпитували шофера, чи бачив він коли його, або, може, чув про такого маленького велосипедиста. Але шофер, хоч працював на цій дорозі вже четвертий рік, ніколи про нього не чув.

— Це схоже на казку,— говорила Ванда.

— А може, це справді ліліпут? — спитав Вася і подивився на лікаря.

Той витер хустинкою вуса, мотнув головою і сказав:

— Безперечно. Я придивлявся до нього. Дуже симпатичне обличчя, але дитячих рис у ньому майже не збереглося. Очі надто серйозні, поведінка цілком дорослої людини.

— Але який він відважний,— з почуттям заздрості промовив Марко.— Тільки б я на його місці возив би з собою ще рушницю. А то на нього можуть які-небудь бандити напасти...

— Або індійці племені команчі,— засміявся Вася, пригадуючи Марка в ролі індійця.

— А тобі все смішки, тобі аби тільки анекдот. Популярна особа,— розсердився Марко.

— Годі вам сперечатися,— мирила їх Ванда,— краще скажіть, звідки він міг знати, що тут близько вода. Це свідчить, що навколишня місцевість йому знайома.

— Я чула про нього,— сказала жінка з дитиною, що досі сиділа мовчки.

Всі повернули до неї голови. Вона говорила ламаною російською мовою. Але її зрозуміли. Жінка розповіла, що вона з абхазького села, яке розташоване поблизу Псирцхи. У них недавно розповідали про маленького дорослого, який з'явився в Абхазії, перейшовши снігові гори. У цього маленького був чудовий сокіл. Але вона не знала, чи цього сокола він приніс з собою, чи купив тут. Більше нічого про того хлопчика вона розповісти не могла.

Під час вечері Шарль спробував фотографувати, користуючись магнієм, який знайшли в чемодані у ліка-

ря. Потім ходили фотографувати автобус, що похило стояв у канаві.

Після вечері всім дуже захотілося пити. Вася перший висловив бажання піти по воду. Всі хотіли йти разом, але Михайло Фритіофович залишив усіх біля вогнища, а сам подався з Васею на розшуки джерела. Ще раз розпитали шофера, як туди пройти, і зникли.

Хвилин через п'ятнадцять вони повернулися з прозорою холодною водою в термосах.

Лікар запропонував зварити чай, але майже всі від чаю відмовились. Після того, як вони напилися холодної води, їх потягло укластися на імпровізованих ліжках.

— Що ж, встановимо чергування,— сказав лікар.— Хто хоче першим стати на варту?

— Я! — швиденько відказала Ванда.

— Хто другий?

— Я! — разом відповіли Шарль і Вася.

— Шарль буде другим,— сказав лікар,— я третім, ти, Васю, четвертим.

— А ми? — схопилися Зоя і Марко.

— Ви займете п'яту і шосту.

Лікар розраховував на те, що перша черга буде найлегшою, друга важча і найважчою — третя, яку він брав собі, бо загодя вирішив, що він чергуватиме од першої до четвертої години, тобто той час, коли найміцніше спиться.

Після Васі вартувати буде зовсім легко, бо тоді вже всі прокинуться.

Визначивши чергування, Михайло Фритіофович, побажав усім доброї ночі і запропонував лягти спати. Всі послухалися його поради і, присунувшись ближче до вогню, полягали, скоцюрбившись під своїми плащами.

Тільки Шарль не ліг. Він сів біля Ванди і запропонував їй, щоб вона лягла спати, а він вартуватиме і за неї і за себе.

Дівчина відмовилась.

— Я не лягатиму,— сказав Шарль,— бо коли годину-півтори поспиш, а потім устанеш, то саме тоді страшенно хочеться спати.

Він підгорнув по-турецьки ноги і втупив очі в огонь. Полум'я освітлювало два обличчя: хлопця й дівчини. Вони сиділи мовчки. Над ними стала шатром південна ніч, поруч темніли постаті сонних товаришів і долітали неясні звуки розмови пасажирів, що розташувались на ніч недалеко над шляхом.

Обоє поринули в свої думки. Мужнє обличчя юнака, з ледве помітним пушком на верхній губі, застигло в непорушності.

Ванда глибоко задумалась. Але в тій задумі відчувалось якесь глибоке внутрішнє хвилювання. Здавалось, у полум'ї, наче на невидимому екрані, перед нею пробігали кадри тільки їй видимого фільму.

Край дороги в кущах і траві кричали цвіркуни й цикади. На вогонь налітали нічні метелики, і поблизу прошумів кажан.

— Шарль, у тебе є мати?— спитала дівчинка.

— Є. Ти ж знаєш...— Шарль замовк.

Безперечно, вона знає, бо бачила його матір не раз у школі. А от він ніколи не питав Ванду про її матір. Йому стало ніяково. Після недовгої мовчанки він сказав:

— Я ніколи не бачив твоєї матері.

— Я сирота,— відповіла Ванда.— Я зараз пригадувала свою матір... Я нічого не знаю про свою родину.

Вона помовчала. Шарль дивився на неї, чекаючи, що вона щось розповість. Минуло кілька хвилин. Дівчина кинула жмут гілок у вогонь і, наче знехотя, почала розповідати про себе.

ОПОВІДАННЯ ВАНДИ

Я пам'ятаю, що в мене була мати і старший брат. Ми жили у великій кімнаті серед лісу. Я не пригадую, який був той будинок, в якому містилась та кімната.

Але все, що залишилось у моїй пам'яті з того часу, здається мені дуже великим,— і ганок, на який я виходила ранком, щоб годувати пухнастих курчаток, і наш пес, великий, кудлатий, з рудими плямами на білому... Мені пригадується ясний сонячний ранок. Сонце, таке миле, підводиться над лісом і освітлює рівчак з бистрою прозорою водою. Я наче зараз бачу камінці й пісок на дні і маленьку рибку, що ніби намагається сховатись од мене серед тих камінців.

У нашій кімнаті висів маленький портрет. Не можу пригадати, чи то була фотографія, чи малюнок. Але на ньому — велике обличчя з бородою. Мати підносить мене до того портрета і каже:

— Дивись, доню, на свого татка. Його немає.

Потім мати плаче, обіймає мене, пригортає до себе і шепоче: «Моя маленька лісовичка». Біля мене стоїть мій брат. Я намагаюсь зараз його пригадати й не можу.

Я пригадую, що одного разу ми одержали листа. Мами не було вдома, коли його приніс якийсь чоловік. Він лишив нам того листа, і брат довго розглядав його, але не розривав конверта, чекаючи, поки повернеться мати.

Коли мати прийшла й прочитала того листа, вона дуже зраділа. Брат теж зрадів. А я зрозуміла, що це лист од татка. Він був живий і жив десь дуже далеко.

— Наш татко хворий,— сказала мати,— але ми поїдемо до нього, і він видужає.

І ми поїхали. Брат чомусь залишився дома. Поїхали тільки мати і я. Ми довго їхали поїздом. Мені вперше в житті довелося бачити поїзд і сидіти у вагоні. Я пригадую, що не могла відірватись од вікна, бо хотілось бачити все більше й більше.

Але, нарешті, ми опинилися на березі моря. Я не могла розібрати, де кінчається вода і де починається небо. Пригадую, що ми перейшли на пароплав і попливли. Я не знала, де ми пливли, але мати показувала

мені у воді якихось риб, що вистрибували в повітря, а потім, ховаючись у воду, знов гналися за пароплавом.

— То, мабуть, дельфіни,— прошепотів Марко.

Але цей шепіт почув лише Вася. Марко глянув на товариша і побачив, що Вася не спить, а, спершись на лікоть, дивиться на спину Ванди і теж слухає її оповідання. Але Ванда не помічала, що, крім Шарля, її слухають інші.

— Настала ніч,— продовжувала дівчина,— почалася буря. Пароплав кидало на всі боки, його заливало водою. Я чула важкі удари хвиль об борти. Мати лежала поруч і все присипляла мене. Вона сказала мені, що я народилася теж під час бурі рівно п'ять років тому. Але народилася я в лісі. Потім вона розповіла мені якусь казочку. Мабуть, скоро мене переміг сон. Я прокинулася од сильного поштовху. Навколо стояла темрява. Щось гуділо, біля нас кричали люди. Мати притискала мене до себе. Хвилі все били в пароплав, наче важким молотом. Але ось з'явилося світло, і нас почали виводити на палубу. Там ми почули ще більше крику і зойків. Пароплав швидко тонув, і всі поспішали рятуватись. Пізніше я довідалася, що наш пароплав наскочив на міну, яка плавала ще з часів війни. Хтось надів на матір і на мене рятувальні пояси. Пароплав безперервно гудів, а високо над ним розлітались вогняним дощем і зорями ракети. То сигналізували про нещастя, прохаючи допомоги. В бурхливе море опускали шлюпки, і біля них утворилася страшна давка. Саме в цей час на верхній палубі спалахнув вогонь. Його розпалили навмисне, щоб при світлі налагодити порятунок пасажирів. Адже всіх охопила паніка, і були навіть такі, що самі кидалися у море. При тому світлі я запам'ятала постать капітана, що стояв на своєму містку: оддавав накази. Моряки докладали неймовірних зусиль, щоб врятувати всіх. Мою матір відтиснули були, але вона проштовхалася до шлюпки. Це була остання шлюпка, і тут робилось щось страшне.

До стор. 67

Кожен хотів на неї потрапити. Коли прийшла наша черга, якась дівчина одштовхнула мою матір і сама плигнула в шлюпку, за нею туди плигнули кілька чоловік.

— У-у...— заскреготів зубами Марко і, одкинувши стиснуті кулаки назад, влучив Васі в плече.

— Шлюпка відходила від пароплава, коли мати страшенно закричала, прохаючи врятувати хоч мене. На цей крик до неї підскочив боцман. Про те, хто він, я дізнався пізніше. Він вихопив мене з рук матері і гукнув: «Штурман, ловіть!», а мене в ту ж хвилину викинув за борт. Це був сміливий і вправний моряк. Я полетіла над хвилями і попала в руки молодого моряка, що стояв у шлюпці. То був третій штурман пароплава, молодший брат нашого капітана. Наша шлюпка одходила від пароплава, я злякано дивилась на матір, що залишилась на палубі серед купки людей. Їм не вистачало місця в шлюпках. Над ними вгорі, на капітанському містку, здіймалась непорушна постать капітана. Хвилі заливали пароплав, високо здіймали нашу шлюпку і розносили нас у різні сторони. Молодий моряк тримав мене на руках і віддавав накази стерновому та гребцям. Він прийняв командування над шлюпками, що вийшли в море. Тут же біля нього стояла дівчина, що відштовхнула мою матір. Вона сердито дивилась на мене. Ми пливли недалеко від пароплава. Вогонь на палубі його згас, і лише ліхтарики на щоглах свідчили, що він ще не потонув, що люди на пароплаві ще змагаються із стихією. Але швидко ці вогники зникли, пароплав назавжди провалився і зник під розбурханими хвилями.

Нас довго носило по морю, але наступного дня прибило до берега. Це було на Кавказі. Мене опікував молодий моряк, мій рятівник. За кілька днів надійшли відомості, що вся команда й пасажери, які залишились на пароплаві після відплиття шлюпки, врятувались на якомусь старому баркасі. Але скоро ми довідались, що серед

врятованих не було капітана, боцмана і моєї матері та ще двох чи трьох пасажирів. І ось надійшла звістка з Батумі, що там море викинуло три трупи. То були капітан, боцман і невідома жінка. Коли брат капітана привіз мене в Батумі, ми вже нікого не застали. Їх поховали за кілька годин до нашого приїзду.

Мене принесли на могилу моєї матері... Я більше ніколи не бачила моєї мами... і коли пригадую її, я бачу в темряві пароплав серед бурхливих хвиль і її, як вона з простягнутими руками стоїть на палубі серед людей і дивиться на мене... Ніч, холодний вітер, хвилі... і серед них мама...

Чиєсь голосне схлипування урвало оповідання Ванди. Дівчина і Шарль озирнулись. То плакала Зоя, заховавшись обличчям у свій рюкзак. Ніхто не спав. Вася, Марко і Михайло Фритіофович сиділи позаду і зажурено слухали те оповідання.

Ванда і Михайло Фритіофович разом підвелись і підійшли до Зої. Вони нахилилися над нею. Лікар побатьківськи погладив дівчину по голові і почав заспокоювати. Бо розумів, що Ванда теж схвильована і її теж треба заспокоїти.

Хлопчики мовчки сиділи біля вогню і не говорили один одному жодного слова.

Ванда опанувала себе і схилилась над Зоєю.

— Зоєчко, чого ти? — ласкаво, по-сестринному питала вона.

— Мені... ж-жалко,— крізь сльози вимовила та,— за твоєю мамою.

Ніхто не бачив, як у Ванди на очах навернулись сльози. Вона боляче стиснула свої пальці і почала заспокоювати меншу дівчину.

— Зоєчко, ти ж бачиш, я спокійна. Це було давно... Не треба плакати, моя хороша!

Михайло Фритіофович, покладаючись на Ванду, залишив їх обох і підійшов до хлопців.

— Треба спати, друзі,— звернувся він до них.— Уже кінчається варта Ванди, і тепер твоя черга, Шарль.

— Михайле Фритіофовичу, ви знали історію Ванди?

— Правду кажучи—ні, я думав, що вона дочка професора Врублевського.

Марко і Вася знов уклались на свої місця і лежали непорушно. Зоя заспокоїлась і, витираючи сльози, спитала, звертаючись до Ванди:

— Ну, а що далі було?

— Далі. В Батумі приїхав батько капітана і того штурмана, що возив мене з собою. Він був лікар, професор Врублевський. Я не знала свого прізвища, ніяких документів не збереглося, не знала, звідки я, знала лише, що я їхала до татка і що в мене є старший брат. Професор забрав мене з собою. Він жив тоді в Ленінграді. Він давав оголошення в газетах, але ніхто не озвався на ті оголошення. Довго розшукували моїх родичів, але не знайшли.

Пізніше професор удочерив мене, і я стала Вандою Врублевською. Його молодший син, той штурман, що врятував мене, тепер плаває капітаном на великому океанському пароплаві. Востаннє я бачила його минулого року,— він докладно розповів мені історію мого врятування. Те, чого я тоді не знала або забула, я переказую з його слів. Професор дуже мене любить і заступив мені батька й матір, а його син, моряк, став за старшого брата. Але мені дуже хотілося б зустріти мого рідного брата, а може, й татка. От і все. А тепер давай спати.

Вона лягла біля Зої і вкрилась плащем. Зоя приутилась до Ванди, обняла її, тихо прошепотіла:

— Вандочко, я тебе дуже люблю...

— Я тебе теж, Зойко. Ну, бай-бай...

Незабаром усі поснули. Стихли голоси біля другого вогнища, ще ясніше розгорілись зорі, і Шарль задумливо дивився в темряву. В його уяві поставали картини з оповідання Ванди: здіймалися хвилі, тонув пароплав, і ма-

ленька дівчинка летіла з палуби потопуючого пароплава в темну прірву над морем.

Потім він згадав своє власне дитинство, що було таке спокійне, здавалось, зовсім без драматичних подій. До десяти років у Франції, а потім тут, у Радянському Союзі, куди переїхав його батько, інженер, знавець алюмінійового виробництва. Йому здавалось, що це його перша цікава подорож у товаристві прекрасних друзів — спокійного і впертого Васі, який над усе любив гумор, експансивного, дуже прямого й одвертого Марка, дивної, трохи загадкової Ванди і надзвичайно милої Зої. Він глибоко поважав Михайла Фритіофовича, свого найкращого старшого друга й керівника. В цьому товаристві він відчував себе, здавалось, навіть краще, ніж удома, де панував надто холодний етикет і надмірна ввічливість. Він підкинув хмизу в огонь і подивився на годинник. Фосфоризовані стрілки показували другу годину.

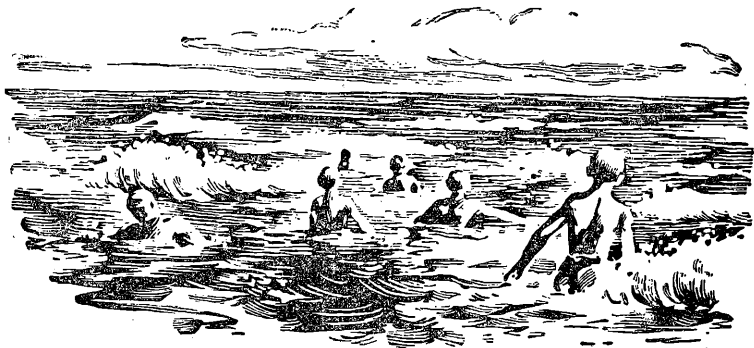
В цей час прокинулась Ванда, підвелась, подивилась на Шарля здивовано і, наче вві сні, спиталā:

— Чого той хлопець так уважно на мене дивився?

Спитала, повернулась, поклала голову на рюкзак біля Зої і, очевидно, знов заснула. Шарль нічого не розумів.

Кричали цикади, з-за Абхазьких гір сходив місяць.

Частина друга

КУРОРТНЕ МІСТЕЧКО

Перші промені вранішнього сонця лягли на хвилі і освітили вершечки червонястим відблиском. Шумів лагідний прибій, що, ніби дражнячись і пустуючи, обполіскував гальку піщаного берега. Поблизу колесом пройшлися два дельфіни, мов женучись один за одним.

Легко дихалось морським повітрям, широчінь моря і зелень берегових гір пестили око.

З ущелини поміж горбами вибігала швидка річка і бисто несла свої прозорі води до моря. Над річкою і далі чорніли струнки ряди пірамідальних кипарисів. Над крутою вершиною близького горба здіймалися руїни стародавньої будівлі. Там колись стояла неприступна генуезька фортеця. Абхазьке узбережжя багате на історичні пам'ятки. Тут сліди еллінської культури, руїни генуезьких колоній, фортеці часів турецького панування. Минули тисячоліття, пройшли сотні років після воєн і переселень, а в маленькій Абхазії разом з численними руїнами залишились десятки народів, що зберегли свою мову, національну культуру, а тепер об'єдналися в одну дружну

родину. Поруч абхазців тут—мінгрельці, турки, вірмени, греки, росіяни, українці, латиші, естонці, осетини... Трудящі кожної з цих національностей, що оселились тут в різні часи, лише тепер знайшли свою батьківщину в Радянській Абхазії.

Про все це думав Михайло Фритіофович, що стояв за кілька кроків од маленького намету на березі моря, оглядав навколишній краєвид і одночасно обдумував план дальшої маленької експедиції по засекреченому маршруту.

Вчора вони прибули в маленьке курортне містечко Псирцху, роздобули на екскурсбазі намет і розташувались тут табором. Вантажний автомобіль притяг сюди на буксирі їхній автобус. Так закінчилась пригода на гудгутському шляху.

Школярі захопились купанням. З самого ранку, тільки прокинувшись, вони натягали купальні костюми і кидались у море.

Зоя і Шарль не вмів плавати і глибоко у воду не заходили. Марко трошки вмів плавати і, одпливши кілька кроків, так збурював ногами воду, підіймав такий фонтан бризок, що Шарль і Зоя скоренько втікали від нього на берег.

Вася і Ванда плавали і, змагаючись, запливали далеко в море. Вася плавав наввимашки, високо виставляючи голову з води, зате Ванда демонструвала два стилі: стиль «брас» — для довгочасної плавби — і стиль «кроль» — для швидкого запливу на короткі дистанції.

— Вандо! Дельфін! — закричав Марко.

Дівчина оглянулась, але ніде ніякого дельфіна не побачила. Вона повернулась до Марка і, підпливши до нього, крикнула:

— Я тобі зараз покажу дельфіна,— і на плаву брикнула йому в обличчя водою.

Марко пірнув у воду, але Ванда не відстала від нього, і собі зникла під водою. Хлопець не вмів як слід пір-

нати. Він заплющував очі, і його виносило весь час на поверхню. Ванда ж з відкритими очима пливла під водою тим самим стилем «брас» і, опинившись біля Марка, штовхнула його. Він злякано вилетів з води і розплющив очі. Ванди не було видно. Марко шосили замолотив руками й ногами, випливаючи до берега. Але біля самого берега дівчина схопила його за ногу. Та тут він зняв такий вир бризок, що їй довелося швиденько відпливти в море.

Тим часом у воді вже опинився сам Михайло Фритіюфович. Він брасом обплив Васю, Марка, Ванду і погнав їх до берега.

— Снідати час,— гукнув лікар.

Скоро вибравшись на берег, він об'явив, що відразу ж після сніданку вони підуть оглядати Псирцху. Але хтось мусив залишитись вартувати біля намету. Почувши про це, всі презирнулися. Нікому не хотілося залишатись у наметі, коли всі підуть у цікаву екскурсію.

Потроху товариші почали сперечатися, кому з них залишитися. Кожен доводив, що він залишиться вартувати наступного разу.

Скінчили сніданок, але так і не домовились, кому стати на варту. Іти готувалися всі, кожен сподівався, що призначення, якого вони чекали від Михайла Фритіюфовича, обмине його. Але лікар вимагав, щоб вони самі призначили вартового. Несподівано для всіх Зоя заявила, що вартувати залишиться вона.

— Чому ти? — спитала її Ванда.

— Тому, що вночі я біля вогнища не вартувала.

— Ні, ні,— заперечив Шарль,— коли так стоїть справа, то вартуватиму я.

— А чому не я? — несподівано схопився Марко.— Я теж уночі спав. Я вважаю, що хоч мені й хочеться на екскурсію, але я залишуся вартувати.

— Нічого подібного! Я перша сказала, що буду вартувати, значить, я і буду,— наполягала Зоя.

В цей час до них підійшов якийсь чоловік і привітався з лікарем. Михайло Фритіофович усміхнувся і запропонував усім негайно вирушати. Всі розгубились і здивовано поглядали на нього.

— А хто ж вартуватиме? — спитав Шарль.

— Оцей товариш, — указав лікар на незнайомого, що стояв поруч нього. — Ми вже домовились.

Пройшовши понад річку, вони вийшли на гудронове шосе. Ліворуч, на схилі гори, серед зелені здіймалась дзвіниця. Вздовж вулиці — кілька будиночків, праворуч — маленький парк і пристань.

— Ми оглянемо курорт, радгосп, мандаринові, лимонні та маслинові сади і потім заберемось на ближчі горби, щоб ознайомитися з гірським краєвидом Абхазії, — казав учням Михайло Фритіофович.

— Раніш, — продовжував він, — років за двадцять до революції, тут побудували монастир. Монахи вибрали для себе гарненьке місце. Ну, а тепер тут курорт. У колишньому монастирі — санаторій.

Широкою кам'яною доріжкою, що круто йшла вгору між струнками кипарисами, які стояли, наче стіни, наші мандрівники підіймались до колишнього монастиря. На лавочках, розставлених вздовж тієї доріжки, сиділи гомінкі курортники. За кипарисами, на схилі горбка, росло кілька десятків маслинових дерев. Трохи вище здіймались зеленолисті магнолії і каштани, що створювали ніби зелений підмурок старовинної садиби. Там же шуміли буйні зарості бамбука.

Пройшовши залізні ворота, підійшли до широких кам'яних сходів, що ведуть в монастир, тепер санаторій. Там зустріли поодиноких курортників, які ще не встигли вийти на море або в сади. Монастирська будівля виглядала непривітно. Кам'яні приміщення і вузький порожній двір у центрі нагадували ніби якусь старовинну домовину. Величезна церква, перетворена тепер на клуб, вражала своєю важкою архітектурою, що нагадала Шар-

лю крзовоподібний пам'ятник Олександрю III в Ленінграді.

А коли вони опинились всередині того клубу, на них війнуло не то якимось підземеллям, не то складським приміщенням. Непривітно, темно й нудно. Нецікаві малюнки святих дивилися з стін. Клуб одночасно був і музейним пам'ятником.

Потинявшись по закутках того клубу, що колись був собором, а вірніш комбінатом церков (бо мав він кілька будівель і кожен відділ працював як окрема церква), поспішили залишити цей колодязь, як його назвав Марко. Але увагу всіх привернув Вася. Він поволі йшов од головного входу і, не повертаючи голови, дивився на стіну ліворуч себе. Потім він так само повертався назад.

Мандрівники побачили, що хлопчик уважно дивиться на картину, де намальовано Христа, що їхав верхи на віслюку.

— Михайле Фритіюфовичу, цей ішак не зводить з мене очей,— сказав Вася, показуючи на віслюка.

Кожному здавалося, що віслюк дивиться саме на нього. А коли вони проходили по залу, то він поводив за ними очима, ніби слідкуючи, куди йдуть, що роблять.

— Нашим ішаком зацікавилися? — сказав курортник, що помітив здивування екскурсантів.— Цей віслюк допомагав монахам з простодушних богомольців додаткові пожертви витягати. Іде богомолець по собору, а віслюк на нього невідривно і докірливо дивиться. Вся ж справа в тому фокусі, що його знав художник, який малював цього віслюка.

— Я теж той фокус знаю,— промовив Шарль, оглядаючи картину.— Давно відомий фокус. Треба малювати в анфас. Загалом фокус цей не дуже складний. Цим способом не раз користалися художники.

Посміявшись з отакого віслюка, всі вийшли з клубу. Знов пройшли по кам'янистому гарячому подвір'ї, Михайло Фритіюфович повів свій загін до Ластівчиного гніз-

да. Добре бруковане шосе привело їх до залізної брами перед чистенькою, гарненькою дачею. Лікар показав сторожеві перепустку, яку він дістав заздалегідь, і той пропустив екскурсантів у ворота. Круг маленької дачі росли чудові пальми. Тут екскурсанти побачили кокоси, фініки, саго, величезні бамбуки, розкішні магнолії. У двох чи трьох місцях виднілись маленькі басейни і фонтани. По дорозі їм зустрівся павич з пишним, різнобарвним хвостом.

По крутих кам'яних сходах вони підіймались до мурованої альтанки, що примостилась під горою на скелястій кручі. А коли вийшли на терасу тієї альтанки, то з захватом припали очима до краєвиду, що слався перед ними.

Зручні плетені крісла стояли на терасі до їх послуг. Посідавши в крісла, наші мандрівники, повільно повертаючи голови, оглядали море, його зелене узбережжя і маленьке містечко, що втонуло в тій зелені.

Униз до моря збігали мандаринові, апельсинові, лимонні й маслинові гаї, стовбичили готичними вежами кипариси, то розбігаючись алеями, то збиваючись купами.

Вдалині у бінокль вони розгледіли мис Сухумський, що вибігав у море; на ньому біліла вежа маяка.

Альтанка, де сиділи мандрівники, називалась Ластівчиним гніздом. Колись монахи побудували тут церкву. Але тепер од неї не лишилось і сліду. Замість церкви — чудовий будиночок, що прекрасно може бути місцем відпочинку.

По освітленому сонячним промінням морю котились хвилі, і білі вершечки нагадували хмару голубів. З Сухумі йшов катер, і було видно, як хвилі гойдають його.

В повітрі, поблизу альтанки, пролетів шуліка, швидко вимахуючи широкими крилами, і нагадав мандрівникам маленького хлопчика-велосипедиста, якого вони зустріли позаминулої ночі.

— Ну, давайте в цьому затишному місці обміркуємо план наших екскурсій в околицях Псирцхи,— почав Михайло Фритіофович.

— Ми тут залишимося на кілька днів? — спитав Шарль.

— Навіть більше. До Каспійського моря, як про те мріє Вася, мабуть, не доберемося.

Лікар витяг з однієї кишені карту, а з другої путівник. Скоро всі нахилились над розстеленою на столі картою. Михайло Фритіофович вголос читав про різні маршрути, а Шарль і Вася відшукували їх на карті. Намічались цікаві екскурсії в гори, в ущелини, в ближчі субтропічні сади і в абхазькі селища.

ВИКРИТТЯ ОДНІЄЇ ТАЄМНИЦІ

Після обіду в курортному ресторані, де пахло трояндами і «букетом Абхазії»¹, діти рушили до свого намету, а лікар подався розшукувати представників місцевої адміністрації, щоб з'ясувати, чи можна тут роздобути верхових коней для дальшої екскурсії в гори.

Напівдорозі Марко і Ванда вирішили вернутись назад, щоб купити цукерків. Шарль, Вася і Зоя їх не підтримали, бо хотіли якнайшвидше дійти до піску, щоб полежати на ньому, а потім скупатися.

— Вони маленькі, вже натомились,— насмішкувато промовив Марко.— Ходім, Вандо, самі і нічого їм не принесемо.

— Обійдемося без ваших цукерків,— відповіла Зоя.— Після обіду треба відпочивати. Михайло Фритіофович навіть наказав нам спати.

— Ми купимо цукерків, повернемося і відпочинемо,— відказала Ванда.

— Знаєте що,— сказав Вася,— ви йдіть самі, купіть

¹ Назва місцевого вина.

цукерків і приходьте до нас. Разом поїмо. Чого нам усім ходити. Давайте по черзі: сьогодні ви, а завтра ми. Сьогодні ви наші агенти по заготівлі цукерків.

На тому й порішили. «Агенти по заготівлі цукерків» повернули назад і незабаром опинились у крамниці біля рестора́ну.

Виходячи з крамниці і смокчучи монпансьє, Марко побачив громадянина, що весело лузав горіхи. Хлопцеві захотілося і собі поласувати горіхами. Він підійшов до того громадянина і запитав:

— Дядю, а де тут горіхи продають?

— Ондечки,— показав той, мотнувши головою,— біля пристані.

Марко пішов туди з Вандою. Але коли вони дістали горіхів, то з'явилась нова принада. Саме в той час з моря підійшов катер, що віз пасажирів із Сочі. Зацікавлені діти зійшли на пристань, щоб краще роздивитись на катер, і опинилися в натовпі пасажирів, курортників та місцевих мешканців, які чи то в своїх справах, чи то без жодних справ товклися там. Але ось усіх, за винятком пасажирів, що мали на руках квитки, з пристані попросили зійти. Наші мандрівники, скориставшись випадком, сіли спочити на вільній лавочці під старою липою, яка росла над самим берегом моря. Лузаючи горіхи, вони з цікавістю спостерігали метушню біля пристані, поглядали на гуляючу публіку та на кілька маленьких купальників, що гралися в морському прибої.

Раптом обернулись назад, почувши знайомий голос. За кілька кроків від них стояв Михайло Фритіофович і вітався з якимось, очевидно, знайомим йому, чоловіком. Той, мабуть, тільки-но зійшов з катера, бо в руках тримав великий і маленький чемодани.

— Не сподівався, не сподівався, Андрію Романовичу,— говорив лікар, тиснувши йому руку.

— А вас, Михайле Фритіофовичу, як сюди занесло? На курорт приїхали?

— Не зовсім, не зовсім.

Незнайомий піонером Андрій Романович поклав собі до ніг чемодани й, очевидно, не збирався одразу розходитись із лікарем.

— А я, як бачите, зовсім на курорт,— говорив він.— А як же це ви не зовсім? Можна про цю таємницю довідатись?

— Вам можна, хоч, загалом кажучи, у мене багато, як ніколи, таємниць. Я тут не сам, а з півдесятком своїх чудесних школярів. Прехороші діти. Ми їдемо в подорож по засекреченому маршруту.

Лікар розповів своєму знайомому про умови поїздки.

— Мое завдання,— розказував він,— зробити цю подорож якнайцікавішою, щоб сьогорічні канікули учні згадували довго і радо. Я задумав організувати їм кілька пригод, не дуже страшних, зовсім безпечних, але у них враження повинні залишитись такі, ніби вони через Південну Америку разом з Майн-Рідом чи Густавом Емаром пробирались.

— Одним словом, жюльвернівська школа робінзонів,— зробив висновок Андрій Романович.

— Тільки без справжніх тигрів та інших хижаків.

— Які ж і як ви їм влаштовуєте пригоди, що про них вони не знають?

— Скажімо, в момент нашого від'їзду один з моїх хлопчиків побіг до свого дядька за мікіфоном. Я подзвонив телефоном, щоб там його затримали, аби він запізнився на поїзд. З батьками ж про наші пригоди було наперед умовлено. Отже і дядько про те знав. Хлопця затримали. Ми його не дочекались і залишили ще одного, наказавши доганяти слідуючим поїздом. А тим самим поїздом мусив їхати один мій приятель. Я і доручив йому наглядати за хлопцями, але так, щоб вони про те не знали. А коли б треба було — допомогти. Він мое доручення майже виконав, тільки прослав свій чемодан. А злодій разом з його чемоданом потяг у хлопців мікіфон.

Злодія спіймали, але про чемодан і мікфон поки що нічого не чути.

Ванда і Марко презирнулись. Несподівано для себе вони підслухали те, що їм не належало знати. Те, про що вони довідались було дуже цікаво, але одночасно вони почували себе незручно і раптом в обох мигнула думка — не попадатись на очі лікареві. Вони нахилились і почали мовчки розглядати камінці під ногами. Так просиділи хвилин десять, а коли менш терплячий Марко озирнувся, то не побачив ні лікаря, ні його приятеля.

— От так Михайло Фритіофович...— протягнув хлопець, похитав головою і засміявся.

Усміхалась і Ванда.

— Але який наш маршрут, куди далі поїдемо, так ми й не довідались,— сказала дівчина.

— Будь певна,— промовив Марко,— коли дядя Миша до чогось узявся, то вже виконає. І хоч ми тепер можемо про багато речей догадуватись, але нам буде не менш цікаво.

— Тільки, Марку, щоб ніхто не знав, про що ми зараз довідались. Ні Васі, ні Шарлеві, ні Зої — ані слова.

— Сама тримай язик за зубами, а Марко Рудий анічирк. Могила.

— З такої могили часто мерці живими виходять.

— Ну, ну, я ж уже не мисливець за скальпами, а мандрівник по радянських субтропіках і тільки трішечки граф Монте-Крісто.

— Кажеш, трішечки?

— Ага.

— Ну, підемо, а то я боюсь, що не донесемо нашим ні цукерків, ні горіхів.

Дорогою вони наздогнали Михайла Фритіофовича. На його запитання, де вони були, сказали, що купували цукерки та горіхи, а про пристань дипломатично промовчали.

— А я довідався, що верхових коней тут дістати не

можна. Радять податися далі од берега в якусь абхазьке селище і там спробувати найняти у колгоспників. Поки що це одкладемо.

— А що ми сьогодні робитимемо?

— Сьогодні? Зараз відпочинемо, як це слід робити по обіді, а потім покупаємось. Ну, а ввечері підемо гуляти по річці Псирці.— Лікар кивнув головою в бік горбів.— Там непогана доріжка, в тій ущелині. Вечір сьогодні місячний, і ми чудово прогуляємось.

Прийшовши до свого намету, вони застали школярів, які розмовляли з чоловіком, що стеріг їхній табір, та з чорнявим хлопцем років п'ятнадцяти-шістнадцяти. Хлопець говорив російською мовою з виразним абхазьким акцентом.

— Це Інапха,— сказав Шарль,— син тієї жінки, що їхала з нами в автобусі з маленькою дівчинкою. Він прийшов з абхазького села, щоб передати нам подяку і ось цей подарунок.

Учні побачили кошик, повний черешень, і букет запашних квітів.

Лікар потиснув руку Інапхи і запропонував сідати. Вони розмовляли недовго, бо Михайло Фритіофович наказав усім лягати. Він вимагав, щоб мертвої години по обіді суворо додержували.

Інапха попрощався і сказав, що він ще прийде пізніше, а зараз одвідає своїх товаришів у Псирці. Він сам учиться в тутешній школі і більшу частину року живе в цьому містечку.

— А коли ти прийдеш? — спитала Ванда.

— Як сонце заходитиме.

— Тільки не спізнуйся,— зауважив лікар,— бо, як сонце зайде, ми покупаємось і підемо гуляти на водопад.

— Я постараюсь,— відказав Інапха і подався в містечко.

Хоч нікому, здавалося, не хотілося спати, але через десять хвилин по тому, як лягли, всі вже спали.

Сонце сповзало все нижче до моря, а сон не покидав мандрівників. У наметі панувала тиша, тільки Вася часом цмокав язиком (він мав таку звичку, і від неї Михайло Фритіофович збирався його відучити) та Марко часом чхав, бо в'їдлива муха вхитрилась пробратися під газету, якою хлопчик прикрив собі обличчя.

Хвилювання на морі зменшилося, зникли білі баранці, вщух прибій, і тепер легенька хвиля лише набігала на берег, вигинаючись, наче змія, ледь-ледь шурхочучи дрібним пісочком.

Лікар прокинувся першим. Глянув на сонне царство, що оточувало його, і, пожалівши своїх вихованців, не став будити. Він вийшов з намету, підійшов до води, сунув у море руку і з виразом задоволення на обличчі почав роздягатись.

Залишившись у купальному костюмі, розгорнув гарячий пісок і приліг, щоб трошки погрітись під косим промінням надвечірнього сонця.

Він з насолодою підставляв сонцю то один, то другий бік, перегортаючи зіччев'я рукою пісок.

— Мое вам поважання,— привітався Вася, підкравшись до лікаря.— Ви вже експлуатуєте сонце.

— А-а...— обернувся лікар,— уже перестав ляцати язиком. Ти коли спиш, то так ляскаєш, наче пастух багатом... Хто там ще встав?

— Тільки я, Михайле Фритіофовичу, я завжди мало сплю.

— Еге, мало. Дві години проспав. Ну, годі з них, а то потім уночі не спатимуть. Буди їх та будемо купатись.

Вася був радий старатись, він любив пожартувати над товаришами і, вбігши в намет, загукав:

— Акула! Акула в морі! Швидше!

Марко скочив на ноги, ніби його підкинула пружина. Шарль і Ванда теж скоро підвелись, хоч добре ще не розуміли, про що кричить Вася. Тільки Зоя поволі протирала очі. А потім сіла і сказала, звертаючись до Васі:

— Чого ти кричиш?

— Акула біля берега,— вже спокійніше сказав він.

— Ну то що? Подумаєш, акули твоєї не бачила.—

А потім помовчавши, спитала.— А яка вона?

Шарль і Ванда засміялись. Вони вже зрозуміли, що то Вася жартував. А Зоя, позіхаючи, оглядалась на всі боки і ждала відповіді.

Марко ж тим часом мчав просто на лікаря:

— Дядя Миша, де акула?

— Яка акула?

— Вася ж кричав, що акула...

— А-а, акула? В Індійському океані, в Тихому океані і в Середземному морі, і навіть одна порода дуже маленьких часом у Чорному морі, біля берегів Туреччини трапляється.

Тим часом з намету вже вилетіла решта школярів, і з криком «акула!» всі кинулися в море. Вода, нагріта сонцем, здавалась ласкаво теплою. Всі купалися з насолодою.

А сонце вже наближалось до того місця, де небо сходиться з морем. Скоро його довге червоне проміння лягло на воду. Кінчали купатись. З-за гори показувався блідий, ніби серпанковий, місяць.

Інапха не приходив.

Після легенької закуски приготувались до прогулянки на горби над річкою. Тільки Ванда відмовилась іти, скаржачись, що їй болять ноги і вона краще посидить біля моря. Її умовляли йти, але вона відмовилась рішуче. Сонце вже зайшло, спала спека, починався чудовий вечір. Мандрівники вирушили.

— Вандо, якщо прийде Інапха, скажеш, куди ми пішли, він нас знайде,— сказав, відходячи, Михайло Фрітфович.

СПІВ УНОЧІ

Над річкою тяглася кипарисова алея, і саме тією алеєю швидко посувалися наші мандрівники. В повітрі

чувся шум водопаду. В присмерку горби здіймались, наче велетні; їх верхів'я на фоні зоряного неба навіювали згадку про давнє минуле цих горбів, про фортеці, замки і криваві сутички навколо.

По алеї метнувся летючий світляк, і Вася, махнувши руками, схопив його між долоні. Збитий світлячок продовжував світитись, і його фосфоричне полум'я то пригасало, то розгорялось. Мандрівники зазирали Васі в долоні.

— Дай мені,— попросила Зоя.

— А що ти з ним робитимеш? — спитав Марко.— Краще мені дай, я його заберу з собою додому.

— О, цього добра ще встигнеш сам наловити,— сказав лікар.

Вася взяв світляка двома пальцями і підняв угору, щоб краще роздивитись.

— На одну секунду,— попросив Шарль, простягаючи руку до світляка.

Вася оддав його Шарлю. Той притиснув світлячка і, нахилившись до Зої, сунув його їй у волосся.

— Ой, що ти робиш? — злякано писнула дівчина.

— Дурненька, я ж тебе прикрашаю, він горить у тебе на голові, наче зірочка, наче дорогоцінна прикраса.

Зоя заспокоїлась. В цей час Марко теж піймав світляка і посадив його собі на сорочку.

— Марку, дай мені цього світляка,— попросила дівчинка.

— І цього тобі? Ні!

В цей час праворуч за кипарисами замиготіло кілька десятків вогників. Вони то з'являлися, то зникали.

— Вогняні метелики! — крикнув Вася.— Ходім ловити їх.

Він перший упіймав двох світлячків, приніс і теж прикрасив ними Зоїну голову. Тепер хлопці вже змагались, виловлюючи світлячків і засипаючи ними дівчинку,

прикріплюючи їх не тільки до голови, а й до плаття, рук, а Марко притулив двох до її спортсменок.

Вони підійшли до водопаду. Це був штучний водопад, який рухав маленьку електростанцію. З височини шести-восьми метрів падала вода невеличкої річки Псху. По маленькому кам'яному містку можна було пройти над місцем падіння води і опинитись майже на середині над водопадом.

Постоявши там кілька хвилин, усі перебрались назад на доріжку, що заглиблювалась в ущелину між деревами, які росли над річкою та по кручах ущелини.

— Михайле Фритіофовичу,— звернувся до лікаря Шарль,— як ви знаєте, куди нам іти?

— А я, друзі мої, колись відпочивав у цих місцевостях і веду вас, пам'ятаючи колишні прогулянки. Зараз повернемо на одну стежку, що колись тут була та, мабуть, і тепер ще є. Ми пройдемо цікавим місцем.

Лікар повернув праворуч і пішов угору по схилу. Мандрівники один по одному йшли за ним, розтягшись ланцюжком. Схил був крутий, і Шарль у кількох місцях допоміг Зої, а Вася — Маркові, хоч останній у кожному такому випадку обурювався і доводив, що він лазить, як барс.

Коли б не ясне місячне світло, то вони, мабуть, не вибралися б на широку стежку, що проходила значно вище річки і зникала в невідомому для них напрямі між кущами. Михайло Фритіофович одхекався, звернув їх увагу на чудовий вигляд Іверської гори, що відкривалась перед ними з генуезькими руїнами на самому верху, і повів далі вже рівною стежкою. Йшли поволі, але досить галасливою юрбою, то сперечаючись, то вигукуючи свої враження.

Лікар зупинився біля якогось рівчака. З чорної пащі, що постала перед ним, вибігав струмок.

— Ну, підемо в цю печеру,— запропонував Михайло Фритіофович.

— А мені страшно,— призналася Зоя.

— Я тебе за руку триматиму,— підбадьорював її Шарль.

Михайло Фритіофович увійшов туди першим і запалив сірника. При тому світлі наші мандрівники розглядели вузький тунель із низенькою стелею. По дну пробігала річка, а поруч води йшов цементований виступ, по якому обережно можна було пройти. Холодний протяг обвіяв мандрівників. Зоя зіщулилась і, притаївши дух, ішла за Шарлем, який міцно тримав її за руку. Вася йшов заднім і, швидко нахилившись, сильно ударив рукою по воді. Зоя здригнулась від того звуку. Всі на секунду зупинились.

— Що таке? — спитала дівчина.

— Тут риба плеснулась,— відповів Вася.

— Це, мабуть, ти сам,— недовірливо сказав Марко.

— Не пустуйте,— суворо промовив лікар,— ходімо швидше, бо коли затримаємось, то, чого доброго, ще застудимось тут.

Тунель був невеликий. Ще кілька кроків — і вони вийшли з темряви. Вася виходив останнім. Як тільки він переступив поріг тунелю, зразу ж почув за собою якийсь ляск, схожий на той, що перед тим сам зробив по воді. Хлопець прислухався, але в тунелі вже панувала тиша. Він нічого не сказав і приєднався до товаришів.

За ті півхвилини, що мандрівники пробули в тунелі, вони дістали справжню насолоду. Зараз вони стояли в глибокій долині. По камінню бігла річка, і місячне сяйво мерехтіло на її поверхні. Всюди в густих заростях мигтіли вогники світлячків, наче ваблячи до себе. Поблизу в кущах затьохкала пташка. Жодної людини не було видно поблизу. Ніч вступила в свої права, і місяць стелив довгі тіні від дерев.

Друзі почали спускатися до річки. Наблизившись, вони почули булькотіння води між камінням і пройшли по вузькому місточку на другий берег. Тут, між дере-

вами, була прогалинка, вкрита високою травою, що від роси наче блідла під місяцем. Навколо було так велично й затишно, що всі стояли мовчки, вслухаючись у звуки ночі, вдивляючись у темні непорушні силуети і згустки тіней між деревами.

Враз усі здригнулись. На горі між деревами, десь у тій стороні, звідки вони йшли, почувся спів. Пісня повільно впливала з темряви, що огортала той схил, плівла над річкою, між деревами і, здавалось, підіймалась до місяця. Пісня була дзвінка й урочиста, легка і спокійна. Вона говорила про красу і щастя, про відвагу і радість, вона йшла од серця і щирого почуття.

Михайло Фритіофович сів на камінь. Молодь теж примостилась біля нього. Тільки Вася стояв нерухомо. Він дивився перед собою, шукаючи ту співачку, і, не бачачи нікого, заплющив очі. Він вслухався в ті звуки, сповнений бажання розібрати слова. Але не розумів жодного слова. Проте йому здавалось, щось знайоме торкалось вуха, цю мелодію він чув ніби не вперше. Він нахилив голову з заплющеними очима. Пісня стала сумною, наче на звуках її злітала трагедія людського серця, незнані досі болі й печалі торкались його. В кущах змовк соловейко, зникли вогняні метелики. Здавалось, місяць спинився, слухаючи ту пісню. Але ось зникла печаль і знов повернулася радість і розсипалась, ніби дощем срібних дзвіночків.

Вася ніби скам'янів, а в уяві його спливала інша ніч, шкільний сад, місяць відбивається в маленькому фонтані, цвітуть білим морем старі яблуні і на краю волейбольного майданчика стоїть постать співачки в білому, і невідома співачка співає незнану доти італійську пісню.

Пісня обірвалася радістю перемоги і щастя. Здавалось, місяць послав радісну посмішку, зрушив з місця і поплив над зачарованою долиною.

Вася підбіг до лікаря.

— Михайле Фритіофовичу! Це — вона. Це та сама співачка.

— Ну, ну...— Михайло Фритіофович зрозумів, про що говорив Вася.— Тільки не вона. Відкіля б вона тут взялася.. А пісня та сама. І чудово проспівана пісня.

Шарль заплескав у долоні, і всі підхопили його аплодисменти.

— Біс! Біс! — кричав Марко.

Але співачка замовкла, і більше жодного звуку не долітало до її слухачів.

Вася продовжував запевняти, що це та сама співачка. Але Михайло Фритіофович лише знизував плечима й відповідав:

— Надзвичайний збіг... Але щоб це була та сама...— Він крутив головою.

Марко лукаво позирав на лікаря, хлопцеві щось дуже хотілося не то сказати, не то спитати. Але він, пригадавши розмову з Вандою на пристані, вщипнув себе за щоку і терпляче промовчав.

— Ходімо шукати цю співачку,— запропонував Вася.

— Як же ми поліземо крізь кущі на гору? — запечував лікар.— Тут не так легко розшукати стежку.

Почувши, що лікар протестує проти розшуків, Марко ще більше завертівся на своєму місці, підморгнув Зої, хоч та в темряві нічого не могла бачити, і сказав:

— Шарль!

— Що таке?

Марко закусив губу, а потім повільно відповів:

— Світлячків щось не видно.

Йому здавалось, що він володів величезною таємницею — догадувався про походження цього співу, і йому дуже хотілося сказати про це товаришам. Але умова з Вандою стримувала його.

Посидівши ще кілька хвилин, вони підвелися і пройшли кілька сот кроків далі стежкою. Але мусили по-

вернутися, бо Вася, за виразом Марка, став «вороною» і майже на кожному кроці спотикався.

Васю справді охопила задумливість. Ще вдома він мріяв про розгадку інкогніто¹ тієї співачки, яку приводила Ванда на шкільну вечірку. Хоч Михайло Фритіофович не погоджувався, що це була та сама, але Васі вона здалася дуже й дуже подібною. Можливо, це тому, що співалась та ж сама пісня і чув він її лише вдруге. Ця пісня справила на нього таке величезне враження і так захопила своєю музичністю, що він не втримався і тут же спробував відтворити її мотив, замуликавши щось собі під ніс. Почувши, що він пробує співати ту саму пісню, всі засміялись, і він змовк. Тут же Васі пригадалось, як він колись разом із кількома товаришами насміхався з Ванди. Він вирішив повернутись до намету, перепросити Ванду за колишню образу і домогтися від неї, щоб вона сказала, хто та співачка.

Зоя затягнула «Місяцю-князю», хоч і співачка вона була далеко не блискуча, та коли скінчила, дістала аплодисменти в кілька разів бурхливіші, ніж невідома італійка.

Повертались до намету з піснями й апетитом. Коли підійшли до водопаду, зустріли Інапху. Він ішов їх розшукувати. Запитали, чи не чув він тієї співачки. Він відповів, що чув лише, як співали вони. Хлопець провів своїх нових товаришів до моря і розпрощався. Він обіцяв завітати до них через кілька днів.

Вася горів від нетерпіння поговорити з Вандою. Але розмова не відбулася. Коли вони зайшли до намету, Ванда вже спала, проте, мабуть, не міцно, бо коли Зоя лягла коло неї, то дівчина посунулась і дала подрузі місце.

ГОРА АНУЯ

Другого дня Михайло Фритіофович запропонував зійти на гору Аную, командну висоту над Псирцхою. Увагу

¹ Інкогніто — людина, що ховається під чужим іменем, бажає лишитися невідомою.

мандрівників уже давно притягала вузьенька колія, що здалека нагадувала залізницю, яка майже прямовисно збігала з найвищої гори і зникала з очей за ближчим до моря горбом.

— Гора Ануя, або інакше — гора Афонська, — пояснив лікар, показуючи на ту гору. — Висота щось із вісімсот метрів.

Хоча на гори рекомендується ходити ранком, коли ще сонце не прилікає, але наші друзі затримались, спочатку довго купаючись, а потім розглядаючи закордонний пароплав, що підійшов до Псирцхи з іноземними туристами. Зрештою перенесли свій «альпійський» підйом на другу половину дня з тим, щоб повернутися до табору після заходу сонця.

Захопивши з собою кілька бляшанок консервів, хліба, черешень і полуниць та пляшки для води, поволі рушили дорогою на гору.

На Аную можна піднятися старим шляхом на буйволах або на конях. Шлях цей досить довгий, але не дуже стомлюючий. Є дві стежки, що значно скорочують час підйому, але вони досить круті, і по них можуть ходити люди тільки зі здоровим серцем.

Мандрівники йшли поволі і намагалися ховатись від сонця під кожним деревом, що траплялося по дорозі. Але коли підійшли до того місця, де Михайло Фритіофович показав коротку стежку, всі п'ятеро пристали до лікаря з проханням провести їх саме нею.

— Ви повтомлюєтесь. Задіхаєтесь. Серце так калататиме, як казав поет, «мов недорізаний півень», — відраджував їх Михайло Фритіофович.

Але вони не поступались.

— Ми, — сказав Шарль, — будемо підійматися, як альпіністи: помаленьку і часто відпочивати.

Лікар перестав заперечувати. Він знав, що у всіх серця здорові, а сам він полюбляв круті підйоми, де треба було напружуватись.

Увійшли в дубовий ліс. Він вкривав кам'янисту гору. Часом доводилось дивуватися — на чому там ростуть дерева! Мандрівники бачили кілька дерев, що росли ніби з кам'яних плит. Треба гадати: колись у вузьку щілину між камінням потрапив жолудь і пустив паростки. Дерево росло, і незабаром стовбур заповнив ту щілину. І тепер здається, що дерево росте прямисінько з каменя.

Часом стежка йшла так круто, що доводилось допомагати одне одному або хапатися руками за рослини чи віти дерев, що низько нависли над землею.

Піднявшись метрів на двісті, знайшли зручний майданчик, де сіли спочивати, після того як Марко прогнав відтіть палицею вужа.

Поки Шарль і Марко розмовляли з лікарем про те, чи можна зустріти в цих місцях отруйних гадюк, Вася підсів до Ванди і почав допитуватись про ту співачку, що вона її приводила на шкільну вечірку.

— Я вже тобі говорила і більше жодного слова дати не можу,— відповідала Ванда.

Вася перестав допитуватись. Він нічого не розповідав про вчорашній вечір. Але Ванда знала про вчорашню подію від Зої та Шарля.

Після короткого відпочинку підвелися і рушили далі. Коли вставали, Марко моргнув Ванді, щоб вона трошки відстала. Дівчина залишилась позад усіх, і до неї наблизився Марко.

— Вандо,—почав він,— учора я переконався, що Михайло Фритіофович готує нам дуже цікаві пригоди. Даю голову на одріз, що вчорашня співачка опинилась у тій долині, чи вірніш на горі, за його дорученням. Тільки це, мабуть, не та сама артистка, що ти приводила тоді. Це так Вася думає.

— А хто його знає, нашого дядю Мишу,— і Ванда подивилась кудись угору, чи то на лікаря, чи то понад його головою.— Давай, Марку, станемо Шерлок Холмсами і спробуємо це в'яснити.

— Згода, Вандо!

Через хвилину Марко, ідучи поруч Ванди й зітхаючи, сказав:

— Шкода, що ти не хлопець.

— Чому?

— Тоді б ми з тобою такого нарobili, що героями стали б.

— А дівчина хіба не може героєм бути?

— Може... але от, скажімо, була б ти хлопцем, ми б подалися з тобою в ці гори і взялися б ловити живих звірів. І, уяви, ввіймали б живого барса!

Мрії Марка урвав Шарль, гукнувши товаришів до себе, бо він зупинився перед глибоким і вузьким проваллям, яке нагадувало печеру. В час дощів тут, очевидно, збігав струмок, він пробив це провалля і глибокий підземний хід, бо поблизу тяглась глибока канава і в ній чорнів вхід у печеру, що йшла в напрямі до провалля.

— Тут може й ведмідь захватись,— вголос роздумував Вася,— але відціля близько оселі і, мабуть, тут не ведмеді ховаються, а шакали.

— А по-моєму, гадюки,— сказав Шарль і показав на другий бік провалля.

Там, висунувши з-під лопухів голову, виблискувала очима чималих розмірів гадюка.

Михайло Фритіофович з блискавичною швидкістю нахилився, схопив камінь і з усієї сили жбурнув у змію. Він так влучив їй у голову, що гадюка залишилась на місці, очевидно, приголомшена, бо довге тіло її закрутилось у всі боки, ніби сталева бинда.

Лікар скоренько обійшов провалля і, схопивши гадюку за хвіст, підніс її угору. Вона продовжувала вигинатись, але була неспроможна настільки підняти голову, щоб боротись. Лікар з розмаху ударив її головою об дерево, і гадюка остаточно завмерла.

— Ось ми і з трофеями! — крикнув переможець.—

Починаємо збирати колекцію для нашого шкільного музею.

Діти не стали чекати, поки Михайло Фритіофович повернеться до них, і побігли йому назустріч.

Гадюка, довжиною з метр, належала до вужоподібних.

Тут же вирішили з цього дня почати збирати експонати для зоологічної, ботанічної і геологічної колекцій.

Підіймались все вище й вище, але крізь густі дерева не можна було розглянути, де саме вони перебувають. Лікар запевняв, що пройшли вони менше ніж одну третину, і дехто з дітей, відчуваючи, який крутий підйом, уже шкодував, що не пішли кружним шляхом.

— Ще кілька кроків, і зробимо відпочинок,— сказав лікар.

Стежка поринала в кущі, а за кущами відразу одкривалось невеличке плато. Дві чи три хатинки, трохи далі велика дерев'яна будівля, між ними кілька стосів дров, вузька колія залізниці і біля кручі—п'ять-шість робітників. Далі за тією дерев'яною будівлею тяглись невеличкі горби, що врешті здіймались трохи вищим пасмом, яке, мабуть, і закривало від очей мандрівників центральний масив Абхазьких Альп. Ліворуч, де такого пасма не було, вони бачили конусоподібний верх гори Хицна і кілька білих плямочок на ній. То лежав останній сніг, його швидко розтоплювало літнє сонце.

— От ми й прийшли,— промовив лікар.

Усі здивовано глянули один на одного. Значить, Михайло Фритіофович досі жартував, коли казав, що йти ще далеко. Всім стало дуже легко.

— Дурниці...— сказав Марко.

Вони стояли на горі Ануя і в біноклі могли оглядати узбережжя Абхазії від мису Кодорського до мису Піцунда. До учнів підійшли двоє робітників, що працювали на спуску деревини по фунікулеру, і заговорили з ними. Робітники охоче відповідали на їхні запитання,

давали пояснення про селища, бухти, миси, ліски й горби, що відкрилися перед очима мандрівників.

На горі повівав легенький вітрець і зовсім не почувалося спеки. Оглянувши низ, всі посідали на моріжку і стали розпитувати робітників, де вони живуть і що тут роблять. Виявилось, що більшість з них живе внизу і щодня сходять сюди.

— Що це таке? — спитав Вася, показуючи на дерев'яну будівлю.

— Паровозне депо. Не вірите? Серйозно. У нас на горі своя залізниця. Сім кілометрів завдовжки.

— Ми знаємо, що тут є залізниця. В путівнику читали. Але паровозне депо...

— У нас є маленький паровоз, і це для нього приміщення. Чим же не депо? Цей паровоз ще монахи сюди витягли. Частинами тягли. І досі на ньому їздить машиніст, колишній монах.

— Хочете подивитись на орля? — спитав один з робітників.

Він провів їх до маленької будки, зробленої з дерев'яного ящика і поставленої на стос дров. У будці сиділо прив'язане за ногу молоде орля.

— У нас є один мисливець, — розповідав робітник, — він два дні тому застрілив дорослого орла і забрав з гнізда двох орлят.

— А де друге?

— Уже продав. Прийшли до нього знизу і купили.

— А скільки воно коштує? — спитав Марко.

— Здається, він узяв за те п'ять карбованців.

— А чим його годувати? — допитувався хлопець.

— Ти що, купити хочеш? — звернувся Вася до Марка.

— А хоч би й так, — відказав той. — Можна цього купити? — спитав він робітника.

— Мабуть, продасть, — відповів той. — Тільки зараз

його немає. Він буде тут через годину або півтори. Приїде з низу і потім скоро назад у долину поїде.

Марко підійшов до Михайла Фритіюфовича і почав просити дозволу купити орля. Лікар не заперечував, але треба було побачити хазяїна орляти, а їхня екскурсія мусила повертатись назад іншим шляхом, через абхазьке село Анухву.

Тоді Марко запропонував, що він залишиться біля орляти, дочекається мисливця, купить у нього птаха і разом з мисливцем повернеться в Псирцху. Хлопчикові дуже хотілося придбати орля, і він згоден був відмовитись брати участь далі в сьогоднішній екскурсії. План його, який він запропонував, був цілком реальний. Правда, лікар вагався одразу дати свою згоду. Він знав, що Марко трохи задиркуватий, занадто захоплюється й іноді може щось сфантазувати. Все це було непогано, коли поблизу його був хтось старший. Але, зрештою, Михайло Фритіюфович, подумавши, згодився.

Марко залишився біля робітників на фунікулері, а його товариші рушили залізничною колією до лісу. Саме в цей час двоє лісорубів виїздили теж до лісу на маленькій дрезині. Після довгих переговорів вони погодились взяти з собою всю екскурсію. Хоч було й тіснувато, але всі прихитрилися уместитись на дрезині і, по черзі працюючи, покотились між маленькими горбками. Минувши кілька абхазьких хатинок, виїхали в таке місце, відкіля відкривався краєвид на велику долину, де розмістились вірменське, грецьке і абхазьке селища. Кожне з цих селищ звалось Анухвою.

Вони скоро добрались до лісових розробок і, довго не затримуючись там, рушили в Анухву абхазьку. Але коли опинилися в цьому селищі, де будинки розкидані один від одного на величезній віддалі, сонце вже зайшло, і їм довелося, не ознайомившись з господарством абхазців, скоренько мандрувати додому. Треба було йти понад півтори години. Хоч за той день школярі вже натрудили

ноги, сходячи на гору та походом від лісорубки до села, проте всі тримались бадьоро.

— Марко, мабуть, уже виглядає нас,— сказала Зоя, згадавши товариша.

— Він, певне, десь тренує своє орля,— зауважив Шарль і пригадав хлопчика з соколом, що з'явився так несподівано, а потім зник. Про нього вони часто згадували, але поки що ніхто з них ніяких відомостей про нього не мав.

— Тепер у нас свій хлопчик з орлом буде,— сказав Вася.

— Тільки велосипед треба придбати,— додав лікар.

Ванда йшла мовчки, глибоко замислена. Її мовчазний настрій поволі передавався всім, і тільки Михайло Фритіофович час від часу кидав якусь підбадьорюючу фразу.

Ніч обіцяла бути темною. Над горбами хмари заховали місяць і зорі, і тільки над морем ще зоріло півнеба. Потомлені, ледве пересуваючи ноги, підійшли мандрівники до намету. Там сидів сторож. Марко ще не приходив.

Глухо бив морський прибій у берег.

ТРИВОГА

Відсутність найменшого товариша всіх стурбувала. Михайло Фритіофович відчував цю тривогу найбільше, але не показував того і намагався заспокоїти всіх.

— Він, мабуть, залишився ночувати на горі,— казав лікар,— або десь спустився вниз разом із тим мисливцем, і той залишив його в себе. Ви вечеряйте і лягайте спати, а я піду в селище і спробую дізнатись, де живе той мисливець.

Діти, трохи заспокоєні словами лікаря, почали ладнатися спати. Всі дуже потюпилися, і спати хотілося сильніше, ніж їсти. Зоя, не дочекавшись, поки Шарль і Ванда приготують вечерю, лягла і зразу заснула.

Лікар скинув тубетейку, надів бриля, взяв у руки

маленький ціпок і вийшов з намету. За ним слідом показався Вася.

— Михайле Фритіофовичу, дозвольте мені з вами піти,— попросив хлопець.

— А ти б краще ліг спати.

— Я не втомився. Мені хочеться піти з вами. Я можу стати вам у пригоді... Може, доведеться довго Марка розшукувати.— В голосі хлопця чулись нотки тривоги. Доля Марка його хвилювала, і він з нетерпінням хотів швидше в'яasnити, де товариш.

— Гаразд,— погодився лікар,— тільки попередь Шарля, що ти пішов зі мною.

Хлопець виконав цей наказ, і через хвилину вони йшли стежкою, що вела до шосе.

Ніч темнішала; не більш як чверть неба залишалась ще відкритою, хмари, здавалось, сповзали з гір.

— Великого дощу ніби не повинно бути,— промовив лікар, поглядаючи на хмари.

— Чому ви гадаєте, що великого дощу не повинно бути? — спитав хлопець.

— Коли вірити тому, що розповідали мені місцеві жителі, то великі дощі тут бувають із хмар, що підіймаються з моря. З гір сповзає тільки туман, а з нього буває лише мжичка.

— Куди ми зараз підемо, Михайле Фритіофовичу?

— На телефонну станцію. На горі є телефон, ми викличемо робітників до телефону і попросимо сказати, де Марко.

Після цього замовкли і йшли, кожен поринаючи в свої думки.

Вася в думці ляяв Марка, бо був певний, що цей шибеник викинув якогось фігля.

Лікар думав, де б міг бути хлопчик, припускаючи низку правдоподібних, безпечних випадків, через які той не потрапив додому, а заночував у якогось робітника чи мисливця. Але крізь ті думки і припущення, якими він

хотів себе заспокоїти, повзли тривожні догадки і найстрашніші побоювання. Марко, що часом визначався не-обережністю, міг полетіти з кручі, потрапити під колеса паровоза, впасти з коня, з'їсти поганих лісових ягід, його могла вкусити гадюка. Та хіба мало неприємностей могло трапитися з ним! Лікар уже шкодував, що залишив Марка самого. Десь у глибині ворушився страх перед відповідальністю за кожного з доручених йому школярів. Адже на нього довірили їх і батьки, і школа, і самі вони довірилися. Але одночасно він згадував десятки випадків з іншими дітьми, а також із своїх дитячих років, коли в дорослих виникала тривога за дітей часом зовсім безпідставно.

Вони скоро проминули містечко і підійшли до одного з крайніх будинків по сухумському шляху. Зійшли на ганочок і відчинили двері з написом «Телеграф». У маленькій кімнатці не було нікого. Там стояли лише стіл, два стільці і телефонна будка для розмов. Крізь маленьке віконечко у стіні було видно жінку, що куняла біля комутатора на півсотні абонентів. Жінка та одночасно виконувала обов'язки і телефоністки, і приймальниці телеграм.

Михайло Фритіюфович постукав у віконце. Жінка повернула до нього обличчя.

— Можна подзвонити на Ахун-гору? — спитав лікар.

— Можна,— відповіла жінка, здивовано поглядаючи на нічних відвідувачів. Вона почала поратись біля своєї установки і запропонувала лікареві зайти до переговорної будки. Михайло Фритіюфович зараз же зайшов, зняв трубку і приклав до вуха.

Вася сів на стілець і, спершись на стіл, приготувався слухати, про що говоритиме Михайло Фритіюфович.

Але лікареві не довелось розмовляти. Він лише чув, як гуділо в трубці, коли телефоністка намагалася з'єднати його з Ахун-горою. Він простояв у будці кілька хвилин; телефоністка просунула голову у віконце і сказала:

До стор. 92

— Нічого не вийде, громадянине, мабуть, там провід посповано.

Лікар збентежено підійшов до Васі. Той підвівся з стільця і розгублено дивився на Михайла Фритіофовича.

— Що ж тепер робити?

— Пішли,— відповів лікар,— щось треба придумати.

Ні слова не сказавши телефоністці, вони вийшли. Та з цікавістю подивилась їм услід, а потім сіла і знову задрімала.

Як тільки наші туристи опинились на вулиці, до них підійшла якась людина.

— Здрастуйте,— сказав той, хто підійшов. Голос його здався їм знайомим.

— Хто це? — спитав лікар, приглядаючись у темряві до цієї людини.

— Інапха я,— відповів той, і обидва пізнали свого нового знайомого.

Інапха, який пізно проходив берегом повз їхній намет, довідався од сторожа, що Марко зник, а лікар і Вася пішли в місто його розшукувати, поспішив їх догнати. Хтось із знайомих Інапхи бачив, як вони проходили головною вулицею в цьому напрямі, і він теж подався сюди, сподіваючись їх зустріти. Він таки не помилився, хоча, коли б вони затримались довше на телефонній станції, він міг би їх проминути.

Лікар розповів Інапсі про те, чого залишився Марко на горі Ануї, чи то на Ахун-горі, як вони умовлялись про повернення на берег, і про невдачу на телефонній станції.

Вислухавши все, Інапха сказав:

— Я знаю цього чоловіка, що ввіймав орлят. Він живе тут недалеко, поблизу консервного заводу.

Михайло Фритіофович схопився за своє перше припущення, що Марко міг залишитись на ніч у мисливця, і попросив Інапху провести їх до будинку, де той жив.

— Це біля консервного заводу. Трохи далі.

— Де б не було, ходім.

Вони пройшли майже півтора кілометра, поки добрались до хатинки мисливця.

Одігнавши собаку, що голосно загавкав на незнайомих людей, зайшли у двір і постукали у віконце.

Мисливець тільки що ліг спати. Лікар попросив його сказати, чи не бачив він Марка і чи не знає, де зараз хлопчик.

— Бачив,— відповів мисливець,— а де зараз, не знаю. Така коротка відповідь, звичайно, нікого не задовольнила, і лікар попросив мисливця докладніше розповісти, що він знає про Марка.

Виявилось, що мисливець, прибувши на гору, застав хлопця, який дуже хотів купити орля. Мисливець погодився продати і одразу ж оддав орля, зв'язавши птахові ноги й крила. Хлопець думав вернутися в долину разом із мисливцем, але мисливець мусив затриматись на півтори-дві години. Марко не захотів чекати і попросив показати йому стежку, якою він міг би пройти вниз. Йому показали найкоротшу стежку.

— Стежка та,— казав мисливець,— зовсім безпечна. У нас щодня діти по ній ідуть униз до школи, а потім повертаються назад. Вона, правда, крута, але для молодих ніг та міцного серця зовсім не страшна.

Хлопець подався тією стежкою, і після того мисливець його не бачив, нічого не чув...

— Правду кажу,— закінчуючи, промовив мисливець,— я про нього навіть встиг забути.

— Де ж його шукати? — запитливо промовив сам до себе лікар.

— Ранком почнете розшуки,— радив мисливець.— Коли з ним що сталося в лісі, то зараз, у таку темінь, все одно нічого не знайдете. До світанку лишилось недовго. Через кілька годин почне сіріти.

Лікар мовчав. Він розумів, що мисливець каже прав-

ду. Треба було перечекаати до ранку. Але в його уяві поставали страшні картини. В лісі темно, в кущах можуть бути гадюки. По лісі блукають шакали. В якійсь ущелині, в траві, лежить Марко з розбитою головою чи поламаною ногою...

Михайло Фритіофович зітхнув і попросив мисливця допомогти їм завтра шукати Марка. Той охоче погодився.

Лікар, Вася та Інапха пішли. Вони йшли поволі, кожен мовчав і думав про Марка.

ЗАБЛУДИВ

Сонце ще стояло над морем, коли Марко, тримаючи в руці зв'язане орля, почав спускатись з гори Ахун. Море й узбережжя зникли з його очей, як тільки він опинився на стежці серед кущів свербиусу та ліщини. З дубового лісу потягнуло прохолодою.

Лісова тиша рідко порушувалась ледве чутним шелестом листя. Десь далеко закувала зозуля. Крізь гущавину пробивалось надвечірнє проміння і золотило торішнє листя та невисокі стебла трави.

Марко спускався не посіпаючи. Він із задоволенням поглядав на дзьобате орля. Йому особливо подобались дикі очі малого хижака. Вони дивились одночасно пронизливо, обурено і злякано. Часто орля намагалось стрепенутись і клюнути хлопця своїм дзьобом. Але це було неможливо, бо вірówki міцно зв'язували його крила, а Марко тримав його на такій віддалі од себе, що птах дзьобом не міг зачепити хлопця.

Стежка була крута, часом вона падала донизу східцями заввишки з півметра. Це була не та стежка, якою Марко сходив разом із товаришами на гору. Йому показали цю стежку як найкоротшу, і він вирішив сам пройти по ній. Заблудитись тут, здавалось, неможливо. З іншими стежками вона не стикалась. Та яка б стежка не була, він знав, що коли йтиме вниз, то обов'язково прийде до моря.

Часом він зупинявся, бо його увагу притягала чи то якась пташка на дереві, чи то ящірка, що грілась на камені, чи то квітка, що траплялась між деревами. Він вирішив назбирати букет квітів, і тому почав часто сходити із стежки. В одному місці натрапив на красиві квіти, що кольором нагадували бузок, але коли їх понюхав, то аж скривився, такі смердючі вони були. Марко поспішив одійти на таку відстань, звідки можна тільки милуватись ними.

Під ногами метнулась зелена ящірка, і хлопець швидким рухом піймав її, наступивши на хвіст. Спробував нагодувати ящіркою своє пташеня, але орля відмовилось від цього делікатесу, і Марко викинув її. Вона метнулась і зникла між камінням.

Минуло небагато часу, і він пройшов повз маленький дуб, відкіля до низу було вже зовсім близько. Але тут сталась подія, що затримала Марка. Рука стомилась тримати крилатого полоненого, і він, перекидаючи його з однієї руки в другу, наблизив до себе гострий дзьоб. Орля скористалось цим і боляче дзьобнуло хлопця. Марко скрикнув від болю. А орля все намагалось ще дзьобнути Марка. Хлопцеві це не сподобалось, і він вирішив прив'язати свого полоненого до палиці, щоб далі нести його на віддалі від себе. Виламавши довгий ліщиновий прут, він почав прив'язувати до одного кінця птаха. Для цього довелося розв'язати орляті ноги і послабити йому крила, щоб тими самими мотузками прикріпити його до прута. Але саме в той момент, коли хлопчик збирався це зробити, орля, скориставшись зручним моментом, вирвалося з рук і кинулося рятуватись. Хиже пташеня ще не вміло літати і лише стрибало, розставивши крила. Після кожного стрибка воно широко розкривало дзьоб, ніби намагаючись більше набрати повітря.

Марко, не випускаючи з рук прута, з криком погнався за птахом. Орля сиділо за кілька кроків від нього. Хлопець, певний, що моментально наздожене втікача,

біг з усієї сили. Раптом кущики свербиусу та азалій заступили йому дорогу до птаха. Віддаль між ними збільшилась кроків на тридцять, коли Марко помітив, що пернатий утікач намагається сховатись за дубком біля невеличкої скелі. Марко скинув із себе сорочку, намагаючись накрити нею орля, як сіткою. Він обережно наближався до дубка. Але його спіткала невдача. Він зачепився за повзучий корінь, і орля знову вислизнуло в нього з-під самого носа.

Знов почалося вперте переслідування. Без стежки по схилу гори бігти важко і незручно. Птах шугнув угору, і йому вдалося піднятись по крутій горі на кілька метрів. Марко задихався, лізучи за втікачем. Аж ось птах, мабуть, утомившись, подався униз. Тепер він знову наблизвся до хлопця. Зраділий Марко напружився, щоб ураз схопити його. Але орля, змінивши напрям і користуючись своїми крилами, як парашутом, падало вниз і швидко опинилося нижче хлопця. Проте Марко вирішив, що йому спускатись униз буде легше, ніж підійматись на гору. Та за хвилину він відчув свою помилку. Виявилось, для серця це було легше, а для ніг важче. Коли б не такий крутий спуск і не колючки свербиуса, то він просто ліг би на землю й покотився б, але тут кочитись було незручно і небезпечно. Та він не переставав переслідувати крилатого втікача. По його обличчю збігали краплі поту. Він відчував, що сорочка вже стала мокрою, але очі його світилися впертістю й азартом.

Орля спочивало, поки Марко добирався до нього. А як тільки хлопець наближався, воно знову кидалося вбік, і кожен раз здавалося, що робить воно це з останніх сил. Марко, підбадьорюваний цим, продовжував його переслідувати. Часом хлопчик кілька хвилин спочивав. У такі перерви орля сиділо спокійно і ніби теж набиралося сил.

Тепер птах утікав по крутій лінії, яку він сам собі прокладав поміж деревами, то спускаючись, то підійма-

ючись, але не більше як на кілька десятків метрів. Це навіть полегшувало Маркові переслідування орляти. Проте віддаль між ними не зменшувалась. Аж ось орля шурхнуло в кущі ліщини і зникло з Маркових очей. Хлопець, напружуючись, підбіг до кущів і теж увійшов у них. Кущі займали значний простір і могли бути орляті доброю схованкою. Так воно й вийшло. Хоч як Марко придивлявся, але у тих ліщинових нетрях його очі не знаходили втікача. Хлопець обійшов кожен кущ, продирався всередину, зазиравав на товсті гілки, сподіваючись там побачити орля, але нічого не знаходив. Цілу годину він лавив поміж кущами, шукаючи втікача, але даремно.

Захоплений шуканням птаха, Марко й не помітив, що сонце скотилось до самого обрію і вже золотило стежку в морі, пірнувши одним краєм у хвилі. Коли сутінки лягли між дубами, він зрозумів: то заходив вечір. Він заглибився далеко в ліщиновий чагарник і тепер, випроставшись і звівши голову, побачив навколо себе темно-зелене листя, що ніби засмучено непорушно прощалось із днем.

Марко відчував безнадійність розшуків орляти. Він мусив швидше повертатись до свого табору. Хоч хлопчик одійшов на значну віддаль від стежки, але те його не турбувало. «Треба лише,— думав він,— спуститися з гори, і я відразу вийду на дорогу біля моря або опинюся над річкою, а за водою теж дійду туди».

Пробираючись між кущами, почав спускатись. Поганявшись за орлям, він знав, що це не легко, але особливих труднощів у тому не вбачав.

Часом, коли спуск робився надто крутим, Марко хавпався за кущі і на самих руках спускався вниз.

Скоро видерся з ліщини і впевнено пішов далі. Вгорі повітря здавалось незвичайно прозорим, а під деревами вже стало темніше. Марко все частіше почав спотикатись. Проте він уже значно знизився і був певний, що, поки впаде темрява, він вийде на дорогу. Схил

був уже не такий крутий, як між кущами, і йти стало порівняно легше. Та несподівано одразу унизу перед Марком щось зачорніло. Він наблизився до того місця і побачив під своїми ногами кількаметрову кручу. Спуститися з тієї кручі він не мав жодної можливості. Хлопчик мусив шукати обхідного шляху. Праворуч од нього та круча, очевидно, підіймалася вище, а тому він одразу повернув ліворуч, сподіваючись з цього боку швидше обійти перешкоду.

Пройшов більше ста кроків і раптом вперся в густі і колючі кущі. Продиратись крізь них не було ніякої можливості.

Хлопець зупинився. Ставало все темніше, і відчувалась вогка лісова прохолода, що її, здавалось, приніс із собою вечір.

«Куди ж іти?» подумав Марко. Шукати обходу тієї прірви з другого боку здавалось безнадійним. Вирішив піднятись угору й обійти кущі.

Підійматись довелось дуже повільно. Марко, вже трохи стривожений, хотів іти якнайшвидше, але втома почала даватися ознаки. Ніч наближалася швидше, ніж хлопчик підіймався угору. Він уже з жалем думав: «Для чого було морочитись із тим поганим орлям?!» Але жалем справі не допоможеш, мусив поспішати вибратись із лісу, поки нічна темрява ще не цілком полонила гірське узбережжя.

Сподівався натрапити на стежку, і тоді вона вивела б його на дорогу. Один раз йому навіть здалося, ніби він вийшов на вузьку стежку і пішов по ній, але скоро нові кущі загородили шлях. Знов довелося підійматись угору.

Тим часом темрява все густішала, між кущами і в траві засвітилися вогники світлячків. За кілька кроків від себе Марко вже нічого не міг розглядіти. Вечірні сутінки поступились перед темрявою ночі. Марко ступив кілька кроків і зупинився, спершись рукою на похилий стовбур чималого дуба. Хлопцеві стало ясно, що він заблудив.

Ніч стояла темна, не видно було зірок, бо хмари повзли по небу з-за гір. Лише світляки порушували темряву своїми ліхтариками.

Марко намацав камінь і сів на нього. Він думав, що робити далі. Йти густим лісом по схилу гори в цій темряві здавалось неможливим. Залишатись тут до ранку... Коли б він не боявся гадюк, то міг би спати біля цього каменя. Але, згадуючи гадюк і ящірок, яких зустрічав удень, він боявся тут лягати. Крім того, думки про різних звірів тривожили його. Пригадував читане в путівнику про вовків та ведмедів у Абхазії. Вони ж могли наблизитись цим лісом і до морського узбережжя. Він же не мав ніякої зброї, крім маленького ножика. Він уже думав про те, щоб вилізти на дерево і там заночувати. Але його поки ніщо не лякало настільки, щоб шукати порятунку на дереві. Хотілося їсти й спати. Та Марко збирався мужньо пересидіти цілу ніч на камені, не заплющуючи очей.

Вслухався в нічні звуки лісової гушавини, але поки що нічого тривожного не чув. Часом лише долітав писк якоїсь птиці. Його розважали летючі вогники. Але невесела думка, що завтра його чекає в таборі неприємна розмова з лікарем, непокоїла хлопчика. Зате він уже відчував насолоду з майбутнього, коли в Харкові хвалитиметься, як ночував сам у субтропічному лісі. «Я їм там набалакаю страхів», думав він. І враз усі думки про майбутнє одлетіли геть. В лісі почулось жалібне виття. Хлопчик випростався на камені і, тремтячи, прислухався. Це не нагадувало собаче виття, ні: швидше—це якесь страшне котяче нявчання. Наче у відповідь на той голос десь зовсім близько почулося таке саме скигління. Хлопчик сціпив зуби і намагався не дихати. В його уяві спливали страшні оповідання про вовків. Він ніколи не чув, як виють вовки. «Може, це вони?» мигнула думка. «Але чому так схоже на котяче?» Скоро можна було розібрати зойки кількох звірів. Од того жалібного виття і нявчання

тоскно стало на серці у Марка. Щось здушило йому груди, кров застукала у висках. Коли ось почулось шарудіння і в близьких кущах. Він напружував зір. Темрява непорушно обгортала все навколо. Та ось зовсім близько почулось 'страшне скигління.

НІЧ У ЛІСІ

Невідомий звір наближався до нього кущами. Страх поїняв хлопця; він ладен був закричати, але язик не ворухився. Шелест у кущах стих, припинилось виття, мабуть, звір почув людину. Серце у Марка калаталось так, ніби хотіло вистрибнути з грудей.

Запанувала мовчанка. Звір не подавав жодної ознаки своєї присутності, а хлопець теж не ворухився. Тільки здалека чулось виття, очевидно, двох таких самих звірів, як той, що ховався в кущах біля Марка. Хтозна, чим загрожувала та мовчанка: може, звір готувався до нападу і тепер розглядав свою здобич. Марко був певен, що звірі в темряві чудово бачать. Сам же він нічого, крім невиразних силуетів кущів і двох ближчих дерев, не бачив. Коли це між кущами щось заворушилось, Звір готовий до нападу — так здалося Маркові. Минула хвилина, але за ту хвилину нічого не трапилось. Тим часом хлопець вирішив рятуватись: єдиним порятунком для себе він вважав дерево.

Правда, є звірі — чудові повзуни по деревах, але навряд, щоб у кущах ховався ведмідь.

Хлопчик обняв тонкий стовбур, швидко поліз угору і скоро опинився на гілці не дуже високо над землею, але досить, щоб відчутти себе одразу в безпеці. Звіряче виття не вщухало, але той, що ховався в кущах поблизу, не ворухився. Принаймні Марко нічого не чув там схожого на шелест. Звір або на щось вичікував, або тиенько подався геть.

Хлопцеві вже думалось, що то, мабуть, не страшний

звір, коли він одразу на нього не напав. У пам'яті сплизли спогади з прочитаних книжок, де звірі або одразу кидались на людину, або, коли людина ховалась на дереві, голосно рикаючи, починали облогу. Він навіть спустився б на землю, але боявся там не стільки цього несміливого звіра, як гадюки, що могла бути в тому лісі. На дереві він улаштувався не зовсім зручно, але непогано — обіймаючи однією рукою стовбур, а другою тримаючись за гіллячку, примостився сидіти на другій, досить тонкій гілці. Потішав себе тим, що хоч твердо, зате безпечно. Сидіти тут збирався довго, аж поки розвидниться. Скоро звук до віддаленого звірячого виття і майже не звертав на нього уваги. Думки полинули знову до табору, до товаришів, а потім у Харків, і, непомітно для себе, він почав дрімати. Голова схилилась на груди, руки ослабли, і наш мрійник мало не звалився із свого гнізда на землю. Утримався тільки тому, що вчасно вхопився за гілля. Знов, міцно тримаючись, підняв голову і розплющив очі. Навколо стояла та ж сама темрява. Марко подумав: «Так, заснувши, можна впасти й розбитись». Йому спало на думку прив'язатись до дерева. Розстебнувши пасок, він почав ним прив'язуватись. Спочатку це не вдалось, бо він хотів прив'язатись до самого стовбура, а для цього пасок був короткий. Та скоро він це облишив і почав прикріплюватись до зручної гілки, що її намацав рукою в темряві. Все йшло так, як треба. Пасок тримав його як слід, і коли б хлопець навіть заснув, то не впав би.

Тепер він почував себе зовсім чудово і навіть не шкодував, що заблудився. Своєї власної вини в цій пригоді він не вбачав, а сама пригода здавалась йому дуже цікавою. Кілька разів повторював собі, що ніч, проведена на самоті в субтропічному лісі, варта більше, ніж дві прочитані книжки про пригоди в центральній Африці чи в нетрях Бразилії.

Почав згадувати прочитані книжки. Пригадалися подорожі Стенлі по Конго і пригоди п'ятнадцятирічного ка-

пітана, якого Жюль Верн одправив у глиб африканських лісів, і перша ніч Робінзона Крузо на невідомому острові, коли той, як і він оце, ночував на дереві.

Марко почував себе не менш героєм і, притулившись до стовбура, думав про пригоди, які могли б трапитися з ним. Але втома брала своє, і незабаром хлопець знову задрімав. На цей раз його тримав пояс, і він не падав. Йому снились глибочезні прірви, високі гори з навислими над ними скелями, страшні потвори, що з'являлись ніби в тумані то в прірвах, то над скелями. Потім скелею йому придавило ногу. Він намагався витягти ногу з-під каменя, але ніяк не міг: важкий камінь лежав непорушно і дуже тиснув ногу. Здавалось, що той камінь усе важчав і більшав, натискаючи на ногу все вище й вище. Він уже почав натискувати й на другу ногу. Хлопця охопив жах, що камінь поволі поховає його цілком під собою. Якась потвора виповзла знизу і скляними очима дивилась на нього. Коли це щось торкнулось обличчя, і Марко враз прокинувся. Якась нічна пташка, а може, кажан, торкнулась його крилом. Прокинувся він зляканий, але одночасно задоволений, — адже кінчився страшний кошмар уві сні. Обняв дерево рукою і намагався пояснити собі, що з ним сталося. Одразу зрозумів: у нього затерпли ноги, і тоді стало ясно, звідки той сон із скелею, що придавила його. Хотів підняти ноги, але не зміг. Особливо затерпла ліва нога, бо стояла між гілками і ще була затиснута зверху правою. Йому здавалось, що замість ніг у нього висять важкі поліна. Не помічаючи поблизу нічого страшного, вирішив спуститися з дерева і відпочити на камені, дати спокій ногам. Але далось це не легко. Злізаючи, він зовсім не міг користатись ногами. Та коли опинився на камені під дубом, то одразу розлігся, витягши ноги. Здавалось, що шкірою побігли тисячі мурашок і неприємно залоскотали. Лежав так довго. З кожною хвилиною ставало легше. Нарешті, ноги відійшли, і він, випроставшись, сперся спиною об де-

рево. Очі звикли до темряви, і Марко роздивлявся навколо. Незважаючи на нічну темряву, він тепер краще, ніж звечора, бачив кущі й дерева навколо себе. Легенький вітрець лопотів листям. Той вітрець ніби скочувався з гори у нагріту за день сонцем долину і там, мабуть, посилював береговий бриз, що дув на море.

Марко дивився в темряву і несподівано майже над головою, в напрямі, що вів на гору, побачив рухливий вогник. Це не був звичайний світляк, він горів безперервно, рухався поволі і своїми розмірами нагадував світло ліхтаря. Це, мабуть, таки справді був ліхтар. Хвилини зо дві хлопчик мовчки спостерігав світло. Часом воно зникло, мабуть, за кущами і деревами, а може й гасло. З кожною секундою Марко все більше переконувався, що з гори спускається людина. Спочатку він хотів кричати, гукнути до себе невідому людину. Але потім завагався. Хтозна, що воно за людина. А може, то якийсь бандит пробирається вночі через ліс і буде радий задушити свідка свого перебування тут. Хоч, будши у Псирці, він нічого про бандитів не чув, але чого б звичайна людина з ліхтарем вночі вешталась тут? Та страхи скоро зникли. «Певно, це хтось теж заблуdiv», подумав Марко і вирішив покликати невідомого. Саме в цей час угорі почулося шарудіння і вниз скотився камінчик, очевидно, зірвавшись з-під ніг незнайомого мандрівника. Останній підійшов уже близько до хлопчика.

— Ге-ге-ге! — гукнув Марко.— Товаришу!

Вогник одразу зупинився, хода стихла.

— Товаришу, будь ласка, зупиніться!—кричав Марко.

— Хто там? — відповів йому тонкий дитячий голос.

«Там не один, хтось із дитиною», подумав Марко.

— Я зараз до вас підійду,— відповів Марко і рушив назустріч.

Ліхтарик теж наближався Маркові назустріч.

Ступивши кілька кроків, хлопець вийшов на широку стежку. По тій стежці і спускався невідомий. Марко зра-

Зу навіть не второпав, що просидів стільки часу лише за кілька кроків од стежки. Він захопився лише одним бажанням — швидше побачити того, хто спускався. І ось вони зустрілись. Марко нічого не бачив, бо невідомий скрував на нього сліпуче око електричного ліхтарика. Але безперечно, що перед ним стояв якийсь хлопчик, а не дорослий. В цьому він переконався по голосу, що міг належати лише невеличкому хлопчикові і здавався йому знайомим.

— Що ти тут робиш? — спитав незнайомий хлопчик Марка.

Марко відповів, що заблудився.

— Ти з Харкова? — спитав незнайомий.

— З Харкова. А ви звідкіля знаєте? — здивовано промовив Марко. Він хотів звернутись до хлопчика на «ти», але в останній момент у нього вийшло «ви».

— Знаю,— відповів той і засміявся.— Як же ти заблудився, коли ти на стежці, а стежка веде в Псирцху?

Марко розповів йому все: як він ніс орля, як воно вивалось, як він його ловив, і про блукання в лісі, і про сидіння на дереві. Відчувши приплив одвертості, навіть не посоромився сказати про свій переляк, коли якийсь звір підійшов за кущами до нього. В цей час здалека долинуло виття.

— Що це таке? — спитав Марко.

— Шакали,— відповів хлопчик.— Ти коли-небудь бачив шакалів?

— Ні.

— Це невеликі вовки, схожі на лисиць. Чуєш, вони виють не то мов собаки, не то мов коти. Їх тут чимало. Вони у селах курей крадуть, але людей бояться і старанно їх обминають.

— В Африці такі самі шакали? — спитав Марко.

— В Африці? Мабуть, такі самі.

Марко почував себе зовсім спокійно. Його лише дивувало, що цей хлопчик був сам. Але він згадав зустріч

на шляху, коли їхали з Сочі і зазнали аварії біля Гудаути. Йому спало на думку, що це той самий хлопчик біля нього. Та темрява заважала роздивитись. Голос був схожий, але він мало його тоді чув і, не покладаючись на свою пам'ять, не міг сказати, той саме це хлопчик чи ні.

Незнайомий поцікавився, чи Марко голодний.

— Я не вечеряв,— скромно відповів той.

— В такому разі не завадить тобі зо два бутерброди знищити.— І таємничий хлопчик запропонував Маркові сісти на ближчому камені біля стежки. Марко не odmовився і з насолодою запустив свої зуби в подані бутерброди. Їв і розповідав про подорож засекреченим маршрутом і про своїх товаришів. Його супутник мовчки слухав і лише зрідка запитував про що-небудь, цікавлячись деталями їх пригод. Яснішало. Темряву ніби хтось розводив, доливаючи потроху світанок.

Марко скінчив бутерброди і задовольнив гостре відчуття голоду.

— Мабуть, спати хочеш?—спитав хлопчик з ліхтарем.

— Перехотілося вже. Я таки трошки подрімав на дереві.

— Ну, то пішли, а то, мабуть, за тебе турбуються. Як ти думаєш, влетить тобі?

— Чому? Хіба я винен? Все через те орля.

На той час уже по-справжньому засіріло, і Марко переконався, що його супутник і є той самий хлопчик-велосипедист, якого він уже зустрічав під час аварії з автобусом.

— Це ви відвозили листа в Гудауту, коли наш автобус потрапив у канаву?—спитав він.

— Я. А ти що, одразу мене не пізнав?

— Так темно ж.

— А я тебе одразу пізнав.

— Та у вас же ліхтар.

Вони спускалися все нижче. Стежка ширшала і ста-

вала справжньою дорогою: по ній тепер проїхала б навіть гарба.

— Скажи,— звернувся до Марка його супутник,— як ім'я тієї дівчини, що виходила тоді на дорогу, коли я брав вашого листа?

— Ванда. А що?

— Нічого. Скільки їй років?

— П'ятнадцять. А що?

— Нічого. Ти її давно знаєш?

— Вона у нашій школі вчиться. А що?

— Нічого.

Хвилини зо дві йшли мовчки. Марко відчував утому. Він скося поглядав на свого супутника. Той був значно нижчий за нього, але, очевидно, дужий, м'язистий і спритний. В рухах маленького дорослого почувалась легкість і одночасно впевненість. Він був одягнений у темний светр, на ногах чоботи, а на голові берет. Через одне плече в нього висіла сумка, на ремені біля широкого пояса прикріплений револьвер у кобурі, в одній руці сачок для ловіння метеликів, а в другій електричний ліхтарик. Коли на дорозі стало видно, він погасив ліхтарик і почепив його спереду на пояс.

— Ти ентомологією не цікавишся? — спитав хлопчик Марка.

— Ентимологією? — перепитав Марко.

— Не ентимологією, а ентомологією,— сміючись, сказав маленький,— тобто наукою про комах і метеликів. Я от, бач,— він показав на свій сачок,— ловлю часом метеликів і тому вважаю себе ентомологом.

— Я, як був маленький, то теж ловив,— відповів Марко.

— А тепер ти великий?

Марко почервонів, бо йому здалося, що він якось мимоволі образив свого супутника.

— Тепер я в восьмий клас перейшов.

У цей час назустріч їм вийшли Михайло Фриті-

офович, мисливець і діти. Вони йшли розшукувати Марка.

Зоя перша загаласувала:

— Марку! Марку! Де ти пропадав? — але, глянувши на маленького Маркового супутника, якого вона, як і всі її супутники, пізнала, розгубилась і замовкла.

А той, привітавшись з Михайлом Фритіофовичем, сказав:

— Ось він вам — живий і здоровий. Здибались з ним випадково. Він заблуdiv, і я трошки заблуdiv. Тільки я свідомо, а він ненавмисне.

Марко зараз же почав розповідати про свої пригоди, запевняючи, що нічого страшного не трапилось і що не він винен, а винне орля. Розповідаючи про свою подорож, він старанно обминав те, що пішов з гори сам, а не з робітниками, як йому наказував Михайло Фритіофович. Але лікар був такий радий, що не міг сердитись на Марка.

ДЕЛЬФІНИ

Марко висиплявся після нічних блукань, а лікар подався в справах до міста. Мандрівники тим часом розташувались на пляжі, грілись на сонці, підставляючи під проміння то живіт, то спину. На протязі півтора чи двох кілометрів піщаного узбережжя над морем розташувалось, певно, близько тисячі людей, що навперемінки приймали то сонячні, то морські ванни. Абсолютна більшість курортників забуває в цей час накази лікарів, що сонцем користуватись треба обережно, після сонячної ванни слід купатись, а після купання на сонці лежати не слід. Для багатьох людей це неможливо, у них невістачає сили в такій обстановці навіть думати. Море так лагідно шумить маленькою прибіжною хвилею, пісок, розпечений сонцем, ніби трошечки охолоджується морським повітрям і вабить до себе, коли людина вийде з води. А через півгодини ніжна, тепла морська вода вабить до

себе з гарячого піску. Лежать тут люди од сніданку до обіду, а потім од мертвої години до вечора, розповідають один одному всяку всячину, часом грають у доміно, а найчастіше лежать мовчки, непорушно, розкошуючи відпочинком. Часом ще розважаються киданням камінців у море.

Так само лежали наші юні мандрівники, забувши про всі поради Михайла Фритіофовича, що подався в якихось справах на кілька годин до Сухумі.

Правда, вони частіше, ніж інші, міняли сонце на воду, бо Шарль і Зоя неодмінно хотіли навчитись плавати, а Ванда і Вася вважали своїм обов'язком допомогти їм порадами, вказівками і прикладами.

Особливий ентузіазм виявила Зоя. Вона з охами та ахами заходила в море по шию і там так починала верещати, що всі поспішали їй на допомогу. Потім вона йшла до берега, і коли ставало не глибше, як по коліна, прожогом кидалась у воду, заплющувала очі й, як могла, швидко ляскала руками й ногами. Над нею вирував фонтан бризок, ніби вибухнула морська міна, а сама вона лежала животом на піску, впевнена, що пропливла принаймні сто метрів. Після цього вилазила на берег одпочити і там «критично розбирала» всі деталі свого плавання. Не посидівши і хвилини, знов лізла у воду з криком:

— Вандочко, я зараз до тебе попливу,—і знову бовталась за два метри від берега.

— Зараз і я попливу,— похвалився Шарль і вистрибом помчав до води. З розгону вбіг по пояс, присів і почав наслідувати Зою, безпорадно б'ючи руками й ногами. Та він відчував, як секунду-дві його тримає вода, і це надавало хлопцеві бадьорості. Біля нього стояв Вася і виконував обов'язки інструктора.

— Ти спробуй пірнути,— сказав Вася.

— Але ж я боюсь,— щиро признався Шарль.

— А ти не бійся. Тебе вода піднесе нагору.

— А як понесе на глибоке місце?

— А я зайду по шию і з того боку буду тебе рятувати.

— Дякую, але краще не треба.

— Чудак, одразу ж вивчишся плавати. Ти знаєш, як я вивчився?

— Як?

— Мене силоміць викинули з човна на глибокому місці. Я таки злякався, напився трохи води, але поплив. У всякому разі, це було безпечніше, ніж стрибати з парашутом. А ти ж з вишки стрибав.

— По-моєму, щоб навчитись плавати, то зовсім не обов'язково, щоб кидали з човна на глибоке місце.

— А ти Толстого читав? Льва Миколайовича, велетня російської літератури?

— Читав. «Війну і мир» читав, «Анну Кареніну» читав.

— Ні, не про те, а як він у дитинстві вчився верхи їздити?

— Не пригадую.

— Він пише, що для того, щоб навчитись добре їздити на коні, треба хоч раз з коня впасти.

— Здається, ти почнеш доводити, що мені треба обов'язково потонути, щоб вивчитися плавати.

— Ти спочатку зроби так.— Вася заплющив очі, пальцями затулював ніздрі та вуха, присів і пірнув з головою.

Шарль довго не наважувався, але врешті набрався сміливості і кілька разів ховав голову у воду. Та як тільки голова ховалась під водою, йому здавалося, що хтось одриває йому ноги від дна і підносить на поверхню.

— Візьми в руки камінь для баласту,— порадив Вася,— він триматиме тебе під водою, а як випустиш його з рук, так одразу і сплинеш.

— Мені ж руки потрібні, щоб затуляти ніс і вуха.

— Зовсім вони тобі для цього не потрібні. Не тільки

не треба їх затуляти, але й очей не заплюшуй. Дивись.

Вася сховався у воду і виставив руки на поверхню.

— Бачив? — спитав він, знов випроставшись і обтираючи рукою обличчя.

— Шарль, не пірнай так часто, бо голова заболить, застерегла Ванда.— Ти ж не водолаз,— додала вона.

— Зате плавати вивчиться,— сказав Вася.

— Ну, знаєш, твої способи, якими ти його вчиш, мені не подобаються. Зоя не пірнала ні разу, а вже два метри пропливла.

— Пхи! Два метри! А він, коли мене послухає, одразу десять пропливе.

Зоя раптом оббризкала їх усіх і тим припинила дискусію. Всі трое кинулись на напасницю, але бігти по воді важко, і вона втекла, вискочивши на берег.

Ванда попливла у море, а Шарль і Вася вилізли з води і полягали на піску. До них приєдналась Зоя, і вони стежили, як Ванда віддалялась від берега, швидко і красиво пливучи проти дрібної хвилі, що золотіла під промінням сонця.

З північного заходу, в напрямі від мису Піцунда, наближався пароплав. Вася у бінокль розгледів два димарі і, зважаючи на цю відзнаку, догадався, що то йде пасажирський теплохід «Грузія», про час прибуття якого знав ще з учорашнього дня, прочитавши повідомлення на пристані.

— Як ти думаєш, куди ми відціля поїдемо? — спитав Вася.

— Сядемо на такий ось теплохід і попливемо в Батумі. З Батумі поїдемо в Тбілісі, а відтіля в Баку.

— А я гадаю, що не так. Ми, мабуть, поїдемо в Сухумі, далі рушимо в Північну Осетію, а потім поїдемо або до підніжжя Казбеку, або до підніжжя Ельбрусу, щоб піднятись на одну з цих вершин. Принаймні, коли б

я був на місці Михайла Фритіофовича, то так би зробив. Головне, ніхто не догадався б, куди я веду.

— Ну, знаєш, це занадто сміливо для нас,— підійматись на Ельбрус чи Казбек. Знаєш, яка це висота?

— Знаю. Уже зазірав у пугівник. Ельбрус — найвища гора Кавказу, колишній вулкан, давно згаслий. Підіймається над рівнем моря на 5 629 метрів. Казбек — теж колишній вулкан, шоста по висоті гора на Кавказі, 5 040 метрів заввишки. Його глетчери живлять найпоетичнішу річку Кавказу — Терек.

— І ти гадаєш, що на ці гори, які мають п'ять-шість кілометрів заввишки, так легко вийти?

— Пху, на Ельбрус верхи можна з'їхати. Ти знаєш, кабардинці їздять кіньми на...

Іхню розмову перебив Зоїн крик.

— Риби! Дивіться, риби!

Поблизу берега з води вистрибували риби. Це була срібляста кефаль, що йшла зграйкою і тепер, очевидно сполохана чимось, викидалась з води у повітря. Вона плюскотіла, вкривала брижами поверхню моря і поспішно проносилась перед очима здивованих школярів. Кілька плавців, опинившись близько од кефалі, зупинились нерішуче. Одних злякала риба, а інші боялись лякати рибу, що пливла так близько од них. Коли враз почувся вереск, і всі плавці поспішно повернули до берега. Шарль помітив, як із води виставився чорний штурпак і, ніби котячись, зник, а за ним слідом воду розтяв другий. Стурбовані хлопці дивились на море. Раптом з води вихлюпнулось щось велике, чорне, з гострою спиною. За однією спиною показала друга і третя. Тепер піонери зрозуміли, від кого втікала кефаль і хто налякав плавців. Це йшли дельфіни. Кілька дельфінів гналися за рибою, а вона, рятуючись, наблизилась до берега. За нею також підійшли сюди ці хижаци, що носять назву морських свиней.

Дельфіни ніби гралися, то з'являючись на поверхні, то

зникаючи під водою. Вони притягли до себе увагу всього пляжу. Одночасно з тією увагою у багатьох глядачів по-стала тривога. А найбільше стривожились Шарль, Вася і Зоя. Справа в тім, що поблизу дельфінів перебувала Ванда, яка запливла од берега досить далеко. Шлях до берега їй відрізали дельфіни. Школярі згадали чувані ними оповідання, що коли згряя дельфінів зустріне у воді людину-плавця, то починає з ним гратися і ріже гострими плавцями та кусає зубами. На пляжі знявся крик і галас. У воду полетіло каміння. Так хотіли сполохати дельфінів, щоб прогнати їх геть. Обидва хлопці побігли до човна, що лежав на піску за кілька десятків кроків од них. Поспішали спустити його, щоб пливти на виручку Ванді. Кілька пляжників кинулись їм на допомогу.

Перелякана Зоя стояла нерухомо і не зводила очей із своєї подруги та дельфінів, що показувалися з води раз у раз.

Ванда, безперечно, бачила дельфінів і чула галас на березі. Мабуть, вона догадалась, у чім справа, бо, не зупиняючись, продовжувала пливти далі у море. Вона швидко просувалась вперед, і, мабуть, її бачили з теплохода, що вже наближався до Псирцхи і тепер трохи завертав ліворуч до пристані. Саме в цей час із теплохода почувся голосний гудок. Він сповіщав про своє прибуття на місце, де кидали якір.

Невідомо, що вплинуло на дельфінів: чи зникнення риби, чи галас на березі, чи гудок пароплава, який вони повинні знати, бо люблять супроводити в морі пароплави, чи бажання оглянути Ванду, але враз ці риби-звірі повернули в море. Глибоко занурились і впливли поблизу дівчини. В цей час човен уже стояв на воді і гребці налягли на весла, поспішаючи виручати Ванду.

Але дельфіни вже наздогнали дівчину. До людей на човні долетів її вереск, і вона враз зникла з очей під водою. Зовсім близько од того місця показалаась спина

дельфіна і теж зникла. На березі злякано закричала Зоя. Кілька секунд лише чути було плюскіт весел. Але ось з води виринула Ванда, а ще за секунду значно далі од неї, в напрямі до пароплава, показалися один за одним три дельфіни. Дівчина звела руки над головою і сильно плеснула долонями по воді, оглянулась на човен і попливла далі в море.

У всіх одлягло од серця. А коли човен догнав Ванду і гребці забрали її до себе, з пляжу почулось голосне «ура». Зоя забігла по коліна в море і нетерпляче ждала, коли човен наблизиться до берега. На човні йшла жвава розмова. Четверо гребців з настирливою цікавістю розпитували Ванду і слухали її оповідання.

— Я не дуже злякалась дельфінів,— казала вона.— Мені розповідали, що морські свині бояться людини, але коли вони стали до мене наближатись, то таки стало моторошно. Коли ж зовсім близько показався один з них, то я крикнула, щоб його злякати. Тільки він зник під водою, я теж пірнула, щоб краще бачити у воді, чи підійде він до мене. Але там я нічого не побачила. Коли виринула, то дельфіни вже пропливли повз мене.

Коли човен підійшов до берега і Ванда вискочила на пляж, її обступив натовп цікавих до всього. Йй довелося кілька разів розповідати про зустріч з дельфінами. Скоро дівчині це набридло, тоді вона, зайшовши у воду, знов попливла геть од берега і повернулась назад, коли натовп розійшовся.

Після того вони залишилися учотирьох, і Ванда призналась товаришам, що таки дуже злякалась, коли дельфіни наближались, хоча й підбадьорювала себе.

— Але я, Вандочко, мабуть, більше налякалась, ніж ти,— сказала Зоя, тулячись до подруги.— Коли ти пірнула, я вже думала, що тебе дельфіни потягли на дно. Їх же звідси під водою не видно.

— Вони, мабуть, погнались до теплохода,— сказав Вася.

— А це мене наштосьнуло на думку,— промовив Шарль,— що нам теж непогано було б пройтись на пристань і подивитись на теплохід. Ось, до речі, і Михайло Фритіофович повертається. Він, безперечно, дозволить цю екскурсію, а може й сам піде з нами.

Справді, до них підходив їх керівник, і всі поспішили йому назустріч.

РОЖЕВОЩОКИЙ ІУНАК

Зоя перша повідомила про пригоду Ванди з дельфінами. Вона проторохтіла про все швидко, але мало-зрозуміло. Михайло Фритіофович першу хвилину навіть стурбувався, але, бачачи всіх живими і цілими, став сам спокійно розпитувати Ванду. Довідавшись од самої героїні про її зустріч із дельфінами і переконавшись, що все гаразд і вона навіть не перелякалась, лише посміявся. Лікар одразу дозволив друзям іти на пристань і навіть сам приєднався до них.

— Зараз я бачив поштовий автомобіль. Він тільки-но прийшов із Гагри. Треба зайти на пошту і спитати, чи немає нам листів.

— Я теж з вами,— сказав Шарль.— Я чекаю листа з дому.

— І я теж,— приєдналась Ванда.

— А ти від кого чекаєш листів? — поцікавився Вася.

— Все будеш знати, скоро постарієш,— одрізала дівчина.

— Ну, а я свої листи доручаю одержати Михайлові Фритіофовичу,— сказав Вася.— Тим часом подивлюсь на теплохід та як пасажирів на берег спускатимуть.

— І я з тобою. Добре?— звернулась до Васі Зоя.

— Єсть, капітан. Шкода, що Марко спить. Можна його розбудити.

— Ні, не треба. Хай виспитья,— зауважив лікар.

Після цього всі рушили в містечко.

Біля маленької пристані стовпилась сила народу. Теплохід стояв на рейді. Зв'язок між берегом і теплоходом підтримував моторний човен, що тягнув на буксири великий кунгас¹. Першу партію пасажирів уже перевезено на берег, а звідти забрали пасажирів на теплохід. Пасажирів було багато, і човен мусив ще обміняти по одній партії: одну на берег, другу на теплохід. З першою партією прибуло кілька охочих побути з півгодини на березі.

Поки Михайло Фритіофович подався із старшими на пошту, Вася і Зоя наблизились до пристані, змішалися з натовпом і захопились розгляданням теплохода та прибулих з нього пасажирів. Серед останніх Вася помітив одного начебто знайомого. Хлопець напружив пам'ять і одразу згадав рожевощого юнака, з яким вони їхали в поїзді і в якого вкрали чемодан одночасно з мікіфоном Маркового дядька. Юнак, очевидно, зійшов з пароплава на кілька хвилин, бо був без речей і навіть без свого бриля. Він замішався в саму гущавину натовпу, і Васі не одразу вдалося підійти до нього.

— Одну хвилинку, тут один мій знайомий,— кинув хлопчик свій товарищі і енергійно сунувся в натовп.

Опинившись біля свого знайомого, Вася одразу ж поклав йому на плече руку. Рожевощокій юнак здригнувся, мов опечений, потім секунду стояв нерухомо і вже тоді поволі повернувся до Васі. В очах юнака було здивування, ляк, обурення.

— Здрастуйте,— радісно привітався Вася.

Юнак дивився, наче нічого не розуміючи.

— Не пригадуєте? — допитувався Вася.— А ми ж разом до Ростова їхали. Тієї ночі у вас чемодан вкрали, а у нас мікіфон. Ви навіть підозрівали одного пасажирів, що їхав у нашому вагоні. А пізніш виявилось, що то

¹ Кунгас — великий безпалубний і безмоторний човен.

Левада Андрій Андрійович, приятель нашого лікаря. Пригадуєте мене?

— А-а, так-так. То ви тепер в Ахалі-Афоні?

— Ну да, ми ж по засекреченому маршруту їдемо. Тут і Марко, той хлопець, що в нього мікіфон украдено.

Одночасно з цими словами з натовпу почулось:

— Вкрали, витягли! Тільки що, тільки що!

Поблизу Васі та його знайомого захвилювались люди. В одного громадянина тільки що витягли з кишені гаманець.

Юнак з виразом співчуття на обличчі похитав головою.

— Наволоч яка! — обурився він на адресу невідомого злодія.

Коли це хтось надібав під ногами гаманець. Його негайно повернули потерпілому. Одразу почались суперечки, чому гаманець опинився під ногами. Одні гадали, що власник гаманця просто роззява і сам загубив його, другі доводили, що, мабуть, злодій злякався і впустив гаманець під ноги.

Тим часом рожевощокій юнак привітно посміхався Васі і, кажучи, що йому час на пароплав, почав прощатись. В цей момент до Васі підійшла Зоя.

— Це теж наша екскурсантка,— показав Вася рожевощокію на дівчину.

— Дуже приємно, дуже приємно. Але мені вже час.— І юнак, привітно кивнувши головою, зник.

Вася, розповідаючи Зої про цього знайомого, слідкував, як він підійшов до краю пристані і швидко стрибнув у човен.

— А ловко стрибає,— промовив хлопець,— тільки чого він так поспішав, коли човен ще не одходить?

— Що тут сталось?— допитувалась Зоя, бо вона чула вигуки, бачила метушню, догадувалась, що когось обікрали, але до пуття не знала, в чім справа.

Поки Вася розповідав їй, інші пасажери спускалися в човен, і він рушив до теплохода.

Скоро залунав довгий гудок сирени, за ним три короткі, і теплохід похитнувся. Ще хвилина, і він рушив далі в напрямі до Сухумі, везучи в своїх приміщеннях майже тисячу пасажирів, а в тому числі й рожевощого юнака.

Вася пригадав, що забув спитати свого випадкового знайомого, чи всі речі в чемодані, вкраденим у юнака, знайшлися.

Теплохід одходив далі, блискотіло море на сонці, і натовп розходився з пристані. Хто приїхав — поспішав шукати приміщення, а більшість глядачів рушили на пляж, щоб захватись від спеки в прохолоду моря.

Вася і Зоя, постоявши ще кілька хвилин і подивившись на білий спінений слід, залишений теплоходом, і собі рушили з пристані.

Вони поволі рухались у напрямі до пошти, де мусили бути їхні товариші з Михайлом Фритіюфовичем.

Пройшовши повз поганенький готель, одна стіна якого стоїть ще з часів генуезців, та повз легеньку будівлю санаторію «Абхазія», хлопець і дівчина підійшли до маленького будинку пошти. На ганку стояли, спершись на поруччя, лікар, Ванда і Шарль. Лікар читав якогось листа. Виявилось, що то був колективний лист од їхніх товаришів з Харкова.

Після того листа Михайло Фритіюфович взявся до другого, одержаного також на його ім'я, дуже короткого. Прочитавши його, він звернувся до Васі:

— Це лист од Андрія Андрійовича Левади. Він пише, що ні його чемодана, ні Маркового мікіфона не знайдено. Впійманий злодій признався, як сталася крадіжка. Він був помічником другого злодія, який їхав з вами у вагоні і вночі, коли ви спали, повикидав ваші речі через вікно. Виявляється, він також один свій чемодан викинув.

— Який?! — вихопився Вася.

— Не знаю, але Андрій Андрійович пише, ніби ви

того злодія мусите знати, і радить вам згадати юнака, який казав вам, що підозріває в крадіжці Андрія Андрійовича.

Вася остовпів і мовчки дивився на лікаря, а Зоя, зрозумівши, в чім справа, сплеснула в долоні.

— Та це ж він щойно на пристані був! Мені Вася його показував. Він з ним розмовляв.

— А де він? — спитав Шарль.

— Уже поплив на теплоході далі, чи то в Сухумі, чи то в Батумі.

— Це він і гаманець витяг! — скрикнула Зоя.

— І, мабуть, упустив його, коли я поклав йому руку на плече,— додав Вася.

Обоє розповіли про свою зустріч з рожевощоким юнаком.

Коли лікар зрозумів, що шахрай, який пограбував його хлопців, так близько, він навіть трохи схвилювався. Глянувши на годинник, одразу ж запропонував їхати в Сухумі автобусом.

— Ми доженемо злодія і, можливо, врятуємо мікіфон. Теплохід до Сухумі йтиме годину. Там він стоїть дві години. Автобус відходить через півгодини, машина йде до Сухумі годину з чвертю. Ми можемо ще його влімати.

Але вони мусили поспішати. Отож вони не йшли, а майже бігли до свого табору. Шарль побіг на автобусну станцію замовити квитки.

За п'ятнадцять хвилин вони повинні згорнути табір. Але це було цілком можливо, бо господарство у наших мандрівників було нескладне. Марка не довелось будити. Він уже не спав. Біля нього сидів Інапха. Вони розмовляли про полювання. Марко, наче досвідчений мисливець, хоч ні разу в житті не полював, розповідав про полювання на вальдшнепів та диких качок, а Інапха розказував про полювання з шуляком на перепілок.

— Марку! — закричала Зоя, вбігаючи в намет.— Швидше збирайся! Ідемо доганяти твій мікіфон.

За півгодини наша весела компанія, захопивши з собою Інапху, виїздила на автобусі з Нового Афона. Машина котилась по блискучому асфальту шосе кипарисовою алеєю понад морем. Ліворуч простягнулись цитрусові гаї Псирцхинського радгоспу, праворуч синіло неосяжне море.

Проминули салотопний завод, де витоплюють дельфінячий жир, потім розкішне садівництво Московського тресту зелених насаджень, відкіля вивозять літаками в Москву чудові квіти, що цвітуть протягом цілого року, і наблизились до мальовничих руїн над берегом моря. Це руїни палацу колишнього абхазького феодала Хасана Маана, що вславився своєю жорстокістю на всю Абхазію.

Аж ось автобус, що йшов дуже швидко, раптом загальмував. Перед очима подорожніх, замість шляху, лежала якась зруйнована гора, що ніби завалилась і, завалившись, розсипалась горбками і ярками аж до моря. На тому зруйнованому шляху стояло два ваговози і приблизно тридцятьоро людей. Ті люди ремонтували шлях.

Шофер зупинив автобус.

— Тепер маємо чекати,— промовив Інапха.

— Чого? — спитав Шарль.

— Поки шлях одремонтують,— відказав абхазець.

Шофер для годиться погудів сиреною, а потім зліз і порадив те саме зробити своїм пасажирам.

— Ранком тут ще був шлях,— розповідав Інапха,— а зараз ґрунт поповз у море і шлях розвалився. Два тижні тому шлях проходив на метр вище, ніж зараз. Ця гора давно вже сповзає в море і забирає з собою все, що на неї потрапить.

Подорожні бачили над морем уламки старого шосе, розвалені кам'яні мости, побудовані кілька років тому для майбутньої залізниці, вивернуті з корінням дерева. Ніщо не могло спинити могутньої сили стихії.

— Цей шматок шляху,— сказав Інапха,— тримають на руках. Він дуже дорогий, але незабаром його облішать. Уже прокладено новий шлях поза горою. Нове шосе скоро відкриють для автомобільного руху по лінії Сухумі — Ахалі-Афоні — Гудаута.

Поки що доводилось стовбичити поблизу розваленого шляху і чекати невідомо скільки часу, коли зможуть рушити далі. Михайло Фритіофович стурбовано поглядав на годинник. Теплохід мусив уже з півгодини стояти біля сухумської пристані. У них залишилось дуже мало часу. Правда, в глибині у нього ворушилась надія: може, з якоїсь причини теплохід теж трошки затримається.

Шарль, не поспішаючи, встиг зробити з десяток фотографій, поки шлях полагодили настільки, щоб міг проїти автобус.

Лікар розповів шоферові, чого вони поспішають, і той, скільки міг, додавав своїй машині швидкості. Майже не затримувались у селищі Ешері, проминули аеродром і промчали довжелезним мостом над гірською річкою Гумістою. Проминули селище Гумісту і вже в'їздили в Сухумі. Позаду залишилися маяк, турецьке кладовище, якийсь маленький заводик. Ось і автобусна станція. Остання зупинка. Відціля до пристані їм довелося бігти ще добрих п'ятнадцять хвилин, бо поблизу не знайшлося вільного таксі. Коли вони підходили до пристані, почувся третій гудок. Ще останнє зусилля. Перед ними море. Вони вискакують на пристань, але теплохід уже відійшов. На віддалі сотні метрів від берега його гвинти збурюють воду. Затримати теплохід наші мандрівники не мали ніякої можливості. Марко спересердя махає кулаком і кричить:

— Ми тебе все одно знайдемо!

Але серед численного натовпу на палубі ніде не видно злодія.

— Сховався всередину, — з жалем констатував Вася.

Столиця Абхазії гомінка й весела. Пальмові алеї, зарості самшиту, евкаліпти пестять око. Літом і зимою тисячі курортників проїздять через Сухумі, сотні людей кожного дня прибувають в околиці, де розмістились славнозвісні санаторії та будинки відпочинку. Влітку наплив курортників і туристів збільшується вдсятеро. Готелі переповнені, на приморському бульварі не протовпишся, в музеях і парках екскурсоводи очолюють цілі батальйони туристів.

— Ось ми і в Сухумі-Кале,— промовив лікар, звертаючись до піонерів.

— Як то Сухумі-Кале? — спитав Шарль.

— Років приблизно триста п'ятдесят тому турки побудували тут фортецю і назвали її Сухумі-Кале.

— То Сухумі має тристап'ятдесятирічну історію?

— О, значно більшу. Турецьку фортецю побудовано на мурах, поставлених щось із тисячу років тому.

Мандрівники йшли розкішним бульваром вздовж берега моря. Праворуч синій водний простір, навколо величезні зелені пальми, а вдалині, над містом, здіймались гори і найвіддаленіші з них білили сніговими шапками.

Лікар звернувся до школярів із запитанням:

— Що ж нам робити: знайомитись із Сухумі чи доганяти злодія?

— А як же його догнати? — спитав Вася.

— Можна спробувати автомашиною. Тут, здається, є регулярне автобусне сполучення вздовж усього узбережжя. Може, нам вдалось би наздогнати теплохід у Поті. Дорога, мабуть, цікава. А їхати нам же все одно куди. Ви ж свого маршруту не знаєте.

— А може, ви, Михайле Фритіофовичу, теж його не знаєте? — спитав Вася.— Так тоді ми можемо допомогти вам угадувати маршрут.

— Я-то добре його знаю. Але ж часом можна трошки від нього ухилитись.

— Давайте доганяти злодія,— запропонував Марко.

Цю пропозицію підтримали й інші. Погоня здавалась їм чимось дуже цікавим.

— Михайле Фритіофовичу,— звернулась до лікаря Зоя,— ми відтіля знов можемо повернутись в Сухумі?

— Ну, це побачимо. Коли ми вперто ганятимемось за тим «багдадцем»¹ і Марковим мікіфоном, який невідомо ще де, то ми можемо аж до Владивостока доїхати.

— Не заперечую,— гукнув Вася,— не заперечую гнатись за ним хоч навколо земної кулі.

Вони повернулись через усе місто до автобусної станції. Через півтори години відходив автобус на Очемчире. В Очемчире вони сядуть на автобус, що йде до Поті, і прибудуть туди одночасно із теплоходом або навіть трошки раніш.

До від'їзду залишилось півтори години. Час надзвичайно короткий, щоб ознайомитися з містом. Проте Михайло Фритіофович вирішив провести мандрівників «бігцем» через місто і ботанічний сад. Швидко ідучи, він одночасно розповідав:

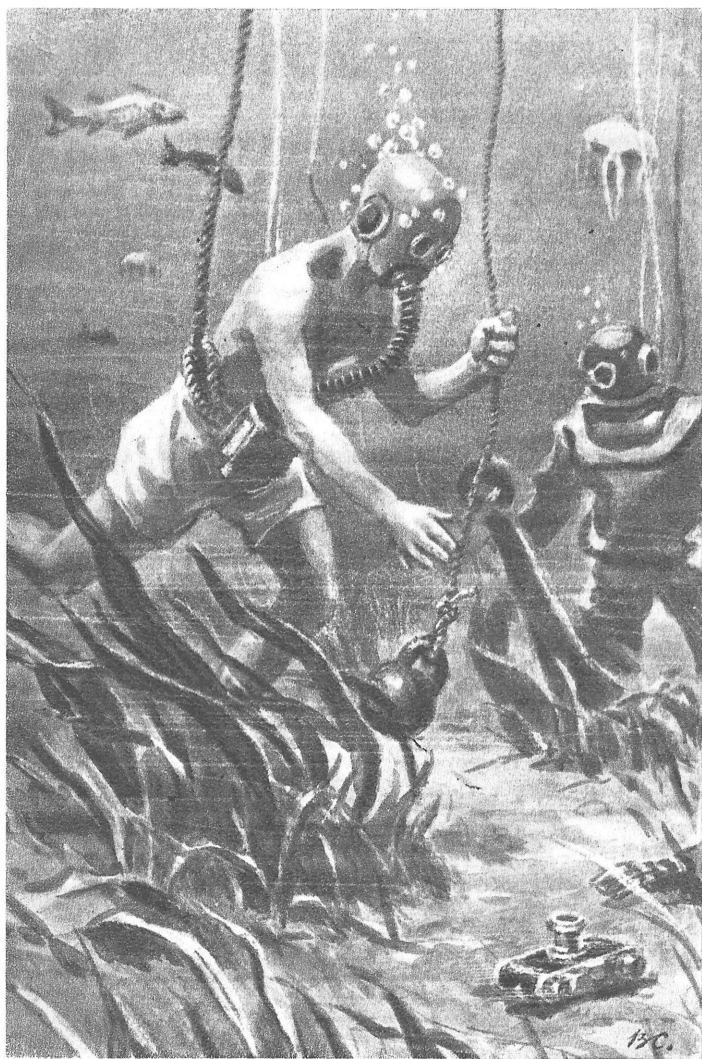
— Сухумі — курорт. Тут близько сорока тисяч населення, а курортників і туристів перебуває в околицях Сухумі протягом року, теж, мабуть, до сорока тисяч. Тут купаються в морі з травня до січня. Рідко коли в Сухумі випадає сніг. Це куточок вогких радянських субтропіків. Найхолодніший місяць — січень, його середня температура $+6,3^{\circ}$. Дощів випадає дуже багато. Коли зібрати всю дощову воду протягом року, то вона вкриє поверхню міста приблизно на метр і сорок сантиметрів. Середня температура влітку тут $+22,7^{\circ}$, восени $+16,6^{\circ}$, взимку $+7,1^{\circ}$, а весною $+13,3^{\circ}$. Весна порівнюючи холоднувата і часто дощова.

¹ Лікар натякає на героя східної казки «Багдадський злодій».

— Насамперед увагу туристів привертаять тутешні сади і парки. Особливо цікаві: ботанічний сад, парк субтропічної флори, розсадник ВІР'у, тобто Всесоюзного інституту рослинництва, та парк Сіноп. З них ми скоренько оглянемо ботанічний сад, а повз решту проїдемо автобусом, бо вони розташовані на нашому шляху до Очемчире Нарешті, тут є такий цікавий заклад, як субтропічний філіал Всесоюзного інституту експериментальної медицини з мавпячим розплідником. У тому розпліднику — понад сотню мавп, в основному гамадрили. Раніш там жило кілька людиноподібних мавп, але протягом останніх років вони загинули од різних пошестей. Ну, а ось ми вже підійшли до ботанічного саду.

Взявши квитки, вони пройшли через невелику хвіртку й опинились у саду. Доріжки, посипані гравієм, вели у різних напрямках. Кущі невідомих рослин притягали увагу учнів. Вони вже пізнавали кущі чаю, мандаринові, лимонні та апельсинові деревця, широколисті банани, хамеропси з ніби штучним пучком листя на вершечку. Далі виднілись якісь великі дерева, а також зарості бамбука. В цей час, разом із ними, до саду увійшла велика екскурсія з екскурсоводом. Послухавши кілька хвилин екскурсовода, який повідомив, що сад закладено 1840 року, а потім 1877 року, під час російсько-турецької війни, його вирубано і спалено, а пізніше знов засаджено, Михайло Фритіофович вирішив не затримуватись. Екскурсовод, очевидно, збирався сумлінно виконувати свої обов'язки і, мабуть, триматиме екскурсію годин зо три. Рахуючи час на хвилини, лікар рушив з піонерами, сам виконуючи роль чичероне¹, пригадавши колишнє одвідування цього саду та користуючись путівником. Він нашвидку показав їм колючі кактуси, м'ясисте листя агав, що репрезентують рослинність мексіканських пустинь, японські криптомерії і такі екзотичні дерева, як мильне, лакове,

¹ Чичероне — провідник, екскурсовод.

До стор. 193

воскове, паперове. Оглянувши кілька порід пальм, буківий дуб, найстаріший чайний кущ Чорноморського узбережжя (запевняють, ніби цьому кушеві дев'яносто років), наші екскурсанти залишили сад і майже підтюпцем пронесли вулицями Сухумі. Їм дуже кортіло зайти в краєзнавчий музей, але вони знали: автобус нікого не чекатиме. Справді, встигли на автобус рівно за три хвилини до відходу.

Коли сіли в машину, Шарль глянув угору і тривожно промовив:

— Ми часом під дощ не потрапимо?

Чорна грозова хмара почала облягати небо. Одним краєм ця хмара сідала на гори, а другим простягалась над морем до самого обрію. Післяполуднєве сонце ось-ось збиралось заховатись за чорну з білявими пасмами хмарну ковдру. В повітрі стояла духота, і це віщувало наближення субтропічної зливи.

Лікар поділяв Шарлеві побоювання, але нічого не сказав. Відмовляться від поїздки вони вже не могли. Михайло Фритіофович лише уважно оглянув автомобіль, у якому вони сиділи. Переконавшись, що на випадок дощу його можна закрити брезентовим верхом, лікар і зовсім заспокоївся. Пасажирів їхало мало, і мандрівники почували себе вільно. Вони зайняли два задні ряди сидінь, незважаючи на застереження про можливість качки. Кожен намагався сісти скраю, і посередині опинилась Ванда і Михайло Фритіофович.

Шофер дав гудок.

«Поїхали», в думці промовив до себе кожен пасажир.

Автомобіль рушив з місця.

— Марку, хочеш, я виконуватиму обов'язки провідника? — звернулась Ванда до хлопця, коли вони від'їхали од автобусної станції.

— Ну?

— От і ну. Зараз виїдемо із Сухумі, і я розповідатиму,

повз що ми проїздимо. За кілька хвилин перемайнем річку Беслетку.

Справді, машина завернула праворуч і промчала мостом через невеличку річку.

— А ось ми під'їздимо до залізничної станції Келасурі. Сюди доведено залізницю в кінці 1935 року, а в січні 1936 року встановлено залізничний рух Сухумі — Тбілісі. Це так звана Чорноморська залізниця або «Чорноморка». Вона ще не закінчена. Вона пройде від станції Ахалі-Сенакі Закавказької залізниці до станції Туапсе Північно-Кавказької залізниці. Її довжина мусить бути щось із 350 кілометрів. Будують її з двох боків. Від Туапсе вона збудована до Адлера, а від Ахалі-Сенакі — до Сухумі. Поїзди з Сухумі почали ходити на початку 1936 року. Залишилось збудувати ще щось із сто п'ятдесят кілометрів — і «Чорноморка» буде готова. Ця залізниця скоротить шлях від Тбілісі до Москви більш як на шістсот кілометрів, а від Батумі до Москви — на тисячу кілометрів.

Ту ж хвилину проминули маленьку, наче іграшкову, станцію Келасурі. Це поки що кінцевий пункт південної частини Чорноморської залізниці.

— Дивись ліворуч! Ти вже прогавив два великих субтропічних сади. Зараз проїздимо парк Сіноп з готелем — будинком відпочинку.

Перед Марком промайнули чорною масою кипарисові алеї, його око схопило багато великих незнаних дерев. Там росли криптомерії, чілійські араукарії, величні платани.

— Бачиш велику абхазьку стіну? — показала Ванда на якусь руїну. — Ця стіна, що інакше зветься Келасурська, — досі таємниця для істориків. Цією стіною оточено частину абхазької території. Характер її архітектурної конструкції нагадує візантійські будівлі.

— Відкіля ти все це знаєш? — здивовано спитав Марко. — Хіба ти тут уже мандрувала?

— Ага!

— На автомобілі?

— Ні, на своєму кріслі.

Хлопець здивовано глянув на товаришку.

— Ти читав «Діти капітана Гранта»? — в свою чергу запитала вона.

— Читав.

— Пригадуєш, як Паганель відповідає Талькаву на запитання, чи він уже мандрував по Аргентині?

Марко усміхнувся і, кивнувши головою, ствердив, що він пам'ятає цей епізод і зрозумів відповідь Ванди.

У повітрі потемніло. Сонце сховалось за хмари, які охопили вже більш як півнеба.

— Запахло дощем,— сказав хтось із пасажирів.

Коли автомобіль наблизився до санаторію Гульріпші, на голови впали перші важкі краплини. Одночасно сильний порив вітру струснув дерева вздовж шляху, метнув порох на шосе і зірвав з голови Зої бриля. Не встиг шофер зупинити машину, як Шарль скочив на шлях і пустився в погоню за брилем. Михайло Фритіофович, обурений таким ризикованим стрибком, крутнув головою.

Зупинивши машину, шофер заходився, з допомогою пасажирів, натягати над їх головами брезентову халабуду, щоб захиститись від дощу.

Поки підняли той брезент, почалася справжня злива. Пасажири швидко ховались. Тепер ніхто не мав охоти сидіти скраю, бо там забивав дощ. Майже всі тулились усередину. Тільки Шарль, що вже промок більш за всіх, поки бігав за брилем, байдуже сидів скраю і навіть часто висовувався за борт.

Дощ одразу перейшов у зливу. На шляху перед автомобілем здіймалась водяна стіна, створена дощем. Перед очима шофера щось біліло. То, ніби туман, розлітались краплини від ударів об покришку над мотором. З-під коліс вилітали цілі фонтани. Назустріч їхав ваговіз.

Обидві машини, наче вітаючись, обдали одна одну десятками відер води з-під коліс.

У цій зливі проїхали мінгрельське село Дранди і повільно наближались до річки Кодор, за три кілометри від того села.

Коли підїхали до мосту, Ванда закричала:

— Річка Кодор, довжина сто сімнадцять кілометрів. Судноплавна на протязі сімдесяти п'яти кілометрів. Ось тут, біля моря, стоїть лісозавод. Вздовж цієї річки йде Воєнно-Сухумська дорога. Абхазія вкрита лісами. Тут багато бука, смереки, самшиту, волоського горіха і тиса. Ліси ростуть в горах, відтіля їх сплавають по бурхливих гірських річках. Лише самшит не можна сплавити. Самшит — це дуже цінне дерево, важче за воду і у воді тоне. Самшит дуже твердий, і його спеціально використовують на текстильних фабриках для ткацьких човників, для граююр, для різних токарних виробів. Кодорський завод слід відзначити тому, що це найбільший лісозавод в Абхазії, і тому, що він був першим підприємством з тих, що побудовані в першу п'ятирічку.

В руках дівчина тримала довідник «По Кавказу».

Автомобіль виїхав на міст. Паралельно до того мосту стояв другий великий новий міст, і ним проходила залізнична колія. За річкою почалось село Адзюбжа, що займає кілька кілометрів вздовж річки і кілька кілометрів вздовж шосе. Його розкидані садиби стоять на значній віддалі одна від одної.

Тим часом злива зменшилась. Дорогою вже текла річка, в калабанях лопали бульки, а зверху рідко-рідко сів дощик. Машина, забруднена грязюкою, пішла швидше. На одному повороті обїхали якийсь фургон, запряжений буйволами. Шофер загудів і уповільнив хід. Марко і Вася глянули на фургон і на трьох чоловіків, що стояли біля нього. Це були — рожевошокий юнак, ліліпут, якого вони вже двічі зустрічали, і негр.

Ліліпута пізнали всі. Рожевощокого ж злодія знали лише Марко і Вася, та ще Зоя, яка бачила його на пристані в Афоні.

Ці троє одразу ж повернулися до лікаря і загукали про злодія. Михайло Фритіофович негайно наказав шоферові зупинити автомобіль. Той виконав наказ і запитливо подивився на Гансена. Коли ж дізнався, що хлопці пізнали злодія, який обікрав їх, то дав своїй машині задній хід і наблизився до фургона.

Одразу всім стало ясно, чому ті троє мокли біля фургона. Одно з задніх коліс величезного екіпажа обламалось. Але що поєднало в одну компанію злодія, ліліпута і негра? Маленький хлопчик теж одразу пізнав мандрівників. Він привітався помахом руки, з ласкавою усмішкою. Щождо злодія, то Маркові здавалося, ніби він з цікавістю дивиться на них, а Васі, що юнак, ніяково глянувши на всі боки і, мабуть, зрозумівши, що тікати нікуди, одразу прибрав байдужого вигляду.

Лікар, а за ним і хлопці позіскакували з машини. Насамперед Михайло Фритіофович привітався з ліліпутом, як із давнім знайомим.

— Обламались?— спитав лікар.

— Бачите,— відповів ліліпут, — але ви добре зробили, зупинившись біля нас. Подивитесь, якого ми звіра веземо.— І він показав на закритий фургон.

— А ми, бачите, в делікатній справі до вас,— не звертаючи уваги на фургон, відказав лікар. — Ми мусимо затримати оцього громадянина. Вас, вас,— промовив лікар, звертаючись до рожевощокого юнака, який дивився на нього з виразом здивування.

— Мене? — здивування юнака почало переходити в обурення.— Знов якісь вигадки!

— Так, вас. Ми хочемо звернутись разом з вами до міліції і в'яснити деякі дрібниці з вашої біографії.

— Запевняю вас, ви помилились. Є людина, якої я ніколи не бачив, але яка дуже схожа на мене і уже не один раз вчиняла мені неприємності, бо мене вважали за того типа.

— Ну, це ми з'ясуємо в міліції.

— Слухайте,— звернувся рожевошокий юнак до ліліпута, — ви пригадуєте, я ж вам розповідав.

— Це досить дивно,— протяжно промовив ліліпут,— він справді розповідав мені, ніби в нього є двійник, який уже не раз йому шкодив. Двійник цей зараз на Кавказі.

Лікар відчував себе не досить певно. По-перше, він ніколи раніш цього злодія не бачив і міг покладатись тільки на своїх хлопців, по-друге, він кілька хвилин тому гадав, що злодій зараз на пароплаві їде в напрямі до Поті, і, по-третє, його збивали слова ліліпута. Хоч, можливо, ліліпут — компаньйон суб'єкта, і тоді перед ним двоє жуликів. Лікар уважно дивився на рожевошокого юнака, і йому здавалось, що обличчя його цілком заслуговує на довір'я. Але коли він глянув на Васю і Марка, то зрозумів: ті цілком переконались, що це той самий юнак.

В розмову втрутився негр. Він стояв досі мовчки.

— По-моєму,— сказав чорнолиций російською мовою, але з сильним абхазьким акцентом,— спочатку мені треба допомогти та від дощу схватись, а потім будете лаятись.

Шофер теж запитливо дивився на своїх пасажирів, бо вони затримували його.

Лікар ще раз глянув на Васю і Марка. Ті мовчки, стверджуючи, кивнули головами.

— Сільрада далеко відділя?— спитав лікар шофера.

Той у свою чергу з тим самим запитанням звернувся до негра, який мовчки показав пужалном на будинок, кроків за чотириста від того місця, і промовив:

— Ось!

— Так підем туди,— запропонував лікар.

— Але я не маю часу вас чекати,— промовив шофер.

— Підвезіть туди наші речі. Ми далі не поїдемо. Дівчата, ви зніміть там речі і придивіться за ними. Ага, Шарль, ти теж під'їдь туди з речами. А ми зараз приїдемо і з'ясуємо, хто цей громадянин.

— Одну секундочку, — звернувся ліліпут до шофера, — треба допомогти фургонщиків.

— А саме?

— Загляньте у фургон і побачите таке, що злякаєтесь. Там пантера. Розумієте, барс, алім. Його везуть в Сухумі, але колесо обламалось.

— Чим же я допоможу?— спитав шофер і, незважаючи на дощ, вискочив з автомобіля. Почувши про барса, він поцікавився глянути на страшного звіра.

Шофер зазирнув у маленьке віконце і побачив там у сутінках справді якогось великого звіра.

Негр почав просити шофера, щоб той допоміг його буйволам підтягти фургон до сільради.

— Там можна поставити варту біля звіра, поки полагодимо фургон. А то що, коли алім вирветься. Страшно буде.

Пасажири, почувши про барса, захищеного у фургоні, з цікавістю і деяким острахом позирали на клітку. Навіть лікар та його супутники на хвилину забули про рожевощогого й підійшли ближче до фургона.

— Відкіля ви його везете?— спитав лікар.

— Спіймали в лісі,— відповів негр.

— Невже тут ще водяться барси?— здивувався лікар.

Шофер погодився допомогти негрові. Він обережно підвів автомобіль до фургона і почав його підштовхувати. Тим часом негр погнав своїх буйволів. Таким чином вони помаленьку посувались до будинку сільради.

Рожевощогого юнака примусили йти до сільради разом з усіма.

Щоб не мокнути даремно під дощем, ліліпут запропонував не плентатись за автомобілем, а йти навпростець. Поспішаючи разом з усіма, запідозрений у злочинстві

юнак розповідав про подібну неприємність, яка будімото трапилась з ним у Москві. Там його двійник когось побив, а йому за малим не довелось розплачуватись. Лікар мовчав.

Коли опинились у приміщенні, то відчули, що добре змогли. Там застали секретаря сільради. Михайло Фри-тіофович виклав свої претензії до підозрілого юнака.

Коли представник місцевої влади почав допитувати юнака, хто він такий і як опинився в Адзюбжі, останній відповів таке:

— Я представник Ленінградського зоологічного саду. Мое прізвище Куріпка. Бувши в Гагрі, я довідався, що в районі Очемчире можна добути диких птахів для зоо-саду. Сьогодні я виїхав з Гагри до Сухумі, а з Сухумі кодорським автобусом підїхав сюди, бо хотів тут позна-йомитись з побутом тутешніх негрів і з'ясувати, чи не можна запросити їх на роботу до нас.

— Як на амплуа¹ екзотичних експонатів? — іронічно запитав Гансен.

— А де ваші речі?— допитувався в юнака секретар сільради, не звертаючи уваги на зауваження лікаря.

— Зі мною лише невеличкий чемоданчик. Він на фургоні. Я зустрів негра, який віз живого леопарда, і, звичайно, зацікавився можливістю придбати його для Ленінградського зоосаду. А тут якраз оцей громадянин підійшов,— показав юнак на ліліпута.

— А ти хто такий?— звернувся секретар сільради до ліліпута, вважаючи його за хлопчика.

Ліліпут мовчки вийняв паспорт та якесь посвідчення в червоній обгортці і подав секретареві. Той, проглянув-ши паспорт та посвідчення, одразу став до ліліпута дуже ввічливим і перейшов на «ви».

— Я,— сказав ліліпут,— зустрів цього громадянина лише годину тому. Він підійшов до фургона, спитав, де

¹ Амплуа — роль, рід занятя.

школа, але довідавшись, який у нас звір, одрекомендувався представником Ленінградського зоосаду.

Секретар сільради проглянув документи Куріпки і заявив, що ніяких підстав затримувати його не має.

— Ну, от, — весело заявив Куріпка, звертаючись до лікаря, — я вам на цей раз пробачаю, а вдруге будьте обережні, а то можуть трапитись для вас неприємності.

— Я гадаю, що ми це все можемо докладніше з'ясувати в Сухумі, — зауважив ліліпут.

— Я в Сухумі не поїду, — сказав Куріпка.

— Та ви ж збирались разом із нами їхати і там поговоритись про леопарда.

— Ні, не поїду. Зараз нас цікавлять не так леопарди, як птахи.

Ліліпут знизав плечима. Секретар сільради мовчки слухав цю розмову, а потім попросив усіх вийти в другу кімнату, де б вони своїми розмовами не заважали працювати. Сам же взяв телефонну трубку. Куди він дзвонив і про що балакав, розібрати було неможливо, бо в телефон він говорив абхазькою мовою.

Тим часом мандрівники, почувавши себе дуже ніяково, вийшли на ганок. До сільради під'їхав фургон з барсом. Шофер автобуса ладнався їхати далі в Очемчире. Він попрощався з лікарем і сів уже на своє місце, коли до нього підійшов Куріпка і попрохав узяти його до Очемчире. Але не встиг шофер висловити свою згоду, як на ганку показався сторож сільради і покликав Куріпку до секретаря. Куріпка не погоджувався йти, але шофер, зрозумівши, що тут не все гаразд, одразу ж odmовився брати його з собою в Очемчире. Автомобіль загудів і, оббризкавши Куріпку, покотився на шосе. Злощасний юнак, щоб не мокнути, мусив зайти до сільради, де секретар ввічливо попросив його ще раз показати документи. Одержавши в руки Куріпчині документи, він замкнув їх у стіл. А після того запропонував Куріпці зачекати до ранку в сільраді.

— А ранком я з'ясую в Сухумі, чи повертати вам ці документи, чи ні.

Юнак обурювався, лаявся, вимагав повернути йому документи, загрожував скаргами у найвищі інстанції, але нічого не допомагало. Йому запропонували вийти в другу кімнату, де за ним наглядав сільрадівський сторож. А коли лікар зайшов до секретаря, той йому сказав:

— Я дзвонив у Сухумі в цій справі. Начальник міліції каже, що кілька день тому в Гагрі обікрадено співробітника Ленінградського зоосаду Куріпку. Він попросив затримати цього чоловіка до ранку, а ранком він сам приїде.

— Значить, ми у вас заночуємо.

— Будь ласка, ми вам дістанемо соломи і ряден. Можете тут спати. А харчі — тут неподалеку крамниця є.

Михайло Фритіюфович подякував і вийшов повідомити про ночівлю в Адзюбжі.

Надворі мрячив дощик. Негр зник. Біля фургона стояв з нашими мандрівниками ліліпут, який показував їм у щілину звіра і відповідав на їхні запитання — відкіля цей барс, що це за звір та де тут узявся негр.

— Насамперед про негрів. Це наш радянський негр-абхазець. Колись, під час турецького панування в Абхазії, турки оселили тут кілька родин негрів-невільників. Їх нащадки живуть в Адзюбжі та її околицях і досі. В значній мірі вони змішалися з абхазцями і розмовляють виключно абхазькою мовою. Барс, ви, мабуть, знаєте, це те саме, що леопард або пантера. Абхазькою мовою цей звір зветься алім. Це здоровенний звір котячої породи. Колись вони часто траплялись в Абхазії, а тепер їх винищено. Цей барс, очевидно, зайшов відкілясь сюди. Такі випадки трапляються. Наприклад, 1922 року за двадцять кілометрів від Тбілісі було вбито зайшлого тигра. Негр-мисливець і його товариш абхазець випадково впіймали цього барса, заваливши вихід з печери, в яку він потрапив. Їм удалось його спутати і потім перетягти в клітку

на ось цей фургон. Тепер він везе його на продаж в Сухумі. Я ще вчора довідався про цього барса і негайно приїхав сюди.

— А де ваш велосипед і ваш птах?— запитав Марко.

— Вони на фургоні, прикриті брезентом.

Школярі уважно дивилися в щілинку на барса. Ліліпут присвічував їм електричним ліхтариком.

Барс безперервно крутився у вузькій клітці і люто блискав очима. Він був завдовжки більше метра. Майже такої самої довжини у нього був хвіст. Зверху його вкривала довга рудувата шерсть з чорними плямами. Шия і груди в нього були білі, теж всіяні чорними крапками. Часом він випускав довжелезні білі кігті і починав дряпатись, намагаючись розламати клітку. Але абхазькі ковалі зробили міцну клітку, і звір даремно витрачав сили.

Трохи пізніше прийшов негр із двома товаришами. Вони принесли з собою колесо і почали лагодити фургон. Це забрало решту часу до вечора, і коли замінили колесо, то вже смеркло. Негр залишився з фургоном і звіром почувати біля сільради. Він лише підкотив свого воза до вікна кімнати, де розташувався спати незадоволений і всім обурений Куріпка. Сам негр влаштувався під невеличким навісом, який зробив з брезенту.

Юні мандрівники розмістились у двох кімнатах поруч. В одній — дівчата, у другій — лікар з хлопчиками.

Кімната хлопчиків була прохідною між кімнатою Куріпки і сіньми у двір. Лікар навмисне вибрав цю кімнату, щоб загородити шлях Куріпці, коли б той надумав тікати.

Стомлені денними подіями, спати полягали рано. Не минуло й десяти хвилин, як усі міцно поснули. Михайло Фритіофович ще хвилин десять боровся із сном, але і його пододала втома. Він заснув. В одній із задніх кімнат куняв сільрадівський сторож. Не спав лише барс, що безперервно крутився в своїй клітці.

Лише одній людині з тих, хто ночував під дахом сільради, не спалось. Це був Куріпка. Коли б хтось мав змогу бачити в темряві і непомітно зайти в кімнату, той би помітив, як юнак непорушно сидить на соломі і, не стуляючи очей, вслухається в тишу. Він наче чогось вичікував. Справді, приблизно через годину він обережно звівся на ноги і тихенько підійшов до вікна. Надворі було темно. Юнак обмацав руками раму і, знайшовши заціпку, тихенько розчинив вікно, яке, на його щастя, відчинялось всередину. Відчинивши вікно, він спробував вилізти у двір, але щілина між фургоном і будинком була така мала, що Куріпка не зміг пролізти. Він чув, як у фургоні метушиться звір, але не звертав на те уваги. Та метушня і шурхіт, знятий барсом, приглушали Куріпчині рухи. Переконавшись, що через вікно вилізти не можна, юнак обережно обійшов кімнату і підійшов до дверей. Ці єдині двері вели до кімнати лікаря і хлопчиків. Постоявши кілька хвилин і не почувши нічого, крім хропіння і тихого посвистування носами, Куріпка присів, роззувся, взяв черевики в одну руку, а другою тихенько відчинив двері. Ще кілька хвилин він постояв у дверях, потім вернувся до вікна і з надзвичайною обережністю відсунув засув, що прикривав двері фургона. Оразу він почув звірине сопіння. Тепер досить легкого натиску леопарда, і двері фургона розкриються навстіж.

Стук дверей одночасно розбудив Михайла Фритіофовича і Васю. Обидва підвелись і сторожко прислухались. Потім Михайло Фритіофович засвітив сірника. Вони побачили, що двері в сніні відчинені, і догадалися, що хтось тільки-но вийшов з хати. Їхньої кімнати ніхто не залишав. У обох майнула думка про Куріпку, але одночасно почули, як у сусідній кімнаті, де той мусить спати, щось м'яко гупнуло, ніби хтось важкий плигнув босими ногами.

Вася підійшов до дверей і прислухався. За дверима чулося шарудіння. Хтось ходив по кімнаті.

— Він не спить,— прошепотів Вася.

Михайло Фритіофович засвітив уламок свічки і запропонував Васі лягати спати.

В цей час хтось легенько почав шарпати дверима, ніби вимагаючи дозволу увійти.

— Заходьте,— сказав лікар, думаючи, що то Куріпка.

Шарпання не стихало.

— Та заходьте ж, можна!— голосніше промовив Михайло Фритіофович.

Шарпання дверима припинилось, але ніхто не заходив.

Вася підійшов до дверей і, взявшись за клямку, спробував відчинити. Спочатку двері подались, але не більш як на сантиметрів десять, і в когось вперлись. Хлопчик зазирнув у ту щілину. Відтіля почулось грізне гарчання. Хлопчик одразу причинив двері. Тримаючись за клямку, він повернувся до лікаря. Обличчя йому сполотніло, мов стіна. Лікар стояв, ніби скам'янів.

— Там леопард,— прошепотів хлопчик і взявся другою рукою за клямку, ніби збирався не пускати звіра до цієї кімнати.

Михайло Фритіофович кинувся до дверей і собі схопився за клямку.

— Буди дітей і тікайте на двір. Зачиняйте двері,— скоромовкою пошепки наказував він Васі.

Знов почувся стукіт. Очевидно, звір мордою штовхав у двері. Лікар розумів: досить одного міцного удару, щоб блаженські двері вилетіли. Він стояв, блідий, перед дверима, наміряючись в крайнім разі своїми грудьми затримати барса.

Вася в одну секунду збудив Шарля і Марка. Ті зрозуміли лише, що сталася якась небезпека, і враз, виконуючи Васин наказ, вискочили у двір.

Вася ж скочив у кімнату до дівчат, розбудив їх і вирядив теж у двір.

— Михайле Фритіофовичу, вже! — гукнув Вася.

Лікар кинув двері, погасив свічку й побіг у сні. Вася причинив за ним одні двері, а коли вони опинились на дворі — і другі.

Схвильовані учні оточили лікаря. Негайно ж розбудили негра. Той мав рушницю і сокиру. Постукали у вікно до сторожа. Там же спав ліліпут. Їм розказали, в чому справа, і вони, озброївшись, теж полізли у вікно. Сторож тримав рушницю, а ліліпут браунінг.

Тепер вони мали вигляд значної групи озброєних людей. Барс поки що нічим не виявляв своєї присутності в домі. Проте кожную хвилину люди чекали, що звір виплигне через якесь вікно або потрощить двері. Вони мушили швидко вирішити, як діяти далі.

Сторож пропонував застрілити страшного звіра. Але негр-мисливець рішуче заперечував. Він запевняв, що барса знов можна впіймати. Лікар думав про долю Куріпки. Він був певен, що Куріпка загинув під лапами звіра.

Тим часом негр заходився забивати вікна дерев'яними перекладинами, щоб перешкодити звірові вискочити у двір. Так само забив він двері. До ранку вже ніхто не спав. Дощ припинився, і вони могли сидіти на дворі. Лише почало світати, як негр покликав із села кількох своїх знайомих на облогу барса.

Михайло Фритіофович, не бажаючи втомлювати школярів і наражати на небезпеку, одвів їх у сусідню хату абхазця і уклав там спати. Коли вони поснули, то й сам він теж ліг. Але йому не спалось. Неприємні думки приходили в голову. Жалкував за трагічно загиблим Куріпкою.

Розбудив лікаря ліліпут. Він сказав, що барса загнано назад у клітку, що приїхав міліціонер із Сухумі і викликає Михайла Фритіофовича і хлопців.

— Труп Куріпки знайшли? — спитав лікар.

— Ні, — відповів ліліпут, — барс його зжер цілого. Разом із штанами і піджаком знищив. Тільки черевики залишив.

Ліліпут лукаво подивився на лікаря і засміявся.

— Втік ваш Куріпка. А негідник він великий. Це він, очевидно, випустив барса, а сам вискочив через вашу кімнату, коли ви спали.

Михайлові Фритіофовичу полегшало на душі, і одночасно прокинулась величезна ненависть до Куріпки. Він поспішив до сільради на виклик міліціонера.

Негр із барсом уже виїхав. У сільраді, як і завжди, йшла поточна робота.

Міліціонер допитав Михайла Фритіофовича, Васю і Марка про людину, що видавала себе за Куріпку. Безперечно, ця людина — той самий злодій, що обікрав справжнього Куріпку. А коли відкрили чемодан, залишений ним, і знайшли там Марків мікіфон, то у всіх зникли найменші сумніви. Там же знайшли квитанцію на чемодан з камери схову в Сухумі.

— Мабуть, знайдемо ще якісь речі,— вирішив міліціонер, — можливо, того самого Куріпки, якого він обікрав у Гагрі.

Міліціонер разом із головою Адзюбжинської сільради склали акт і повернули Маркові мікіфон. Хлопець одразу ж закрутив його і поставив нову пластинку, яка дісталась йому в «премію» від злодія. Очевидно, той десь украв або купив пластинку, якої раніш Марко не мав.

Після закінчення протокольної процедури лікар вирішив, що їм слід повернутись у Сухумі. До них приєднався ліліпут. Забравши свої речі, вони рушили пішки до Кодорського мосту, щоб там сісти на автобус, який курсує між лісозаводом і містом.

— Вибачте, товаришу,— звернувся лікар до ліліпута, — ми вже втретє зустрічаємось з вами при досить дивних обставинах. Досі ж ми не знаємо, як вас звать. Дзвайте докладніше познайомимось.

— З великою радістю,— відповів ліліпут.— Звать мене Валентин Шторм. Гідробіологія — моя професія.

Плавання, велосипед, мисливство — улюблені галузі спорту. Років мені двадцять шість. Університет кінчав у Ленінграді. Останній час працюю на Чорному морі. Зараз у відпустці. Післязавтра моя відпустка кінчається, сьогодні я сяду на теплохід і залишу Сухумі.

Михайло Фритіофович подав короткі відомості про себе та своїх вихованців.

Перейшовши мостом через річку, вони зачекали ще з півгодини, поки прийшов автобус, сіли в нього і в радісно-спокійному настрої поверталися до Сухумі.

— Обіцяю вам, друзі, кількадечний відпочинок у Сухумі, — сказав лікар. — Тепер ми вже докладно познайомимось з містом і його околицями.

— А потім?— спитав Шарль.

— Потім далі, по засекреченому маршруту.

— По Воєнно-Сухумській дорозі? — спитав Вася.

— На Батумі теплоходом,— висловив свою догадку Марко.

— На озеро Ріцу,— намагалась угадати Ванда.

— Побачите, побачите!— таємниче відповідав їм лікар.

Валентин Шторм з цікавістю прислухався до їх розмови.

— Мені теж можна вгадувати? — запитав він.

— Будь ласка!

— Я гадаю, що ви поїдете на північ і одвідаєте царство риб і крабів.

— Незрозуміло,— промовила Ванда. На обличчі її з'явилась іронічна посмішка.

Валентин Шторм подивився на неї з якимось затаєним виразом в очах, і натискуючи на свої слова, промовив:

— І там відбудуться надзвичайні зустрічі.

Лише Ванда і Вася помітили той вираз очей і особ-

ливу інтонацію слів ліліпута. Обидва, кожен по-своєму, сторожко глянули на Валентина Шторма. Він не спускав очей з Ванди. Вася бачив, як Ванда витримала погляд ліліпута, і в нього прокинулось неприємне почуття до цього дивного гідробіолога, що так незвичайно з'являвся серед них.

Валентин Шторм, притримуючи свого птаха, посміхнувся і повернувся до лікаря із словами:

— Проводите мене сьогодні на пристань?

— З радістю, — відповів лікар.

Автобус промчав повз станцію Келассурі, завернувшись, проскочив через місток, і вони вже в'їжджали в місто.

Наші мандрівники незабаром розташувались на екскурсбазі. За програмою до кінця дня їм залишилось лише пройти на пристань і провести Валентина Шторма.

О восьмій годині вечора відходив теплохід. О сьомій вони вже підходили по набережній до пристані. Море лежало спокійно, і десятки човнів гуляли по простору Сухумської бухти. Двотрубний теплохід уже приймав пасажирів. Біля входу на пристань їх чекав ліліпут. З ним не було ні велосипеда, ні шуліки. Одягнений він був у моряцький білий костюм із золотими гудзиками. На голові — білий кашкет із гербом радторгфлоту. Зоя принесла ліліпутові букет квітів.

Валентин Шторм запропонував сфотографуватись разом на пам'ять. Лікар підтримав цю пропозицію, і вони зайшли в ближче фотоательє. Коли фотографувались, Ванда стояла крайньою збоку, біля Васі.

— А я хотів би біля Ванди сфотографуватись, — сміючись, промовив ліліпут.

— Іншим разом, — відповіла вона.

Після того, як вони сфотографувались, Валентин Шторм спитав фотографа, на коли він приготує фотографії, якщо дати термінове замовлення.

— Завтра, — відповів фотограф.

— Гарзд. Я замовляю, щоб завтра мені вислали.

Теплохід дав другий гудок. Коли вони підійшли до трапа, Шторм одвів у бік Михайла Фритіюфовича і, прощаючись, розмовляв з ним дуже серйозно хвилин десять.

Трудно було догадатись, про що саме йде мова. Учні бачили лише, що лікар час од часу на знак згоди кивав головою. Але ось вони скінчили і знову підійшли до школярів.

— Ти знаєш, — сказав ліліпут Шарлеві, — що ця пристань за своєю конструкцією єдина в Радянському Союзі і друга в світі? Її будували особливо. Ще в Гонконгу пристань так будували. Дуже міцна будова. Тут забивали по чотири палі кущем. На них одягали бетонний кожух і потім середину заливали бетоном.

В цей час теплохід дав третій гудок. Шторм скоренько потиснув усім руки й кинувся на трап, який уже почав підійматись.

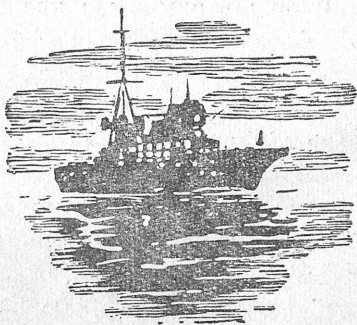
— До побачення! — гукнув він з палуби.

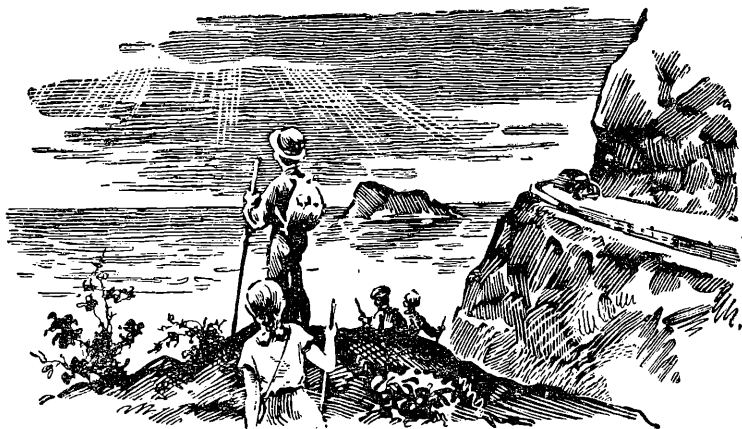
— Прощавайте! — відповіла Ванда.

— Не прощавайте, а до побачення! — сміявся ліліпут.

Пароплав поволі одходив од пристані. Він набирав все більшої швидкості.

Юні мандрівники ще довго стояли, слідкуючи за блідими вогнями, що віддалялись у море в напрямі на північ.

Частина третя

БУКЕТ ТРОЯНД

Ванда прокинулась і лежала кілька хвилин, не розплющуючи очей. Вона наче роздумувала: виспалась чи ні. Їй здалося, ніби вона відчуває пахощі троянд. Дівчина пригадала свій сон: їй снився великий квітник із чудовими квітами. Але які квіти росли в тому квітнику, ніяк не могла пригадати. Повернулась на бік, і обличчя торкнулось трави, і ще дужче запахло трояндами. Ванда підвела вії: перед очима стояло щось біле. Підняла голову і сперлась ліктем на постіль. На стільці біля неї лежав величезний букет білих троянд. Одним краєчком він торкався подушки. Ось відкіля ті пахощі. Вони ж навіяли і сон про квіти.

Дівчина схопила букет обома руками і, піднявши його перед собою, дивилась блискучими очима. Далі нахилилась обличчям до квітів. З букета на ковдру впав папірець. На тому папірці вона прочитала лише одно слово: «Ванді».

Враз вона пригадала, що сьогодні її день народження. Це перше привітання і подарунок. Але ж білі троянди — її улюблені квіти. Це випадок, чи той, хто поклав тут цей букет, знав, що їй подобається, і зробив це свідомо.

Поруч на ліжку спала Зоя, зібгавшись під ковдрою калачиком. Ванда підозріло глянула на подругу, але переконалась, що та спить міцним сном. Далі стояло кілька ліжок, які займали незнайомі туристки. Вони прибули пізно ввечері, і Ванда ще не встигла з ними познайомитись. Квіти потрапили сюди, безперечно, без допомоги цих нових, не знаних нею людей.

Але хто ж з її товаришів знав, що саме сьогодні день її народження?

Власне, і сама Ванда не знала точно дня свого народження. Умовно за цей день приймалась дата, коли професор Врублевський удочерив її. В офіціальних документах цей день і значився як день її народження.

Хто ж приніс квіти?

Дівчина підвелась з ліжка і, не поспішаючи, почала одягатись. Її ліжко стояло поруч десяти інших ліжок у великому наметі екскурсійної бази. На цій базі вони перебували п'ятий день, витрачаючи час на відпочинок та знайомство з Сухумі і його околицями. За двадцять кроків од дівчачого намету стояв намет хлопців.

Коли Ванда вийшла вмиватись, вона глянула в бік хлопчачого намету і побачила перед брезентовою заслоною Васю з рушником через плече.

— Вандо!— гукнув він.— Ходім на море. Наші ще в полоні у Морфея¹. А сонце вже пригріває.

Справді, гарячий ранок віщував велику денну спеку. Море лежало непорушно і видавалось величезним склом.

¹ Морфей — у стародавніх греків бог сну і сновидінь.

Лише біля самого берега ледве примітний прибіій ліниво шурхотів піском.

Ванда охоче погодилась на Васину пропозицію.

— Тільки хвилиночку зачекай,—промовила вона і побігла до кімнати господарки екскурсбази. Відтіля вона повернулась у намет з маленьким відерцем, наполовину наповненим водою. Сунувши у відерце букет троянд, вона відклала одну напіврозквітлу квітку і, приколовши її на сарафан, вийшла до Васі.

Хлопець зиркнув на квітку і, нічого не сказавши, простяг Ванді руку. Взявшись за руки, вони збігли з горбка по кам'янистому узбережжю до моря. Вася скинув сандалі і попробував ногою воду.

— Чудова,— сказав він,— можна годину в ній сидіти.

— Попробуй без руху десять хвилин посидіти, не всидиш.

Хлопець знов зиркнув на троянду і спитав:

— Де це ти зірвала?

— Це? Подарунок від таємничої персони.

— Тобто?

— Мабуть, від графа Монте-Крісто.

— З якої нагоди?

— Цього я не знаю.

Ванда припускала, що хлопчики довідались (як саме — вона не знала) про день її народження і колективно організували їй той букет. Але Васина поведінка абсолютно не давала підстави для цього припущення.

— Цікаво б мені побачити того графа Монте-Крісто,— сказав він і кинувся у воду.

Ванда роздяглась і, залишившись у купальному костюмі, спостерігала, як Вася борсався у воді.

Потім одколола троянду од сарафана, прикріпила її до гребінця і міцно засадила його собі в зачіску. Після цього тихенько увійшла у воду по шию і попливла в море. Спершу вона пливла наввимашки, а потім перейшла на

брас, високо підносячи голову, щоб не замочити квітку. Спочатку Вася плив за нею, але скоро відстав і повернув до берега.

Ванда запливала все далі й далі. Розгортала руками воду, потім, спустивши їх під груди, складала долонями докупи, викидала наперед, ніби врізуючись у море. Знов вивертала долоні і розгортала воду. Просто перед нею слалась водяна пустиня, ледве помітно колихалась вода, і здавалось, що море, наче якась велетенська істота, дихає, здіймаючи могутні зелені груди. Іноді сіль попадала їй на губи, і тоді вона здувала з губів солоні краплини.

Відчуваючи під собою багатометрову глибину, вона пливла тихо і спокійно. Вдалині, на обрії, з'явилась щогла з білим вітрилом. Нахиливши вухо до води, дівчина почула, як там віддавалось гуркотіння мотора. Моторно-вітрильна шхуна йшла їй навперейми. Хотілось напружитись і погнатись за цією шхуною. Але дівчина знала, що їй не наздогнати судно. Хотілось так пливати довго і здавалось, що сили може вистачити на цілий день. Запливати б у море, щоб зник берег і високі білі верхів'я Абхазьких Альп. «Це, мабуть, до самої Туреччини треба добратися», подумала дівчина і вирішила повернутись назад. Зробила рух, щоб повернутись на спину й одпочити, але згадала про квітку у волоссі і не перевернулась. Пропливла маленьке півколо, попрощалась поглядом із шхуною і подалась до берега. Коли наблизилась, їй назустріч впливли Вася і Марко. Біля води стояли Михайло Фритіюфович та Шарль. А коли Ванда, залишивши за собою плавців, що впливли їй назустріч, вийшла на берег, з горбка од екскурсбази показала Зоя з відерцем троянд у руці.

— Вандо, Вандочко! — кричала Зоя, збігаючи до неї, — тобі величезний букет квітів хтось прислав.

Зоя підбігла і простягла їй відерце з квітами, які Ванда залишила в наметі, та знайомий їй клаптик паперу з написом «Ванді».

Михайло Фритіофович та Шарль здивовано оглядали розкішний букет.

До берега наближались Вася і Марко.

— Відкіля це, Вандо?— спитав лікар.

— Я не знаю. Я знайшла ці квіти ранком на стільці біля свого ліжка. Але догадуюсь...

— Про що?— запитав Шарль, нахилиючи голову до троянд.— А пахнуть чудово. Тут серед троянд кілька тубероз. Ну, від них може голова заболіти.

З води вискочили, засапавшись, Марко і Вася. Побачивши квіти, Марко голосно вереснув і, розставивши руки, кинувся до відерця.

— Та відкіля ж ці квіти?— допитувався Шарль.

— Ану, розповідай, розповідай,— підтримував Шарля лікар, звертаючись до Ванди.

— По-моєму, це ваш подарунок,— сказала дівчина, ніяково дивлячись на Михайла Фритіофовича.

— О-о, це щось підозріле, — заявив Марко. — Ти признавайся, який це тобі рицар прислав подарунок. Хоч, зважаючи на наш засекречений маршрут, можливо, що Михайло Фритіофович і знає...

— Але ж сьогодні день мого народження.

Зоя кинулась на шию Ванді, Марко схопив її за обидві руки, а Шарль, виструнчившись, почав імпровізувати привітальну промову, насичуючи її епітетами, порівняннями і метафорами, наче перський поет або середньовічний менестрель¹.

Ванда вже була певна, що букет троянд — це колективний подарунок її товаришів. Але лікар, вручивши дівчині як подарунок свою самописну ручку, продовжував цікавитись, від кого вона одержала такі гарні квіти. Ванда не знала, чи то Михайло Фритіофович жартує, чи справді він не знає, звідкіля квіти. Коли ж лікар дав

¹ Менестрель — мандрівний музикант у Франції і в Англії в середні віки.

слово честі, що не знає, тоді подія з букетом так усіх заінтригувала, що Ванда вирішила негайно йти до свого намету і там розпитати, чи не бачив хто, як туди потрапили квіти.

За Вандою побігла Зоя. Тільки-но вони зникли, як на берег спустилась людина з маленькою ремінною сумкою на паску. То був кур'єр із сухумського телеграфу. Він розшукував лікаря Гансена, щоб вручити йому телеграму-блискавку.

Михайло Фритіофович прочитав телеграму, потім розписався в її одержанні, сховав папірець у кишеню і звернувся до своїх юних супутників:

— Отже, сьогодні вирушаємо далі.

— Куди?— спитав Марко.

— На північний захід,— відповів, посміхаючись, Гансен, не бажаючи більш докладно розшифровувати їхнього маршруту.

Ще раз пірнувши у море, одяглись і рушили на базу снідати. Біля їдальні зустріли дівчат.

— Довідались?— звернувся до них Шарль, натякаючи на квіти.

— Тільки знайшли сліди, які нікуди не ведуть,— відповіла Зоя.

— Ніхто не бачив. Але ми виявили, що той, хто приніс квіти, скористався продертою діркою в наметі біля мого ліжка. Він міг просунути руку з квітами і покласти їх на стілець.

— Михайле Фритіофовичу, я підозріваю вас,— сказав Марко, — але ви відмовляєтесь. Я вам вірю. Вандо, ти мабуть, знаєш? Чи ні? Але хто ж це міг покласти тобі квіти?

НА ПАРОПЛАВІ

Пароплав «Хозе Діас» залишив Сухумі пізно ввечері. Це був вантажно-пасажирський пароплав водомісткістю 2 500 тонн. Він регулярно обслуговував порти Чорномор-

ського узбережжя, часом затримуючись у якомусь порту на кілька діб, а часом випереджаючи навіть пароплави експресної лінії, коли йшов без заходів з Батумі в Одесу або з Херсона в Туапсе. На цей раз «Хозе Діас» ішов з вантажем з Сухумі в Ялту. Пасажири на ньому тільки до Ялти, бо йшов він без заходу в проміжні порти, і таким чином компанії юних мандрівників, які сіли на «Хозе Діас», одразу стало відомо, що ближчий пункт, куди їх везе лікар Гансен, буде найкраще курортне місто Криму. Сталося так, що пасажирів на пароплаві їхало мало, і всі прекрасно розмістились. Дівчата потрапили в каюту з двома літніми курортницями, хлопчики зайняли тримісну каюту з лівого борту, а Михайло Фритіофович потрапив у каюту, що її займали полковник та інженер водного транспорту.

Михайло Фритіофович, зазирнувши до хлопців, наказав їм лягати спати і, побажавши «на добраніч», пішов до себе. Троє друзів, щиро бажаючи виконати пораду свого шановного керівника, роздяглися і полягали. Залишилось загасити електрику. Нікому не хотілось устати й підійти до дверей, де чорнів вимикач.

— Знаєте що?— звернувся до товаришів Марко.— Давайте мовчати. А хто перший промовить слово, той гасить світло.

Шарль і Вася пристали на цю вигадку. У каюті запанувала тиша. Перші дві хвилини всі мовчали і лежали непорушно. Та ось Марко не витримав і заворушився. Минула ще хвилина, і Марко, вдаючи сонного, почав хропiti. Йому дуже хотілося забалакати, але він стримував себе. Вася й собі захропів, а далі й Шарль приєднався до них. Вася не відставав і зацмокав язиком. Шарль не стримав сміхових спазм, що душили його, і зареготав. Марко у відповідь замуликав, а Вася засвистів.

— Досить,— промовив, нарешті, Шарль,— на нас можуть звернути увагу. Ми спати сусідам не даємо.

Марко від радості аж підстрибнув.

— Шарль перший сказав, гаси світло!

— А я думав,— заявив Вася,— що Марко перший засиплеться.

Шарль устав і погасив світло. В каюті стало темно. Тільки крізь ілюмінатор пробивався відсвіт зоряної ночі.

— А знаєте,— запропонував Вася,— відкриймо ілюмінатор.

— Шарль, раз ти обмовився, то й ілюмінатор відкривай, — звернувся до Шарля Марко.

— Я не гордий,— відповів Шарль і почав одгвинчувати гвинти, що ними принайтовували кругле скло в мідній оправі. Він підняв ілюмінатор, почепив на гачок зверху і просунув голову за борт. В обличчя війнуло м'якою прохолодою, чувся легенький шум води, і очі вп'ялись у тьмяну далечінь зоряної ночі. Він простояв так мовчки кілька хвилин. Десять далеко в морі виднівся зелений ліхтар, і хлопчик догадався, що то судно, яке йде в напрямі на Батумі, бо зелений ліхтар свідчив, що воно повернуте до них лівим бортом.

Марка розібрала цікавість, чому Шарль так довго стоїть біля вікна. Забувши про втому, хлопець зліз із койки і наблизився до старшого товариша. Шарль витяг голову з ілюмінатора і показав Маркові нічний краєвид, що розгортався перед ними. Тим часом у глибині темного обрію з'явився ще один вогник червоного кольору. Якесь судно йшло далі в море, курсом, паралельним «Хозе Діасу».

— Чудово,— сказав Марко і звернувся до Васі:— Айвазовський, іди подивишся ніч на морі. Воно, правда, трохи нагадує «Ніч у Криму, Крим у диму — нічого не видно», але тут побачиш зоряне небо і червону та зелену зірки над самою водою.

Тепер вони зібрались утрюх біля ілюмінатора. Сонливість зникла. Намилувавшись «ніччю на морі», товариші повернулись до своїх койок, продовжуючи між собою жваву розмову. Марко звернувся з запитанням до

Шарля, як той дивиться на деякі таємниці та пригоди, що сталися під час їхньої подорожі по засекреченому маршруту.

— Чи не здається тобі, — питав Марко, — що про деякі наші пригоди Михайло Фритіофович знав раніш, ніж вони трапились, або принаймні догадувався.

— Наприклад, твоя нічна прогулянка у псирцхському лісі або обікрадення тебе і Васі в поїзді. Так?

— Ні, це справді несподівані пригоди. А от такі, як спів невідомої співачки вночі напередодні моєї прогулянки, букет троянд для Ванди або ці зустрічі з ліліпутом?

— Коли я не помиляюсь, — вставив Вася, — ти тільки-но казав, що твоя нічна прогулянка в лісі несподівана для всіх. Як же Михайло Фритіофович міг підготувати твою зустріч з ліліпутом?

— З цим я згоден, але як ти поясниш той спів уночі, коли ми проходили над річкою?

— Точно я не знаю, але в мене є деякі думки з цього приводу. Пісня, справді, була та сама, що ми її чули на вечорі сюрпризів од невідомої співачки. Я не знаю її слів, але мотив я запам'ятав дуже добре. Чи це та сама співачка, я не ручусь, хоч голос, здається, схожий. Як це могло статись? У мене є три різні припущення: по-перше, вона могла відпочивати в санаторії, поблизу якого ми гуляли, про це знав Михайло Фритіофович, він і влаштував цей виступ. По-друге, це саме могла організувати Ванда, знаючи, що та артистка в той час перебуває в Новому Афоні. Хоча це їй нелегко зробити, бо вона ж не могла знати, де саме ми будемо. Нарешті, це могло статись випадково.

— Ну, а я думаю, що то таки випадково трапилось, — сказав Шарль. — Мене в нашій подорожі найбільше цікавить роль ліліпута. Мені чомусь здається, що вчорашні троянди Ванда одержала від нього. Він надто, здається, приділяє їй увагу.

Марко одразу випростався на своїй койці і стукнув кулаком по залізних поруччях.

— Ти ж розумієш, коли він зустрів мене тоді вночі в лісі, то весь час тільки й розпитував про Ванду.

Тут і Вася енергійно заворушився і схилився до товаришів.

— Але ж він зараз мусить бути в Севастополі. Ми ж самі його проводжали.

— Не знаю, де він,— сказав Шарль,— але він міг залишити тут свого агента.

— А знаєте, я маю підозру, хто цей агент...— вихопився Марко.— Хоча ні... А може?

— Хто? Хто? — в один голос спитали Шарль і Вася.

— Зоя. Тільки вона могла поставити квіти вночі біля неї.

— Ну, це ти нісенітницю верзеш,— заявив Вася.

— Я не стверджую, а лише висловлюю припущення.

— Дурне твоє припущення,— з обуренням промовив Шарль.

— Прошу не ображати!

— А ти не ображай своїх товаришів безпідставними припущеннями.

Вася щось мугикав під ніс і більше в суперечку не встрявав.

Крізь ілюмінатор долетів дзвін склянок. Вахтовий вибив дві години ночі.

— Скоро світатиме,— сказав Шарль,— давай спати.

— А мені вже не хочеться спати,— відповів Марко,— мені кортить з'ясувати, куди ми поїдемо з Ялти. Якби знати, що за телеграму вчора одержав Михайло Фритіофович, яка вирішила наш негайний од'їзд до Ялти, тоді можна було б догадатися, куди поїдемо далі.

— Я гадаю, що це була відповідь на якесь запитання, яке він теж послав телеграфом.

— А як ти думаєш, ми на Ай-Петрі піднімемось?

— Це зовсім не цікаво.

— Чому ти так думаєш?

— Туди всі підіймаються. А найвища гора в Криму Чатир-Даг.

— Нічого подібного,— схопився напівсонний Вася.— Чатир-Даг на кілька десятків метрів нижчий за Роман-Кош.

— Ну, гаразд, давайте спати,— промовив Шарль, загорнувшись в простиною і повернувся до стінки.

Марко трохи покрутився і скоро заснув. Здавалося, спав і Вася міцним сном. Так здавалось Шарлеві, який ніяк не міг заснути. Він обдумував їхню подорож, згадував усі пригоди, відчував разом із задоволенням нестерпну цікавість до подій, які були йому не цілком зрозумілі або чимось таємничі. Його вухо відчувало легке дрижання, що передавалось з машинного відділу по всьому пароплаву, ритмічно і невпинно. Це шумливе дрижання, здавалось, заколисувало, але хлопчикові не спалося. Його думки від недавнього минулого перейшли до майбутнього. Він уже не раз задумувався над тим, ким він буде, коли виросте, куди піде вчитись після закінчення середньої школи. Раніш мріяв бути мандрівником. Але коли підріс, то довідався, що просто мандрівником не можна бути. Треба мати якусь спеціальність. Джемс Кук, Роальд Амундсен були штурманами. Лівінгстон — лікарем та місіонером (тобто однією рукою лікував, а другою дунив негрів), Нансен був біологом, Стенлі — журналістом і колоніальним адміністратором, Марко Поло — крамарем, Міклухо-Маклай — антропологом. Потім йому захотілося стати льотчиком-висотником, щоб підійматись у стратосферу, але одночасно він мріяв про підземні глибини. Проте він розумів, що бути водночас і льотчиком, і геологом, і водолазом неможливо. І ось недавно йому спало на думку, як усе це об'єднати. Адже всі експедиції чи то в полярні країни, чи то в тропічні, чи в гори, чи на моря мали в складі своїх учасників лікаря. При польотах у стратосферу, в далекі польоти, при спусках під воду

лікарі обов'язково випроводжають героїв. На війні, на місці якоїсь катастрофи, під час епідемії — лікар завжди необхідний. Шарль схилився до думки, що найкраща професія — це професія лікаря. Будучи лікарем, він триматиме зв'язок з усіма своїми товаришами. Наприклад, Зоя захоче вирушити у подорож навколо світу через обидва полюси. Він обов'язково її супроводитиме. Вася, припустімо, стане відомим фізиком, сконструює апарат для міжпланетної подорожі. Йому теж лікар буде потрібний. Чи, скажімо, Зоя теж стане лікарем, і вони разом можуть винайти засіб, як знищити бактерії туберкульозу або прокази. Шарль уявив собі Зою і враз спіймав себе на думці, що втретє подумав про неї. Він розсердився сам на себе: «Тьфу, нісенітниця».

— Що, що? — спитав його Вася.

Виявляється, що він теж досі не заснув.

— Нічого, — відказав Шарль.

— Тоді давай спати, — промовив Вася і замовк.

Крізь ілюмінатор з моря до каюти заглядав світанок.

ТЕЛЕФОННА РОЗМОВА

«Хозе Діас» наближався до берегів Криму. Пізно ввечері з палуби пароплава побачили вогні Ялти.

— Ось вона, колишня Яліта, Қалліта, Іаліта, Еталта, колишня колонія греків, торговельний пункт генуезців, греко-татарське місто, околиця царської дачі, нарешті, радянське курортне місто із світовою славою, — говорив Михайло Фритіофович, звертаючись до своїх юних друзів. — Це узбережжя бачило кораблі міфічних героїв Еллади, генуезькі каравели, турецькі галери, чайки запорозьких козаків, парусні кораблі російської ескадри під командою Нахімова, французькі, англійські, турецькі кораблі-пароплави і кораблі сардинського короля в часи славетної Кримської кампанії в середині минулого сторіччя; нарешті, грізний «Гебен», німецький крейсер турецького флоту, обстрілював Ялту в часи імперіалістич-

ної війни. Тут Червона Армія скидала в Чорне море рештки врангелівських банд.

Пароплав наближався до міста, що, наче в розкішному убранні, зазірало в море заллятою світлом набережною. Одступивши трохи далі, зникали у млі зоряної ночі Кримські гори, що захищають маленьку бухту од північних вітрів. Назустріч морським хвилям вибіг велетень хвилеріз, що має зменшувати силу зимових штормів, коли розлючене море кидає на берег тисячотонні громади спінених хвиль.

Але тепер ніщо не нагадувало тієї розбурханої стихії. Лише злегка хлюпали хвилі прибою і спокійно стояли на рейді кілька шхун і катерів. У морі і в бухті виднілись ліхтарики човнів, на яких катались із співами й музикою курортники. «Хозе Діас», розгортаючись перед хвилерізом, завернув у бухту, щоб пришвартуватись до портової стіни.

До Михайла Фритіофовича підійшов радист пароплава.

— Ви, здається, лікар Гансен?

— Так, я.

— Прощу розписатись — вам радіотелеграма.

Лікар розписався, пробіг кілька рядків, написаних рукою радиста, і звернувся до піонерів.

— Слухайте, я читаю: «Пароплав «Хозе Діас», пасажиру лікареві Гансену. Прибувши до Ялти, негайно, разом із своїми юними мандрівниками, зайдіть до начальника порту. Начальник Ялтинського морського вокзалу».

— Для чого це?— спитав Марко.

Всі з цікавістю чекали на відповідь лікаря.

— А я відкіль знаю?— усміхнувся Михайло Фритіофович.— Давайте договоримося з нашим капітаном, щоб він дозволив нам пробути на пароплаві до ранку. Коли він дозволить, ми залишимо речі в каюті, а самі негайно звернемось до начальника порту за поясненням, що він од нас хоче. Я пішов до капітана.

Юні мандрівники, залишившись без свого керівника, схвильовано обмірковували, що мала означати ця телеграма. Всі відчули якийсь неспокій.

— Може, ми чимось провинились? — запитував Шарль.

— А може, дома трапилась якась неприємність? — промовив Вася.

Всі з тривогою глянули один на одного. Тільки Зоя радісно і безтурботно заявила:

— Ви вигадуете. Я певна, що начальник порту просто хоче познайомитись з нами. Він, мабуть, чув про нашу подорож і наші пригоди. Я думаю, він нам влаштує вечерю з «наполеонами» і запросить до найкращого в Ялті готелю.

— І дасть кожному в його розпорядження автомобіль,— глузливо додав Марко.

— Зоя ж і вигдає!— закрутив головою Вася.

Зоїне припущення було таке необгрунтоване і смішне, що це навіть підняло настрої у школярів. Приховуючи тривогу, вони почали глузувати, кожен додаючи від себе такі ж безглузді припущення.

— Нам, мабуть, дадуть спеціальний пароплав у наше розпорядження і Зою призначать капітаном, — невгавав Марко.

Дівчина, що завжди в таких випадках обурювалась, на цей раз приймала жарти друзів із сміхом. Здавалось, що їй самій смішно від тих вигадок.

Пароплав уже швартувався, його борт усе ближче підходив до причальної стіни пристані. Коли це знизу, з пристані, почувся вигук:

— Алло! На па-ро-пла-ві! У вас є пасажирка Зоя Бульба?

Всі діти кинулись до надбортних поручнів. Внизу, на замощеній каменем пристані, стояв чоловік з великим букетом квітів. Це він і гукав, питаючи про Зою Бульбу.

— Є Зоя Бульба,— відповів Шарль.

— А Ванда Врублевська?

— Є, є! — закричав Марко.

— Приймайте, ловіть!— гукнув чоловік і підняв над головою квіти. Два букети один за одним полетіли на палубу.— Всього найкращого! — додав той, що кидав квіти, і, повернувшись, пішов геть.

Один з букетів піймав Шарль, а другий Ванда. Хлопчик передав Зої квіти. Тепер здивування зросло ще більше, але водночас усі заспокоїлись, бо вирішили, що квіти мають якийсь зв'язок з тією радіограмою. Коли їм піднесли квіти, то навряд, щоб начальник порту мав для них щось неприємне.

Повернувся Михайло Фритіофович. Він дістав згоду капітана залишити їх на пароплаві до наступного дня. Лікареві розповіли про невідомого чоловіка на пристані і показали квіти. Михайло Фритіофович теж здивувався, але, знизавши плечима, засміявся і весело сказав:

— Якесь квітництво нас переслідує. Це схоже на пригоди в американському кінофільмі. Давайте спускатись у наші каюти, переодягнемось для офіційного візиту і будемо готові негайно зійти на берег.

Так і зробили. Через сорок хвилин усі гуртом попростували до управління порту і незабаром зупинились перед дверима до кабінету начальника.

Михайло Фритіофович постукав. Двері відчинились, і людина в морській формі показала на порозі.

— Ви харківські школярі? — запитав моряк.

— Так,— відповів Михайло Фритіофович,— я лікар Гансен.

— Радий з вами познайомитись. Я — капітан порту. Прошу! — І він помахом руки запросив до кабінету.

Коли всі зайшли, капітан попрохав усіх сісти. Крім нього, в кабінеті не було нікого. Мандрівники дивились на моряка та оглядали кімнату. На стінах висіли карти Чорного моря, розпис рейсів пароплавів, кілька портретів

і фотографій. На столі звертали на себе увагу телефон і гучномовець «Рекорд». Вони стояли посеред стола, з якого було знято все письмове приладдя і папери. Останнє лежало купкою на маленькому круглому столику, призначеному саме для телефону.

— Я боявся, що ви запізнитесь,— промовив капітан, поглядаючи на годинник.— Тут уже є кореспонденти «Известий» та «Комуніста», вони вийшли вам назустріч разом з начальником порту. Зараз я скажу, щоб їх повернули назад.

— Але дозвольте,— сказав Михайло Фритіофович,— ми хотіли б знати, навіщо нас запросили?

— А ви не знаєте?— здивовано спитав капітан.— То дозвольте ж, ви назвалися лікарем Гансеном, і я гадаю, що ці юні товариші... — капітан поглянув у якісь папірці,— Шарль Дюкло, Ванда Врублевська, Вася Бульба і Марко... Так, так, ми саме вас і чекаємо.

В цей час двері відчинились, і в кабінет зайшов сивий чоловік в морській формі, а за ним двоє юнаків. Капітан підвівся з свого місця.

— Ось і начальник порту,— сказав він.

Сивий уклонився і простяг руку лікареві і всім школярам.

— Пробачте,— сказав він,— що я дозволив двом гостям бути присутніми при нашій розмові, але вони, довідавшись про те, що тут буде, дуже просили цього дозволу, обіцяючи зачитати нам свої статті, раніш ніж послати їх до редакції.

Не встиг Михайло Фритіофович щось відповісти на ті слова, як задзеленчав телефон. Начальник порту зняв трубку, і в ту ж хвилину з репродуктора почулося на всю кімнату:

— Порт, порт, даю Харків. Алло, алло, Ялта!

— Вас слухають,— відповів начальник порту,— передаю трубку лікареві Гансену.— Він подав трубку лікареві.

Михайло Фритіофович узяв трубку з таким виразом, наче давно цього чекав.

— Говорить Гансен,— промовив він голосно.

— Це говорить Герман Терентійович. Тут зібрались батьки і товариші школярів, що подорожують разом з вами по «засекреченому маршруту». У нас телефон включено в гучномовець, і ми всі вас слухаємо. Скажіть нам, як почувають себе мандрівники?

— Дуже радий вас чути. Сьогодні ми прибули пароплавом «Хозе Діас» до Ялти. Завдяки гостинності начальника і капітана порту маємо змогу розмовляти з вами і чути вас усіх через репродуктор. Куди ми поїдемо, це для наших юних мандрівників секрет, але ви про це знаєте з моїх листів і телеграм. Учні поводяться добре. Настрій у них чудовий. Як вони себе почувають — почувете від них самих. Передаю трубку Зої Бульбі.

— А я передаю трубку її матері.

Зоя скочила з крісла, підбігла до стола і похапцем схопила з рук лікаря трубку.

— Зоя,— прозвучав у кімнаті голос матері.

— Мамусенько!— радісно верескнула Зоя.

— Тут біля мене Зіна і Тамара. Вони вітають тебе. Скажи, ти поправилась чи ні?

— Мамусенько, це ти організувала нам сьогодні зустріч з квітами?

— Якими квітами?

— Ти нічого не знаєш? Мамочко, я навчилася плавати. Передай трубку Зіні й Тамарі.

— Передаю.

Гучномовець засипав словами, бо Тамара й Зіна заторохтіли разом в одну трубку. Від них трубка перейшла до професора Врублевського.

— Вандо, чи дуже ти засмагла? Я готую тобі подарунок до дня народження.

— Дякую, тату, але день мого народження був два дні тому.

— Хіба? А мені здається, що ні.

— Ти, тату, мабуть, знову загруз у свою роботу так, що забув про все на світі. Я поспішу повернутись додому, щоб не дати тобі працювати цілими ночами.

— Але я прекрасно себе почуваю. Тільки скучаю за тобою. Вчора я зробив цікаву операцію серця. Людина повернулася з того світу. Привези мені букет хороших квітів.

— Це я обов'язково зроблю. Нас переслідують букети таємничого походження.

Останнім до трубки підійшов Марко.

— Хто говорить?— спитав він.

— Вова Татарик.

У відповідь на це Марко свиснув.

— Скажи дядькові, що мікіфон його у мене вкрали. А потім скажи, що злодія ми впіймали і мікіфон веземо назад. А знаєш, я вирішив, що обов'язково буду моряком — капітаном на пароплаві, а тебе візьму до себе боцманом. Ти тільки дістань собі добрий свисток.

Розмову треба було закінчувати. Михайло Фритіофович знову взяв трубку.

— Кінчаємо розмову. Нам не довго вже залишилось подорожувати. А коли повернемось, сподіваюсь, викриємо всі таємниці, а одночасно і того, хто був ініціатором цієї телефонної розмови. До побачення.

Під час розмови кореспонденти нотували в своїх блокнотах, начальник і капітан порту уважно і з цікавістю слухали. Михайло Фритіофович подякував від імені школярів, і вони повернулись на пароплав. Настрій у всіх був піднесений.

— Ось вам і автомобіль,— заявила Зоя.

— Вийшло, що Зоя майже вгадала,— сказала Ванда.

— На моє велике здивування, на цей раз майже так,— погодився Вася.

— Хоча вона,— зауважив Марко,— завжди пальцем в небо влучає.

Тут Зоя не витримала і стала боронитись. Товариші знов почали жартувати з нею. Нарешті, вона не витримала, вважаючи ті жарти за глузування.

— Коли ви вважаєте, що я ні на що не здатна, то я вам викрию одну таємницю. Ініціатором цієї телефонної розмови,— голос її став урочистий,— була я, і все це придумала я і сказала Михайлові Фритіофовичу.

ПІД ФОРОСЬКОЮ СКЕЛЕЮ

Ранком наступного дня лікар Гансен відправив речі екскурсантів на автотранспортну станцію і запропонував усім приготуватись до подорожі пішки по південному узбережжю Криму. Сам він узяв з собою лише бінокль, фотоапарат, ніж, дорожню гумову подушку, перекинув через руку плащ і озброївся добрим ціпком.

— Багато речей не набирайте, — радив Михайло Фритіофович.— Тут ми на кожному кроці зустрічатимемо санаторії, будинки відпочинку, екскурсази, різні павільйони та крамнички.

Мандрівники, легко одягнені, майже без речей, почували себе бадьоро і весело. Після прогулянки по набережній сіли в автобус і виїхали до Лівадії.

Лівадія, колишній царський маєток, з палацами в розкішному парку, з великими, прилеглими до того парку виноградниками, причарувала піонерів багатством різних дерев, морем зелені і квітів. Вони зустріли багато санаторних хворих у білому одязі з лівадійського санаторію.

В Лівадії мандрівники затримались ненадовго. Лише оглянувши зовні білий палац останнього царя, що нічим особливо не вражав, знову вмостились в автобус. За півгодини, проминувши Ореанду і Золотий пляж, в'їздили в стіни якогось стародавнього замка, що розташувався над морем і над яким мальовничо здіймались круті скелі однієї з найвищих гір Криму Ай-Петрі.

— Ми приїхали в Алупку. Палац цей побудовано одним з найбагатших поміщиків царської Росії графом Воронцовим,— пояснив Михайло Фритіофович. — Тепер це музей, об'єкт для огляду тисяч екскурсій, які безперервно відвідують його.

Нова зупинка. Але тепер вона значно довша. Через напівпідвальний хід вийшли в сад і піднялись на терасу палацу. Царський палац у Лівадії проти цього справляв враження коли не казарми, то принаймні колишньої комерційної школи в губернському місті.

Під промінням південного сонця горить синій простір ледь-ледь схвильованої поверхні моря. До моря збігає парк, сповнений розкішної рослинності. У протилежній стороні, коли підведеш круто голову, здається, скелі Ай-Петрі падають на палац. А палац виходить до моря, наче фортеця з казок про Багдадського злодія, і арабські написи запрошують до палацу.

Але ті написи, як каже Михайло Фритіофович, взято з корана, священної книги мусульман, і прорікають вони, що все, що належить господареві цього палацу, дано йому аллахом.

Екскурсанти зайшли до палацу. В першій кімнаті вони знайшли непогано виконані портрети різних царів, а серед них і портрет колишнього власника цього палацу. Останній портрет вражає найбільше. Художник вірно передав характер російського придворного, багатого поміщика, що хоче скидатись на англійського лорда, аристократа, гордовитого, хитрого, розумного, з іронічною посмішкою на устах.

Його покої устатковано по-царському. Найбагатші прикраси, картини видатних майстрів, скульптури, посуд, що коштували праці цілого життя тисяч людей. В одній з кімнат портрет його красуні-дружини, в яку, як переказують, нібито був закоханий геніальний Пушкін. Тут же портрет Пушкіна. Поет бував у Воронцова, коли той жив в Одесі. Пушкін написав кілька в'дливих рядків про

цього сатрапа, що належав до найвищої суспільної верхівки за часів Миколи I.

Після двогодинного огляду кімнат, картинної галереї та бібліотеки наші подорожні сфотографувались біля левів, що прикрашають терасу палацу, і подались до ідальні поснідати.

З Алупки вони пішли верхньою дорогою до Фороса. Звичайно мандрівники, що подорожують по Криму, коли хочуть оглянути південне узбережжя, то їдуть із Севастополя як відправного пункту. До Байдарських воріт їдуть автомобілем, а потім пішки спускаються до Алупки і Ялти, продовжуючи часом свій шлях до Гурзуфа. Але тому, що «Хозе Діас» привіз наших мандрівників у Ялту, а в плани лікаря Гансена не входило довго затримуватись у цій місцевості, він вирішив пройти з своїми вихованцями від Ялти до Байдарських воріт, підіймаючись угору.

Часом вони сходили з шосе на вузькі стежки і йшли навпрямки, залишаючи збоку коліна закрутистого шляху, на якому бігали легкові і вантажні автомобілі та автобуси.

Мальовничий шлях підіймався все вище над морем, яке синіло внизу, наче у велетенській прірві. Праворуч тяглося скелясте гірське пасмо. Тут не було тієї величності, як на Кавказі, вірніш тієї недоступної суворості, якою дихають Кавказькі гори, коли дивишся на них з моря чи з узбережжя. Жодна вершина Кримських гір не зберігає на літо снігової шапки, але вони не менш, а на тій ділянці, де проходили наші герої, може, навіть ще більш мальовничі, ніж гори Кавказу. Принаймні так здається мандрівникові, що не заглиблюється в гори Кавказького Головного хребта.

Шлях на гору, хоч він і асфальтований і мандрівники йшли без вантажу, був важкуватий. Іти довелося поволі. Коли пройшли тунель і наблизились до фороського ресторану, який міститься в колишній церкві на високій скелі, уже смеркало.

Цілий день стояла спека, вечір був душний, і, сподіваючись теплої ночі, Михайло Фритіофович запропонував ночувати на повітрі. Дві години тому вони обідали у придорожньому ресторані, де покуштували чебуреків¹ і захопили там хліба, консервів, яєць, масла. У кожного був плащ і дорожня гумова подушка. Залишалось розкласти вогнище, спекти яйця, підігріти консерви і запити боржомом, дві пляшки якого теж захопив Михайло Фритіофович.

Діти радо пристали на пропозицію лікаря. Вони вже стомились і хотіли полежати біля вогнища, згадуючи подібну ночівлю на Кавказі, коли сталась аварія з автобусом, яким вони їхали.

Спустившись трохи вниз, вибрали місце для ночівлі під Фороською скелею. Назбирали сухого хмизу, наламали і свіжих гілляк і незабаром розпалили вогнище. Навколо вогнища розіслали свої плащі і, полягавши на них, спостерігали, як Михайло Фритіофович пік у попелі яйця. Шарль і Вася заходились відкривати бляшанки з консервами, а Ванда нарізала хліб.

Одне яйце гучно тріснуло і розлетілось на всі боки. Маркові це так сподобалось, що він запропонував ще кілька яєць вкинути в огонь, але його товариші запротестували.

Повечерявши, полягали спати. Тому що всі натомились, вирішили чергувань на ніч не встановлювати. Тим більше, що речей з ними не було, вовків, ведмедів та інших хижих тварин давним-давно в Криму всіх винищено. Мандрівники почували себе абсолютно безпечно і з почуттям великого задоволення полягали на імпровізованих ліжках.

Вдалині, унизу, світив вогниками великий пароплав, що йшов з Севастополя до Ялти. З протилежного боку

¹ Чебуреки — поширена в Криму страва, нагадує пиріжки з м'ясом.

час від часу на шляху з'являлись автомобілі, що несли поперед себе яскраві стовпи світла. Ванда і Зоя на одній стороні вогнища та Марко і Вася — на другій тихенько розмовляли між собою. Михайло Фритіофович щось записував у свій блокнот, а Шарль лежав непорушно, задивившись на зорі.

Десь високо угорі почувся спів. Кілька голосів співали моряцьку пісню «Жив на світі маленький матрос». У пісні розповідалось, що маленький матрос плавав ціле життя на кораблі «Альбатрос» і ніколи не сходив на бебег. Він не боявся ні штормових вітрів, ні бурхливих хвиль, побував на всіх морях і океанах, плавав серед криг на далекій півночі і півдні, терпів спеку на екваторі і в усіх портах, незважаючи на умовляння товаришів, на берег не сходив. Але якось він зійшов на берег і загинув. Товариші забрали тіло на корабель і, пливучи океаном, поховали його згідно з морськими звичаями.

Скінчивши ту пісню, невідомі співці, що сиділи десь на Фороській скелі, заспівали «Розпрягайте, хлопці, коні!», а коли скінчили, навколо запанувала глибока тиша. Минуло десять, а може, двадцять хвилин, і ось десь згорі почувся спів. Це було соло. Спочатку чувся лише мотив пісні, а потім слова, але вони були нерозбірливі. Проте всі, хто лежав біля вогнища, спершись на лікті, почали особливо уважно прислухатись до співу. Вася і Михайло Фритіофович першими пізнали ту пісню. Це ж її вони чули на вечорі сюрпризів і в ту пам'ятну вечірню прогулянку в долині річки Псирцхи. Але чи був це той самий голос? Ні, це був чоловічий голос. Мужність бриніла в ньому. Проте голос видався їм знайомим. До того співця приєднався другий співець, краще сказати—співачка, бо голос видався їм жіночим, а може, хлопчачим.

Васі здавалось, що це той самий голос, який співав цю пісню над Псирцхою.

Михайло Фритіофович перевів погляд на Ванду. Але не лише він стежив за нею. Вася і Шарль теж пильно

дивилися на дівчину. Ванда сиділа бліда і схвильована. Тоді в Абхазії вона не була з ними і не могла чути того співу, їм здавалось, що вона майже не вірила в їх оповідання.

Дівчина, слухаючи пісню, встала на ноги і пильно вдивлялась у зоряну темінь, що простяглась над ними. Але несподівано пісня замовкла, і знову запанувала тиша. Всі мовчали.

— Виходить, пісня ця досить поширена, — промовив лікар.

Йому ніхто не відповів, і він, помовчавши, додав:

— Будемо спати.

МАНДРІВНИКИ ЗГАДУЮТЬ ІСТОРІЮ

Марко потягнув носом повітря, вбираючи смачні пахощі, що долітали з кухні, і, лукаво глянувши на лікаря, промовив:

— Я мрію, що мене за слухняність, хорошу поведінку, за додержання режиму і таке інше буде премійовано порцією чебуреків.

— Або в'яленими на сонці крабами, — пожартував Вася.

— Вигадав! Краби я залишаю тобі. А от мене цікавить рецептура чебуреків. Адже в Харкові теж можна готувати чебуреки. Чи це привілей лише кримських їдалень? Михайле Фритіофовичу, якщо ви преміюєте мене порцією чебуреків, я берусь помандрувати на кухню і там довідатись про рецепт готування цієї страви.

— Чебуреками я преміюю тебе навіть без цієї умови, — посміхнувся лікар і, звертаючись до офіціанта, замовив шість порцій чебуреків і дванадцять склянок чаю з лимоном.

Екскурсанти снідали в приміщенні колишньої церкви, що стоїть на Фороській скелі.

— Ви мало замовляєте, — сказав офіціант, — учора у нас вечеряли моряки з Севастополя, так вони знищили по три порції за раз.

— А хто це увечері тут співав? — поцікавився лікар.

— Вони ж. Приїхали автомобілем з Севастополя подивитись на тутешній краєвид, з'їсти чебуреків і запити рожевим мускатом.

— Непогано співали, — зауважив лікар.

— О, серед них був один прекрасний співець. До речі сказати, схожий на цю дівчину, — кивнув головою офіціант на Ванду. — Обличчям схожий, а так взагалі атлет. Три матроси ставали на стіл, і він його підносив на витягнуті руки.

— Він командир? — спитав Марко.

— Цього я не знаю, але мабуть. — І офіціант подався по чебуреки.

— Це щось підозріло, — пробурмотів про себе Михайло Фритіофович, але цього не розібрав ніхто, крім Васі.

Не встигли скінчити сніданок, як з Ялти надійшов напівпорожній автобус, що йшов на Севастополь. Наші мандрівники вирішили скористатись цим автобусом і через двадцять хвилин уже проїздили Байдарські ворота. Тепер шлях ішов з гори в долину. За кілька кілометрів вони проїхали велике село Байдари, центр широкої Байдарської долини з розвиненим сільським господарством.

Краєвид змінювався. Вже не було видно високих гір з крутими скелями. Горби, що поросли зеленими кущами, змінювались ландшафтом пустинного гористого степу.

— Ну, я так і думав, — кричав Шарль, перемагаючи гул мотора, — що ми потрапимо в Севастополь.

Михайло Фритіофович, ласкаво посміхаючись, хитав головою і час од часу показував школярам якісь історичні пам'ятки, що ними такий багатий район Севастополя. Проїхали італійське та англійське кладовище, де поховано тисячі бійців, що загинули в час війни

1854—55 рр., коли відбулась облога Севастополя. і незабаром в'їхали до міста.

«Кам'яне місто з невеликою кількістю зелених насаджень», занотував для щоденника Шарль.

Школярі одразу звернули увагу на характерні риси Севастополя. На вулицях найбільше зустрічалось червонофлотців. Маленькі вагончики трамвая були без стінок, і кондуктори обходили пасажирів, подорожуючи навколо вагона, ніби циркові акробати. В бухті стояли військові кораблі, а над бухтою весь час гули гідролітаки. До пристані катери приставляли численних пасажирів, і переважна більшість їх були моряки в білих костюмах із широкими смугастими комірцями на сорочках.

Зійшовши з автобуса і перевіривши, чи вже одержано їхній багаж, Михайло Фритіофович пересадив дітей на трамвай і повіз їх оглянути колишній Історичний бульвар¹ та славетну панораму оборони Севастополя.

— Тут в середині минулого сторіччя відбувся жорстокий бій між царською Росією і повними сил буржуазними країнами Західної Європи,— почав лекцію Михайло Фритіофович. — Ви бачите місця, де стояли російські батареї, де героїчно вмирили тисячі солдатів, що мусили, самі того не знаючи, захищати кріпацький лад Росії. Але в тій вирішальній для Росії війні буржуазія Заходу виграла. Через п'ять років після війни було оголошено скасування кріпацтва. Буржуазія перемагала феодалів-кріпосників і переходила до нових методів експлуатації трудящих. Про все це ви вчили або будете вчити в школі, і ми краще зайдемо до приміщення панорами, де ви побачите художньо відтворену картину кривавої битви, що відбулась тут літом 1855 року.

Грандіозна панорама надовго прикувала до себе увагу мандрівників. Наче живі, йшли перед ними колони французького війська в червоних мундирах; горів вогонь

¹ Тепер Парк культури та відпочинку.

пожеж на бастіонах, знятий гарматними бомбами; ядра вбивали людей, і севастопольська Даша напувала водою поранених солдатів; далеко в морі виднілись кораблі союзницького флоту, і на виході з бухти в море з води стирчало кілька щогл російських кораблів. Не сподіваючись перемогти в бою, російські адмірали затопили свій флот перед входом у бухту і тим самим загородили вхід ворогові.

— Ми на Малаховому кургані, центральному місці Севастопольської оборони,—сказав Михайло Фритіофович, одним оком зазираючи в книжечку, яку він купив біля входу до панорами.— Саме так виглядала картина бою ранком того дня, коли об'єднані війська французів, англійців, італійців та турків рушили на рішучий штурм. Художник Рубо працював кілька років над цією панорамою.

— А чому в нас нема подібних панорам видатних боїв громадянської війни? — спитав Вася.

— Як же ні? Зараз наші художники працюють над панорамою Перекопського бою. Це буде грандіозна картина, вона покаже, як червоні полки брали Перекоп.

Якийсь старий тут же продавав брошури — історію Севастопольської оборони, опис панорами, путівки по Криму, по Севастополю, по Історичному бульвару та інші подібні довідники і брошури.

Вася зацікавився цією літературою і одібрав собі тоненьку книжечку, друковану ще до революції, на кілька сторінок, що мала заголовок: «Чорний принц». Заплативши півкарбованця, хлопець тут же її прочитав.

— О, це надзвичайно цікаво,— звернувся він до товаришів, коли закінчив читати.

— Що таке?— підійшов до нього Шарль.

— Розумієш, під час тієї війни англійський уряд вирядив сюди корабель, що звався «Чорний принц». Він був наповнений золотом, яке призначалось для виплати англійським солдатам та офіцерам, що воювали під Севастополем. Цей корабель щасливо доплив до берегів

Криму і приєднався до англійської ескадри, яка стояла десь тут поблизу в Балаклавській бухті. Але не встигли вивантажити золото, як однієї ночі на Чорному морі почався надзвичайної сили шторм. Ніхто не пригадував такої бурі, і невідомо, чи були такі урагани після того. Цілу ніч шаленів вітер, величезні хвилі здіймалися на морі і оббивали скелясті береги. Що робилось на кораблях — невідомо, бо радіо тоді не було. Але на ранок від англійської ескадри майже нічого не залишилось. І десь поблизу Балаклави затонув, розбитий об прибережні скелі, повний золота «Чорний принц».

— Ти розповідаєш, наче досвідчений лектор,— сказав лікар,— але чи знаєш ти дальшу долю «Чорного принца»?

— Знаю. Я пропоную його розшукати і витягти те золото на поверхню. Воно здасться нашій країні, щоб закупити потрібні нам речі за кордоном.

— Тю-тю-тю! Нічого ти не знаєш,— глузливо втрутився в розмову Марко.

— А ти знаєш?— спитав лікар Марка.

— Знаю!

— Гаразд. Ще хто знає?

Але більше ніхто не знав.

— В такому разі,— сказав Михайло Фритіофович,— ти, Марку, поки що нічого не розповідай. Я ж пропоную зараз поїхати в Балаклаву і там довідатись про закінчення історії з «Чорним принцом».

— Його підняли? — спитав Вася.

— Ні. Але там про все довідаємось. Коли ви не заперечуєте, ми можемо зараз же їхати до Балаклави і зупинитись там у готелі. Наші речі пришлють за нами. Трамвай до Балаклави зупиняється майже біля воріт Історичного бульвару, але їхати туди приблизно з годину.

— Ідемо, ідемо,— погодились одразу всі піонери.

— А скільки відділь кілометрів до Балаклави? — поцікавився Шарль, коли вони сідали в трамвай.

— Мабуть, кілометрів із дванадцять,— відповів йому сусід.

— І ми будемо їхати цілу годину?

— Не менш. Це ж не трамвай, а черепаха. Я вчора ввечері сів у вагон вже на ходу і в мене з рук випав маленький пакунок. Я розповів про це, коли ми відїхали на значну віддаль од того місця. Що ж ви думаете? Один хлопчисько, почувши мое оповідання, сплигнув на землю, а через десять хвилин догнав трамвай і приніс мені пакунок. Ось який у нас трамвай.

— А може, це у нас хлопчики так прудко бігають,— усміхаючись, заступився за честь Севастополя другий сусід Шарля.

— Це теж вірно, — сміючись, погодився з другим перший.

Трамвай ішов повільно, бо йому часто доводилось підійматись на горби, але він набирав ходу, коли летів униз. Можливо, він швидше прийшов би до Балаклави, коли б під час спуску з горбів вагоновожатий і обидва кондуктори спільними силами не натискували на гальмо, побоюючись аварії.

Проїхали якийсь маленький аеродром з повіткою посередині і маленьким літаком біля тієї повітки.

— Це, мабуть, літак приватного власника, на зразок автомобіля «Антилопа-гну»¹,— глузував Вася.

— Мабуть, він випадково тут,— зауважив лікар.

Далі йшов кролячий радгосп, про що свідчив напис на його воротах, а ще далі на горбку виднілась купка зелених дерев, огорожена камінною стіною з якимись квадратними виступами. Ця зелена ділянка нагадувала якусь маленьку базу.

— Що це за огорожа? — спитав Шарль свого сусіда, який розповідав йому про пригоду з пакунком.

— А це огорожено землю, яка належить францу-

¹ Антилопа-гну — так називався старий автомобіль героїв роману Ільфа і Петрова «Золоте теля».

зькій республіці. Там поховано сорок тисяч французів, що загинули під час облоги Севастополя.

На віддалі двох чи трьох кілометрів на горбі стояла дивна споруда, що нагадувала Шарлеві марсіанина, як він бачив його на малюнку в книжці Уеллса «Війна світів».

— А он то,— показав севастополець хлопчикові на марсіанина,— перша велика в Радянському Союзі електростанція, що працює на блакитному вугіллі.

— Вітрова електростанція? — пожвавлюючись, спитав Шарль. Він читав про блакитне вугілля, тобто енергію вітру, і це його зацікавило.

— Так, це установка силою на сто кіловат. Вона працює абсолютно автоматично. Сама повертає крила до вітру і регулює швидкість їх обертання — не більше й не менше, як тридцять обертів на хвилину. Завідувач станції лише стежить, щоб екскурсанти чогось не попустили. Тепер подібний вітряк будують на Ай-Петрі. Але нова електростанція буде в сто раз сильніша — на десять тисяч кіловат.

Коли екскурсантам уже набридло їхати, показалася Балаклава. Вони в'їхали в маленьке містечко, розташоване по берегах вузької глибокої і щільно закритої від моря бухти.

Містечко вражало своєю чистотою і мініатюрністю. Здавалось, тут мусить бути надзвичайно тихо, але ж навпаки... раз по раз повітря потрясли вибухи. То зривали одну з гір над бухтою. Там знайдено багаті поклади потрібного нашій металургії флюориту.

ТАЄМНИЦЯ «ПРИНЦА»

— 1921 року до Фелікса Едмундовича Дзержинського прийшов якийсь чоловік і розповів історію «Чорного принца». Він сказав, що може показати місце, де лежить на дні моря цей корабель із вантажем золота.

З наказу Держинського було створено експедицію підводних робіт особливого призначення. Експедиція ця мусила розшукати «Чорного принца» і підняти з дна моря його золото. Через кілька років після початку розшуків севастопольський водолаз Чумак знайшов на дні моря біля берегів Балаклави парові котли. Вони могли належати тільки «Чорному принцу», бо він був єдиним пароплавом в англійській ескадрі, що тут загинула. Уламки «Чорного принца» лежали на значній глибині, і радянським водолазам, що на той час ще недосконало володіли технікою цієї справи, було важко дістати золото «Чорного принца». Тоді японська водолазна фірма запропонувала свої послуги на таких умовах: шістдесят процентів золота їм, а решта радянському урядові. Після закінчення робіт вони залишають нашим водолазам все своє устаткування. Ці умови було прийнято, і японці приступили до роботи. Однією з характерних особливостей їх техніки було спускання водолазів на значні глибини без важкого, незручного водолазного костюма, що зветься скафандр. Японські водолази замінили його маленькою маскою, яка закривала обличчя. Так от, наша експедиція підводних робіт особливого призначення, що скорочено зветься Епроп, працює тепер на всіх морях Радянського Союзу, підіймаючи затоплені кораблі; тут, у Балаклаві, вона має свій учбовий заклад. Ось ліворуч від нас, на схилі гори, триповерховий будинок. Це водолазний технікум. А праворуч у бухті, біля берега, непорушно стоїть судно, що колись було адміральською яхтою. Тепер це плаваюча база водолазного технікуму, — розповідав Михайло Фритіюфович.

Наші мандрівники тільки що зішшли з трамвая, яким приїхали з Севастополя, і стояли край вузького бульвару перед невеличким майданом, що був центром Балаклави. Бухта нагадувала їм не то став, не то спокійну річку, завширшки в Дніпро. Був кінець дня, сонце давно сховалось за високою горою, нагріте повітря не воружи-

лось, кам'яні і залізні стовпчики над берегом пашіли гарячим духом. На краях майдану, біля кіосків з водою і морозивом, стояли балаклавці, і серед них вирізнялись у морській формі курсанти водолазного технікуму.

Михайло Фритіофович, скінчивши своє оповідання про історію Епропу, спитав одного з перехожих, як пройти до готелю, і повів свій загін у вказаному напрямку вздовж бухти.

В маленькому готелі їх суворо-ввічливо зустрів неприступний швейцар. Не встиг лікар вимовити слово, як швейцар заявив:

— Всі номери зайняті. Навідайтесь пізніше, але на-вряд чи щось буде.

Михайло Фритіофович знизав плечима і сказав, що він лікар Гансен, з ним п'ятеро школярів-екскурсантів, і він сподівається, що для них що-небудь знайдеться, аби ніч перебути.

Почувши прізвище лікаря, швейцар стрепенувся, змінив непорушно-величний вираз обличчя, став одразу при-вітним і сказав:

— О, для вас заброньовано три кімнати.

— Саме стільки нам і треба, — відповів Михайло Фритіофович, — одна для дівчат, друга для хлопців і третя для мене.

— Ваш новий сюрприз, — сказав Шарль під стриму-вані усмішки піонерів, — ви, значить, знали ще до на-шого відвідування панорами, що ми будемо в Балаклаві?

— Ні, я з панорами надіслав сюди телеграму, — жартуючи, відповів лікар.

Ще того ж дня, після обіду і півгодинного відпо-чинку, вони одвідали водолазний технікум. Начальник технікуму дав їм дозвіл одразу ж оглянути лабораторії і обіцяв на другий день вивезти в море, щоб показати спуск водолазів під воду.

Стрункий командир, якому начальник технікуму пе-редав екскурсантів, повів їх, щоб показати свій технікум.

Вони побачили великі круглі, мов велетенські глобуси, морські плаваючі міни та велику сигароподібну торпеду, що має на своїй кормі два гвинти, які обертаються стисненим повітрям і надають торпеді, наповненій вибуховими речовинами, шаленої швидкості. Одною вдало випущеною торпедою можна потопити найбільший військовий корабель.

— Водолази мусять бути докладно обізнані з цими штуками,— показував на міни і торпеди командир.— Уявіть собі, що міна одірвалась і попливла або затонула на невеликій глибині, або те саме трапилось з торпедою. Часом водолаз зустрічається з такою річчю, частіш йому дається завдання очистити певний район від таких небезпечних речей. Їх треба витягти з води або знищити там. Водолаз,— продовжував він,— мусить бути слюсарем, клепальником, електриком, теслею. Під водою може трапитись різна робота, яку доводиться виконувати водолазові. З усім треба знайомити наших курсантів раніш, ніж спустити їх під воду. А потім уже під водою їх привчають виконувати різні роботи, які їм можуть зустрічатись на практиці.

Вони пройшли в один з кабінетів, де висіли скафандри, на полицях лежали мідні шоломи з великим склом для очей. У кутку стояло якесь страховище, схоже не то на механічну людину, не то на середньовічного рицаря, закутого з усіх боків у броню, прикритого панцирами і кольчугами. Це був чоловік-велетень.

— Що це таке?— одразу спитала Ванда, підходячи до тієї механічної людської подобі.

— А це глибоководний твердий скафандр. Ви бачите,— продовжував командир,— тут висять великі гумові костюми. В ці костюми одягають водолазів, коли їх спускають під воду. Вони звуться м'якими скафандрами. В таких скафандрах працюють усі наші водолази. Скафандри є різних систем. Ми користуємось двома системами. Скафандр першої системи водолаз може одягати

самостійно, але він має деякі вади. Скафандр другої системи значно кращий і більше в нас поширений, але щоб його надіти, водолазові потрібна допомога чотирьох дужих людей, які розтягають гумовий комір цього скафандра, щоб крізь нього водолаз міг влізти у свій костюм. В м'якому скафандрі водолаз, спускаючись на дно, відчуває тиск води. А ви, мабуть, знаєте, що кожен десять метрів води тиснуть з силою однієї атмосфери. На глибині 50 метрів ви вже відчуваєте тиск п'яти атмосфер, тобто в п'ять разів більший, ніж ви відчуваєте на поверхні. Під таким тиском кров починає розчиняти в собі азот, що є в повітрі, яким ви дихаєте. Повітря ж надходить до вас особливими шлангами, тобто гумовими трубками, які з'єднують вас із поверхнею. На поверхні стоїть водолазна помпа, і нею водолазові накачують повітря під воду. Коли людину, в крові якої почав розчинятися азот, швидко підняти на поверхню і зменшити атмосферний тиск, азот починає швидко виділятися, і кров у судинах людини закипає. Людина, що пробула довго під водою і одразу піднята на поверхню, або вмирає, або захворює на так звану кесонну хворобу, що завдає людині надзвичайних мук. В м'яких скафандрах наші водолази спускаються на 70—80 метрів. Радянські ж водолази, що працюють у Севастополі, поставили світовий рекорд спуску на глибину у м'яких скафандрах, спустившись на 115 метрів. Але люди хочуть спускатись глибше і без небезпеки для життя та здоров'я. Ось і сконструйовано цей твердий скафандр. Він зроблений з металу. Людина в цьому скафандрі не відчуває тиску води, вона захищена від нього. В цьому скафандрі один з наших водолазів спускався на сто метрів. З тієї глибини його одразу підняли на поверхню. А коли б підіймати з такої глибини людину, що була там у м'якому скафандрі, то на це треба б витратити не менш як дві з половиною години. Водолаза в м'якому скафандрі підіймають з глибини дуже повільно, щоб азот, який є в його крові, виділявся

не швидко, а поступово. Як бачите, твердий скафандр значно зручніший для спуску на глибину, але для роботи там він майже непридатний. Водолаз у м'якому скафандрі має одкриті руки, і йому під водою зручно працювати. А от у цьому замість рук якісь обценьки, і ними навіть звичній людині не можна зробити всього того, що робиш пальцями. Цими обценьками хіба що мотузку зав'яжеш або якусь річ підіймеш — і все. Крім того, він дуже важкий. Його вага півтонни. Конструктори-винахідники продовжують удосконалювати різні апарати для спуску під воду, і треба сподіватися, що в недалекому часі наші водолази зможуть працювати на глибинах 200—300 метрів, а може й більше.

Після показу скафандрів і шоломів командир провів екскурсантів у садок перед технікумом і, посадивши навколо круглого столика, попросив ставити йому запитання.

— Ви розкажіть нам про історію Епропу та про його роботу,— попросив Вася,— а то сьогодні Михайло Фритіюфович почав розповідати, але розказав лише про «Чорного принца».

— Значить, початок ви знаєте?

— А скажіть, — поцікавилась Зоя, — багато японці золота на тому «Принці» знайшли?

— Сім золотих монет.

— Як так?! Тільки сім монет?! — скрикнули здивовані екскурсанти.

— А вам про це Михайло Фритіюфович не розповідав?

— Ні, я скінчив на тому, що японці взяли до розшуків золота,— сказав лікар.

— Ага. Ну, так треба вам знати, що, поки японські водолази працюють тут, біля Балаклави, оглядаючи морське дно, якісь архіваріуси виявили, що, згідно з старими документами, золото, яке віз англійський напівкорабель-напівпароплав «Принц» (а не «Чорний принц», як

його назвали пізніш), було залишено в Стамбулі. До берегів Криму «Принц» прийшов без золота.

— А звідки ж ті монети, що їх знайшли?

— Було на ньому трохи грошей, що належали офіцерам, капітанові, матросам. Водолази так уважно все перебрали, що не дивно, як їм удалося знайти кілька монет. Отже, виявилось, що золото «Чорного принца» — міф. Але Епроп, створений для розшуку золота на дні морському, залишився і знайшов під водою ще цінніші поклади, ніж золото. Ми почали підіймати кораблі, пароплави, підводні човни, яких безліч коло берегів наших морів. Ви чули про криголам «Садко»? Ми витягли його з дна Білого моря після того, як він там пролежав сімнадцять років. Ми врятували в полярну ніч біля берегів острова Шпіцбергена другий криголам, червонопрапорний «Малигін», ми зуміли зварити великий пароплав «Харків», що загинув під час шторму біля берегів Туреччини, розламавшись надвоє. Тепер «Харків» плаває так, ніби з ним нічого й не сталося. Прибережні води Чорного моря ми майже цілком очистили від потоплених кораблів, піднявши їх кілька десятків. Крім того, ми працюємо на побудові портів, гідростанцій і скрізь, де треба спускатись під воду. А як ми спускаємось під воду, побачите завтра, коли вийдете разом з нами в море на наших баркасах.— І командир попрощався з екскурсантами.

АРТИСТ ПІД ВОДОЮ

Великий катер виходив з бухти в море. Збурюючи за кормою зелені хвилі, він поспішав вибитись на темносиній простір лагідного моря. На катері перебувало близько півтора десятка незвичних до моря пасажирів. Епропівці везли знімальну групу кінорежисера Маташова, що знімав фільм, в якому головний герой був водолаз. Цього водолаза грав артист Опенбах, що вславився ролями у пригодницьких фільмах. Сьогодні його мусили спускати

під воду, і кінооператори готувались зняти кілька кадрів з надзвичайних пригод героя.

Разом із кіногрупою їхали юні мандрівники, що потрапили до Балаклави. Вони відчували подвійне задоволення, бо мали побачити і те, як водолази спускаються на дно моря, і кінозйомку цікавого фільму.

Маташов і Опенбах познайомились з школярами і, згорда поглядаючи на них, розмовляли про різні пригоди, яких доводилось зазнавати кіноартистам. Двоє операторів увесь час морочились із своїми апаратами. Один з них мав великий апарат, поставлений на триніжок, а другий тримав у руках маленький репортерський апарат, так званий «кінамо», і знімав кожної хвилини, коли щось вважав вартим своєї уваги.

Михайло Фритіофович сидів на кормі поруч із струнким командиром, їхнім провідником, що охоче розповідав про історію Балаклави та про генуезькі вежі, які досі здіймаються тут над берегом моря.

Мандрівники розмістились де хто: Шарль, Ванда і Зоя — біля кінематографістів, Вася завів довгу розмову із старим боцманом, а Марко переходив з борту на борт із Шарлевим фотоапаратом, приціляючись то на береговий краєвид, то на двох молодих водолазів, що в трусах лежали на сонці, то на своїх товаришів... Нарешті, він примостився край лівого борту і став фотографувати. Але щойно натиснув на спуск затвора, як під ногами посунулась дерев'яна планка, на якій він стояв, і хлопець мало не впав. Схопившись рукою за поруччя, він випустив з рук фотоапарат, і той під жалісні вигуки бовтнув у воду. Туж секунду всі сполошилися. Але наступної секунди майже всі аж розкрили очі. Один з молодих водолазів схопився на ноги, підплигнув і, зробивши в повітрі півколо, вилетів з катера в море і зник під водою. Кінооператори опам'ятались перші і закрутили ручки своїх апаратів. Слідом за ними виявив активність командир-епропівець, гукнувши, щоб зупинили катер.

Скоро з води показався юнак. Він сплив на значній віддалі від спостерігачів, бо катер встиг за той час пройти кілька десятків метрів, і тепер, за інерцією, продовжував віддалятися. Але вправна рука стернового повернула катер, знов з'яталахкала машина, і вони наблизились до плавця. Обличчя останнього було розчароване.

— Не впіймав! — прокричав він, звертаючись до командира.

Командир співчутливо кивнув головою і звернувся до Михайла Фритіофовича:

— Цей Чепрак у нас кращий плавець. Він чудово пірнає і ловить речі, які кидають йому у воду. Шкода, що йому не вдалось спіймати апарата.— Потім, повернувшись до боцмана, наказав:— Викиньте тут про всяк випадок буйок. Як будемо повертатись, спробуємо дістати.

Поки плавець вилазив на палубу, боцман вкинув у воду кусок заліза з довгою шворкою, на кінець якої прив'язав дерев'яний поплавець.

— Ти не дуже журись,— звернувся командир до Марка,— можливо, нам удасться його витягти. Ось ми тут залишаємо позначку. Добре, що курсант плигнув, це дає нам змогу майже точно встановити, де тепер лежить апарат.

Марко стояв схвильований і зніяковілий. Насамперед він почував себе дуже неприємно перед Шарлем, якому належав апарат. Він підійшов до товариша і тихо промовив, щоб інші не чули:

— Ти мені пробач, Шарль, я тобі постараюсь дістати такий самий апарат.

Шарлеві жаль було апарата, він сердився на Марка, та, глянувши на винувату фізіономію і зніяковіло-розгублену постать товариша, відповів:

— А може, подолази його дістануть. Мені дуже шкода його, проте нічого не зробиш.

Кіноартисти обступили молодого водолаза, але він не затримався з ними і підійшов до Марка та Шарля, щоб заспокоїти їх, розповідаючи про випадок, коли на-

чальник школи загубив годинника на значно більшій глибині, і то вони знайшли. Чепрак так впевнено розповідав про те, як він дістане апарат, і так прикрашав свою розповідь колоритними прислів'ями та порівняннями, що скоро хлопці повеселішали і молодий водолаз здобув у них загальну симпатію.

В морі стояв на двох якорях катер, і над ним здіймався епропівський прапор-гасло, що означав: обережно, тут під водою водолази.

Катери поставили один поруч одного. Саме в той час на поверхню витягли двох водолазів, що ходили по морському дну на глибині одинадцяти метрів. Спочатку екскурсанти побачили, як на воді почали лопатись численні бульки. То виходило повітря, яким дихали водолази. Але ось і самі вони, наче морські страховища, лізуть по трапу, спущеному у воду, на баркас.

— У цьому місці мілко, і тут завжди провадяться тренувальні спуски наших курсантів,— пояснив товариш Чепрак мандрівникам.

Тренувальні спуски цього дня закінчились. Тепер курсанти перебирались на катер, яким приїхали кіноартисти та екскурсанти. А ті, в свою чергу, перебрались на їхній катер. Туди ж перебрались водолази Маз та Чепрак. Вони мусили спустити артиста Опенбаха на морське дно.

Після недовгого інструктажу на Опенбаха почали надівати скафандр. Четверо водолазів узялись руками за гумовий комір, коли артист просунув туди ноги.

— Р-раз! — командував Чепрак, і всі четверо потягли комір у різні сторони, а товариш Маз допомагав Опенбаху влазити в новий для артиста костюм.

— Р-раз! — скомандував Чепрак, і артист провалився в гумовий мішок.

— Руки милом намазали? — спитав Чепрак. — Ну, просувайте їх у рукава.

Ванда помітила, що артист зблід, коли йому принесли шолом. Не тільки вона це помітила, бо Чепрак, повернув-

пись до дітей, підморгнув, показуючи на артиста, але сам промовив, підбадьорюючи:

— Ви молодець, товаришу Опенбах, у нас є водолази, які зомлівали, коли їх вперше одягали у скафандр.

Другий водолаз лукаво зауважив:

— Ну, що ж, справа не зовсім безпечна.

— Не верзвіть нісенітниць, — суворо звернувся до водолаза командир, але в його очах світилися ті самі насмішкуваті вогники, що і в інших водолазів.

— Розігруєте мене, — засміявся Опенбах. В голосі його почувалась якась сухість. Він кілька разів прокашлявся.

На голову йому наділи шолом і великими ключами закрутили гайки, що скріплювали шолом із сорочкою. Тепер розмову з водолазом можна було підтримувати лише з допомогою телефону. Один з кіноартистів сидів разом із водолазним старшиною біля телефонного апарата, щоб підтримувати зв'язок з Опенбахом.

— Лев Вікторович, — гукав він у телефонну трубку, — як ти себе відчуваєш? — І, прослухавши відповідь, сповіщав товаришів: — Каже, нічого собі, тільки питає, чому дихати важко.

— Скажіть йому, що то з переляку так здається, — відповів один з водолазів.

— Скажіть, щоб не забував натискувати головою на клапан, який випускає повітря, — порадив Чепрак.

Нарешті Опенбаха одягли і приготували все для спуску. Двоє людей повільно качали помпою повітря водолазові.

До телефону підійшов режисер і взяв трубку:

— Лев Вікторович, — сказав він, — зараз вас будуть спускати. Пам'ятайте, що сьогодні тренувальний спуск. Ми знімемо лише перші кадри.

Ніхто не чув, що відповідав артист режисерові, але останній сказав кілька підбадьорюючих слів і попросив товариша Маза спускати Опенбаха.

Спуск почався з того, що артист у водолазному костюмі почав поволі злазити з баркаса, переставляючи ноги по трапу з шабля на щабель. Нарешті, він опинився по шию у воді і зупинився.

— Спускайтесь! — гукнув йому в телефон його товариш. Але той стояв і не рухався.

— Він говорить,— переказував той, хто сидів біля телефону,— що трап кінчився і далі нікуди ноги ставити.

— А він думав, що в нас драбина до самого дна? — спитав Маз.

Усі засміялись, почувши це запитання.

— Скажіть йому, щоб випускав з рук трап,— порадив командир.

Телефоніст передав цю пораду, але у відповідь дістав запитання від Опенбаха: «За що ж тоді триматись?»

— Скажіть йому, що не треба триматись, а треба йти під воду.

— А він каже, що так він може потонути.

Товариш Маз нахилився до Опенбаха, який злякано дивився крізь кругле скло. Командир помахами рук показав йому, щоб він пускав з рук трап і сміливо пірнав.

Після хвилинного роздуму Опенбах виконав цю пораду і опинився під водою, не чуючи і не бачачи сміху та оплесків, які супроводили його зникнення.

Він пробув під водою хвилин десять, при звичаївся і вже жартував, переказуючи телефоном різні дотепи та запрошуючи товаришів навідатись до нього. А коли виліз, то почував себе справжнім героєм, який зазнав смертельної небезпеки і не звертає на це ніякої уваги.

Режисер вирішив, що перший раз з них цього досить. Погода передбачалась штільова і ясна, режисер не боявся відкласти зйомку на наступні дні.

— А ви молодець, — звернувся Чепрак до артиста.— У нас робили зйомки кількох фільмів з життя водолазів та підводників, і майже завжди замість артистів під воду

спускались ми. Вони боялись.— Водолаз назвав кілька кінофільмів, в яких йому доводилось зніматись.

— Поїхали, — наказав товариш Маз. — Нам ще треба спробувати розшукати фотоапарат, а тут і вечір не за горами.

Матроси підняли якір і змотували шланг повітропроводу та впорядковували скафандр і телефони. Запрацював мотор, і катер рушив назад.

Марко і Шарль знову почали хвилюватись, чи вдасться розшукати такий маленький апарат на морському дні.

— Знайдемо,— підбадьорював їх Чепрак,— годинники, монети знаходили — і апарат розшукаємо.

НА МОРЬСЬКОМУ ДНІ

Поплавець, кинутий боцманом на тому місці, де потонув апарат, продовжував спокійно гойдатись на дрібній хвилі. Його знайшли дуже скоро і, зупинившись, кинули якір.

Чепрак підійшов до командира і щось пошепки йому сказав. Той подумав і кивнув головою.

— Коли ви не будете заперечувати,— звернувся він до Михайла Фритіюфовича,— ми спустимо разом з Чепраком і Марка. Нехай розшукає апарат, який він загубив.

— Ви гадаєте, що це можливо?

— Це абсолютно безпечно. Тут глибина чотирнадцять метрів. Ми спустимо його в рейдовій масці. Коли з ним щось станеться, він випустить з рук тягар і, як корок, спливе наверх.

— Давайте спробуємо.

— Марку, — покликав Чепрак, — хочеш під воду спуститись?

— Завжди готовий! Ні, це ви справді?

— А ти думаєш, жартую? Загубив апарат, то давай шукати.

— Це мій апарат, може б, я його швидше знайшов,— несміливо висловив свої претензії Шарль.

— Ні, я загубив, я винуватий, я й повинен спокутувати свою вину,— енергійно запротестував Марко, якого охопило неймовірне піднесення.

Спуститись під воду! Адже ще вчора він міг тільки мріяти про це. Він згоден піти на найтяжчі жертви, аби тільки побувати там.

— Спускаємо Марка, а там побачимо,— вирішив командир.

Тим часом один з водолазів стрибнув у воду із звичайним відром і показав, як з допомогою цього «приладу» можна спуститись під воду. Він надів відро на голову, узяв у руки мотузку з тягарем і пірнув. У відрі залишилось повітря, якого не може витиснути вода, і це давало змогу водолазові дихати кілька хвилин.

Пустивши з рук тягар, він зразу ж сплив на поверхню. Відро, наповнене повітрям, діяло, мов великий м'яч, і витягало за собою людину.

— От, хлопці, зможете на своїй Лопані демонструвати,— сказав командир. — Вона у вас, кажуть, тепер така глибока, що пароплави ходять.

Чепрак надів скафандр, а Маркові напнули на обличчя рейдову маску. Це була реконструйована японська маска, в якій водолази розшукували «Чорного принца». Маска боляче тиснула на обличчя. Вона закривала лише ніс і очі. В рот вставлялася маленька трубочка. Тримаючи її в зубах, людина регулювала надходження повітря в маску. Натиснеш зубами і відчуваєш, як входить повітря в маску. Виходило ж воно відтіля автоматично. А забудеш натиснути на трубку, повітря не вистачає, починаєш задихатись, відкриваєш рот і ковтаєш гірко-солону морську воду.

Маркові розказали про те, як треба поводитись під водою та як регулювати дихання.

— Телефону в тебе нема, отже, коли захочеш, щоб

тебе підняли, шарпай мотузок тричі. Ну, а коли забудеш, то просто випускай з рук мотузок із вантажем, і тебе одразу винесе на поверхню.

— А в мене азот не закипить у крові? — поцікавився хлопець.

— На цій глибині азоту в кров не набереш.

Першим під воду пішов Чепрак. Хвилини через п'ять він дав сигнал, щоб спускали хлопця.

Марко хвилювався, але нічим не показував свого хвилювання. Він зійшов по трапу і, коли опинився по шию у воді, кілька разів спробував пірнути. Засуне голову у воду, посидить так хвилину і знов висуне. Двічі він забував натиснути на трубку і двічі ковтав воду. Але коли висував голову, то нічого не сказав про це.

Нарешті, йому скомандували покинути трап. Руками він тримався за мотузок з прив'язаним до нього двадцятикілограмовим тягарем. Другим мотузком він був обв'язаний за талію. На цьому мотузку його спускали і за нього він мусив шарпати, коли хотів щось повідомити нагору. Раз шарпне — спускайте; два — зупиніть; три — тягніть нагору; чотири — дайте більше повітря.

Перше враження було таке, ніби він перетворився у величезного краба. Перед його очима пропливла прозора медуза, внизу під ним виднілось чисте піщане дно, а трохи далі — зарості зеленої трави. Водорості нагадували зелений луг. Але ось перед ним невиразно замаячила якась постать. То рухався на нього водолаз у скафандрі. Це наближався Чепрак. Він рухом руки покликав хлопчика за собою. Через півхвилини обидва стояли на морському дні. З-під Марка метнулася камбала і повільно попливла над зеленими заростями. Хлопець здивовано роздивлявся навколо. Його здивувало, що тут так ясно видно. Підвів голову — побачив над собою дно катера.

Чепрак кудись рушив. Марко вирішив од нього не відставати, і водолаз, очевидно, догадавшись про той намір, схвально покивав своїм шоломом. Вони пройшли кро-

ків двадцять і зупинились на маленькій піщаній прогаліні серед водоростей. На піску край цієї прогаліни, щось чорніло. Марко пізнав. Це був фотоапарат.

Радісно кинувся він до знахідки і, хотівши схопити її руками, випустив мотузок з тягарем. В ту ж мить щось його підкинуло вгору. Він намагався утриматись під водою, але якась сила швидко підносила його тіло. Хлопець махав руками й ногами, перевертався на всі боки, але нічого не міг зробити. «Закон Архімеда,— майнула думка,— несе мене на поверхню».

Ті, хто був у катері, із здивуванням і тривогою побачили, як несподівано з води виринула голова у масці. Але одразу заспокоїлись, бо хлопець упевнено поплив до катера.

Його підтягли за мотузок, і він виліз на палубу. Коли зняли маску, Марко з обуренням і жалем почав розповідати, як несподівано він випустив тягар. Але повідомлення, що апарат знайдено, викликало велику радість у всіх, а особливо у Шарля. Він зараз же почав просити, щоб його спустили під воду, він-то вже не випустить із своїх рук апарата. Саме в цей час показався поруч борту шолом Чепрака. Він підняв руку, і в руці його побачили фотоапарат.

Не встиг Чепрак піднятись на борт, як усі побачили, що з бухти до них наближався якийсь моторний човен з епропівським прапорцем на щоглі. Поки Чепрак роздягався, моторний човен підійшов до катера.

— Михайле Фритіофовичу! — почулось із човна, і наші мандрівники побачили свого старого знайомого. Це гукав маленький чоловічок — Валентин Шторм.

Ліліпут розмахував брилем і всією своєю постаттю, рухами, голосом виявляв надзвичайне задоволення з цієї зустрічі.

Михайло Фритіофович і собі зняв бриля і вітав Валентина Шторма. Зраділи також усі водолази.

— Валя, ти відкіля? — голосно питав його Чепрак, висуваючись крізь відкритий ілюмінатор свого шолома.

Мандрівники тепло зустріли таємничого хлопчика, що вже вчетверте зустрічався з ними за час цієї подорожі.

— А я за вами, — сказав Шторм, звертаючись до юних мандрівників.

— А відкіля ж ви знали, що ми тут?

— Випадково довідався і привіз вам запрошення побути на головну чорноморську базу Епропу. Цей човен може вас зараз одвезти.

— А наші речі?

— Ви передайте в готель записку, і їх одішлють автомобілем. А на базі для вас приготовлено приміщення. Вас запрошують командир і комісар бази. Ось вам лист. — І він подав лікареві конверт.

— А ми тут одного з них уже під воду спускали, — сказав товариш Маз, тиснучи ліліпутові руку.

— А решту? Треба б усіх.

— Пізно.

— До вечора встигнемо. Давайте Михайла Фритіюфовича у скафандр запаковувати.

Школярі бачили — Шторм був тут своєю, близькою людиною. Всі водолази його любили й поважали. Він так умовляв товариша Маза усіх спустити під воду, що симпатія до нього у всіх піонерів одразу зроста. Вони колективно підтримали це прохання. Він зумів умовити товариша Маза.

Через двадцять хвилин спускали під воду Михайла Фритіюфовича у скафандрі і Шарля в масці. Потім Зою, яка довго пищала і потім впірнала не глибше як на п'ятьшість метрів, бо покуштувала морської води. Ванда була найдовше під водою, і зрештою її силоміць витягли відтіля. Вона принесла з собою букет водоростей, кілька камінчиків і маленького краба, який вчепився їй за палець.

Останнім спустився Вася. Уже вечоріло, і в підводних глибинах почало сутеніти. Йому дали помріяти лише кілька хвилин. Він тільки встиг згадати капітана Немо і професора Аропакса та уявити себе в ролі людини-

амфібії, як Чепрак уже почав смикати з̄а мотузок, даючи знак спливати на поверхню.

Важко переказати радість школярів після цієї надзвичайної водолазної екскурсії. Вони відчували незмірну вдячність до Чепрака, Маза і їхнього маленького знайомого.

Але Шторм рішуче наполягав на тому, щоб вони негайно перейшли на його човен.

— Уже вечоріє, а поки ми доберемось до Кліверної бухти, то й зовсім споночіє.

— Ну, що ж, давайте перебиратись,— сказав лікар.

Попрощавшись із Мазом, Чепраком та їх товаришами і передавши вітання начальникові технікуму, наші мандрівники перейшли на «Стрілу» — так звався човен епропівської бази.

«Стріла» виправдувала свою назву. Вона розрізала воду з такою швидкістю, що, здавалось, виплигувала в повітря.

Швидко насувалась південна ніч. На темному небі з'являлись одна по одній зорі і щохвилини розгорялися все яскравіше.

Валентин Шторм розповідав мандрівникам, як він повертався з Сухумі і часто згадував про них, як тепер розпочав цікаву наукову роботу, спостерігаючи життя ще зовсім не досліджених риб та мікроскопічних істот, які служать поживою для тих риб. Він сподівався встановити шляхи мандрувань чорноморських риб та дельфінів.

Ванда відділилась від гурту і перейшла на ніс човна. Тримаючись рукою за борт, дівчина задумливо стежила, як зникала червона смужка над обрієм. «Наче прощальний помах хустинкою», подумала вона. Вітер розвівав волосся. В примерках вечора потопав морський простір і викликав у неї бажання мчати ще швидше, перемагати сильний вітер, зазирнути за темну завісу, що нею ніч огортала море.

До Ванди наблизився Валентин Шторм. Він став по-

руч неї і з хвилину мовчав. Потім, повернувшись до дівчини, запитав її:

— Вандо, скажіть, у вас був брат?

Ванда здригнулась і звела очі на ліліпута,

— Був...

— Ви його пригадуєте?

Дівчина мовчала.

— Забули?— допитувався Шторм.

— У мене є брат, він зветься капітан Сігізмунд Врублевський.

— Це той моряк що врятував вас. Але у вас був другий, рідний брат.

— Так... — тремтячим голосом відповіла дівчина,— але я його не пам'ятаю... Хоч іноді, наче уві сні, він ввижається мені високим велетнем, з доброю посмішкою на обличчі...

Ванда помовчала, а потім продовжувала:

— У мене був брат. Але відкіля ви знаєте? Хто вам розповів?

— Я знаю більше, ніж хтось інший... Скоро ви...

Ліліпут не докінчив, бо до нього підскочили Марко і Вася.

— Гляньте, гляньте! — кричали вони.

Поруч човна пливли, підстрибуючи в повітря, дельфіни.

Вони притягали загальну увагу, і хлопчики вимагали від Шторма, як спеціаліста, різних пояснень.

Лише Ванда не звернула уваги на морських тварин. Схвильована розмовою з гідробіологом, вона тривожно позирала на нього. Та скоро дельфіни зникли, він знов підійшов до неї і докінчив, що хотів сказати:

— Вандо, ви скоро побачите вашого брата. Ваша уява вас не обманює. Він справді велетень, чудова людина, і смуток одвідує його лише тоді, коли він згадує вас, бо він дуже любив свою сестричку і досі був майже певен, що ви загинули. Більше поки що я нічого вам не скажу.

Ліліпута покликав моторист, і він одійшов від Ванди. Дівчина відчула, як її пройняв якийсь хвилюючий дрож. Вона хотіла кинутись за Валентином Штурмом і поставити йому безліч питань, але перемогла себе і вирішила зробити це тоді, коли вони зйдуть на берег.

«Невже він сказав правду?— думала вона.— Але чому б йому говорити неправду? Відкіля він знає?» Ванда замислилась. В її пам'яті невиразно постав густий ліс, сонячні плями на листі дерев, височезний мурашник і безліч грибів. Хлопчик у солом'яному брилі тримає її за руку. Серед лісу будинок. Дві кудлаті собаки лацаються до неї і хлопчика. Той хлопчик — її брат. Як він звався? Дівчина напружує пам'ять, але не може пригадати. Та й не дивно. Коли її врятував штурман Врублевський, вона не могла сказати, як її прізвище. Можливо, то наслідок переляку. Йї розповідали, що навіть своє ім'я вона неправильно вимовляла. А може, вона не Ванда? Думки знову стрибнули до брата. «Брат»... Серце її завмерло. Тепер, як і раніше, він уявлявся їй то хлопчиком, обличчя якого вона не пам'ятала,— «тільки солом'яний бриль», промайнуло в голові,— то поставав дорослий велетен з широким обличчям і доброю посмішкою.

Човен ударив у невеличку хвилю, зірвав бризки з поверхні моря і обсипав Ванду краплинами солоної води. Дівчина обернулася до своїх товаришів, що слухали розповідь Валентина Штурма.

На море вже впала ясногозоряна ніч, коли вони наблизились до Кліверної бухти... Але несподівано туркотіння мотора почало стихати. Мотор зупинився.

— Бензину не вистачило,— пояснив моторист, заглянувши у машину.

Вони стояли перед входом у бухту. На човні знайшлись весла, і треба було на веслах закінчувати путь. Четверо гребців сіли на весла, гребучи під командою Штурма.

Учні весело сприйняли цю пригоду і заспівали. Вони співали про молодого моряка, про хвилі океану. Їх дзвінкі голоси розлягались над хвилями і бадьорили моряків. Незабаром усі приєднались до цього хору. Тільки Ванда мовчала.

— Вандочко, заспівай,— звернулась до неї Зоя,— ну, заспівай разом з нами.

— Мені заборонено співати два роки,— відповіла Ванда.

— Тобі? Чому?

— Щоб не попсувати голосу. Так мені сказали професори консерваторії, куди я хотіла вступити минулого року.

— Ну, а ти один раз. Один раз для нас. А потім будеш мовчати.

Ванда погодилась. Вона підвелась, відійшла на корму і завмерла. Всі мовчки чекали, що вона заспіває.

Здавалось, задзвонили дзвіночки. Вася почув італійську пісню, що так інтригувала їх. Це, безперечно, був той самий голос, який вони чули на шкільному вечорі. Так, це співала Ванда.

Валентин Шторм, почувши той спів, випростався. Його вразила пісня Ванди. Але ще більше здивувались всі, коли почули чоловічий голос з берега. Голос приєднався до співу дівчини. Він співав ту саму італійську пісню.

ЗУСТРІЧ У КЛІВЕРНІЙ БУХТІ

Ванда раптово змовкла, почувши голос на березі, але її змінив Валентин Шторм, і Вася пізнав голоси, які чув день тому біля Форосу.

Дівчина мов скам'яніла і не вимовила жодного слова, поки двоє співців, один у човні, другий на березі, не скінчили співати.

Човен наблизився до берега Кліверної бухти. Край причалу стояв високий чоловік. Це він співав.

— Валентин! — покликав незнайомий з берега.

— Єсть!— відповів Шторм.— Лови трос!

З човна на берег полетів канат. Незнайомий спіймав його і підтяг човен до причалу.

— Здрастуйте, товариші,— промовив той, що стояв на березі, і всім школярам його голос здався знайомим.

Поблизу виднілись будівлі епропівської бази, освітлені кількома електричними лампочками. Відтіль наближалась група людей.

Валентин Шторм повернув вимикач на стовпі, і над водою засвітився великий ліхтар. Тепер усі були освітлені. Край причалу стояла людина у формі морського командира. Валентин Шторм вискочив на берег. За ним поспішив Михайло Фритіюфович, кличучи Ванду.

Коли всі опинились на березі, Валентин Шторм підвів молодого моряка і сказав, звертаючись до Ванди:

— Познайомтесь, це ваш брат Андрій Смураго, командир рятувального судна «Лейтенант Шмідт», а це,— він підняв обличчя до моряка,— твоя сестра Ванда Смураго, а тепер Ванда Врублевська.

І моряк і Ванда стояли, мов остовпілі, здивовано дивлячись одне на одного. На обличчі їх позначились здивування і недовір'я. Михайло Фритіюфович і Валентин Шторм схвильовано дивились на них. Всі присутні помітили подібність в обличчях дівчини і моряка-велетня.

— Ви не вірите?— спитав Шторм.— Скажи, Андрію, ти розповідав мені, що твоя мати і сестра загинули безвісти, виїхавши до вашого батька, що перебував у Красноводську. Скажи, хто навчив тебе тієї пісні, що ми тількино співали?

— Так, я розповідав тобі це. А пісні цієї мене навчила моя мати, з походження італійка.

— Скажіть, Вандо, ви пригадуєте своє дитинство?

Де ви жили, з ким, і як загинула ваша мати? Де ви навчилися цієї пісні?

— Я пам'ятаю, що жила у лісі з матір'ю і братом. Моя мати загинула під час пожежі на пароплаві, коли ми їхали до батька, але я не знаю, куди саме. Цю пісню, справді, співала моя мати. Я пам'ятала два перші рядки. Три роки тому я почула її від однієї італійської співачки і тоді вивчила всю.

— Невже це ти, Вандо?— хвилюючись, спитав моряк, кладучи руку на плече дівчини.

В цей час до них підійшла група людей, які йшли від будинку Епропу. То були моряки-епропівці і серед них один моряк із золотими нашивками капітана торговельного флоту.

— Сігізмунд!— скрикнула дівчина, побачивши капітана.

Він обняв дівчину і, вклонившись всім, одрекомендувався:

— Сігізмунд Врублевський, капітан пароплава «Трансатлантик».

— Андрію,— звернувся Шторм до Смураго, — це той моряк що врятував твою сестру. Його брат загинув разом із твоєю матір'ю, а його батько удочерив Ванду.

— Так,— сказав капітан Врублевський,— і сьогодні я радий бачити вашу зустріч, дорогі друзі.

Ванда стояла між Андрієм Смураго і Сігізмундом Врублевським. Вона тримала за руки обох моряків і переводила погляд з одного на другого. Вона глянула на лікаря. Обличчя Михайла Фритіофовича сяяло радістю.

— Значить, це правда, брат...— По щоках Ванди котились сльози. Вона міцно стискала руки обом морякам.

— Правда, дівчинко, — сказав Сігізмунд Врублевський.

— Правда, Вандо,— урочисто промовив Михайло Фритіофович.

— Валентин Шторм довів, що Ванда Врублевська і його друг Андрій Смураго рідні брат і сестра,— сказав командир епропівської бази і запросив усіх до свого кабінету.

Ліліпут розповів, що при першій зустрічі на шосе біля Гудаути він звернув увагу на те, що голос Ванди схожий на голос Андрія. Потім він знайшов уночі в лісі Марка і довідався в нього про вік та ім'я дівчини. Ці відомості викликали в нього перші здогади. Адже він знав із слів молодого моряка, з яким товаришував уже більш як десять років, що його сестрі має бути п'ятнадцять років і що її звать Ванда. Схожість імені підсилила його підозри. Під час третьої зустрічі він розповів про свої здогади Михайлу Фритіофовичу, і вони разом вирішили, що Шторм негайно повернеться в Севастополь, остаточно перевірить там усі дані, які в них є про Андрія і Ванду. Михайло Фритіофович мусив чекати на його телеграму в Сухумі. Повернувшись у Севастополь, Шторм розповів про все командирові та комісарові бази: Андрієві не сказав нічого. Після перевірки його документів та розмови з ним Шторм остаточно переконався, що його припущення правильне. Він надіслав телеграму в Сухумі, щоб Михайло Фритіофович виїздив, а також повідомляв, що посилає докладного листа для нього в Ялту. Одночасно він надіслав листа професорові Врублевському, а останній повідомив про це свого сина Сігізмунда, який на пароплаві «Трансатлантик», зафрахтованому американською компанією, возив по Чорному морю іноземних туристів. Саме сьогодні «Трансатлантик» прибув до Ялти, де має простояти кілька днів. Капітан Врублевський автомобілем приїхав у Севастополь, щоб зустрітись з Андрієм і Вандою Смураго.

В товариському колі своїх друзів сиділи брат і сестра, розповідаючи історію свого життя. Ми знаємо історію Ванди і не будемо на ній зупинятись. Після сестри почав говорити Андрій:

— Мені йшов чотирнадцятий рік, коли ми розлучилися з Вандою. Мати одержала листа від батька, про якого ми довго не мали відомостей. Наш батько — напівфранцуз, напівросіянин, а служив лісничим у Білорусії. В часи громадянської війни він займав командні посади в Червоній Армії. Дев'ятнадцятий і двадцятий роки батько був,— про це я довідався пізніше,— в Середній Азії, де останній час командував дивізією. Двічі його нагороджено орденом Червоного Прапора. Він нам довго не писав, побоюючись, що його листи викличуть репресії щодо нас з боку білих. Нарешті він прислав листа, і мати поїхала з Вандою до батька, а мене залишила дома. Мати гадала, що вона повернеться назад разом із батьком. Минуло два місяці, і я одержав від батька листа, з якого довідався, що мати до батька не приїздила. Тоді я вирішив їхати сам у Красноводськ, де в той час жив наш батько. Приїхавши туди, застав його пораненим. Про матір він не мав жодних відомостей. Вона з дороги або не писала, або листи її не дійшли до нас. Батько вживав заходів, щоб розшукати її, але з того нічого не вийшло. Важко поранений у випадковій сутичці з басмачами, він уже не міг поправитись і незабаром помер. Я вступив юнгою на пароплав, що плавав по Каспійському морю. Через рік я залишив пароплав і склав іспити до Ленінградського морського технікуму. Через три роки дістав звання штурмана і переїхав на Чорне море. Цікавлячись роботою водолазів, скоро перейшов працювати в Епроп. Ще на Каспійському морі, буди юнгою, познайомився і потоваришував з Валентином Штормом. З ним ми товаришуємо й досі. Розлучались ми лише тоді, коли він закінчував у Ленінграді університет, а я уже перебрався сюди. Тепер я працюю над проблемою глибоководних спусків водолазів, а він вивчає мешканців морських глибин. Я дуже радий, що саме Валентин допоміг мені знайти мою сестру.

— У мене є запитання,— звернувся до Андрія Смураго Марко.

— Радий буду відповісти.

— Скажіть, ви не знаєте, хто позавчора ввечері співав на Фороській скелі італійську пісню?

— Співав я. Співав Валентин. Ми з Валентином і з групою товаришів того вечора після роботи виїхали на прогулянку і доїхали аж туди. Це було напередодні вихідного дня.

— А хто співав її на Кавказі, в Афоні, коли ми там були?

— А-а, так це ви мене нагородили оплесками? — спитав і собі Валентин Шторм.— Бувши там, я заспівав її одного разу, гуляючи якось місячної ночі над Псирцхою.

— Тоді дозвольте мені спитати Ванду, — виступив Шарль.— Хто співав у нас у школі на вечері?

— Я співала,— відповіла дівчина.— Зі мною ще була одна товаришка, вона тоді й утекла.

— Секрети починають викриватися,— урочисто заявив Вася.

— А букети хто прислав?—спитала Ванда, оглядаючи всіх.

— Це знов-таки я,— сказав Шторм.— Обидва букети надіслав я і засекачувати цього не збираюсь.

— Ви хочете сказати, обидва рази.

— Ні, один раз в Ялті, для вас і для Зої.

— А в Сухумі?

— В Сухумі я не посилав.

— Тоді хто ж?

На це запитання ніхто не відповів.

— Ну, тоді це справді якийсь невідомий, моя дорога сестричко,— сказав Андрій і міцно обняв Ванду.

ОСТАННІЙ ЛИСТ ЗОЇ БУЛЬБИ

«Любі Зіна і Тамара!

Це мій останній вам лист. Завтра, о десятій годині ранку, ми виїздимо додому, до Харкова. Ви обов'язково зустрічайте мене на

вокзалі. Минулого разу я писала вам з Ялти. Відтіля ми виїхали на океанському пароплаві «Трансатлантик». Пишу вам по секрету, що капітан цього пароплава дуже, дуже симпатичний. Я вже писала вам про нього. Він зветься Сігізмунд Болеславович Врублевський. У нього чудові сині очі. А як він поводить з своїми пасажирами! На «Трансатлантику» чотириста іноземців, найбільше американців. Вони називають його «персона грата». Коли він стоїть на своєму містку (так зветься те місце, хоча воно швидше схоже на балкон або терасу, ніж на місток), ніхто не сміє з ним розмовляти, крім його помічників і вахтових матросів. Зате, коли він сходить відтіля, він дуже ввічливий. Але він зробив виняток для нас і дозволив нам теж приходити до нього на капітанський місток. Він каже, що ми все одно як його помічники. Марко і Вася навіть брались за ручки штурвала (це колесо, яким скеровують пароплав куди треба). Але вони також лазили в кочегарку, сиділи там майже цілий день і навчились закидати в топку вугілля. «Трансатлантик» може працювати і на вугіллі і на нафті.

З нами брат Ванди, капітан Смураго. Він велетень і красунь. Але значно молодший за Сігізмунда Болеславовича і не вміє так поважно розмовляти з іноземцями англійською та французькою мовами, як капітан Врублевський. З нами ж був Валентин Шторм. Він надзвичайно хороший і веселий. З ним ніколи не занудьгуеш.

Ми пливли з Ялти до Батумі. Тут Вандочка і її брат разом з Сігізмундом Болеславовичем їздили на могилу своєї матері. Капітан Врублевський знає ту могилу, бо там же поруч похований його брат, який теж був капітаном і загинув на пароплаві, на якому їхала Вандочка із своєю мамою. Ми тим часом оглядали Батумі. Тут же Михайло Фритіюфович сказав нам, що день народження Ванди (ми тепер плутаємо її ім'я, бо брат зве її Ванною) припадає на день нашого повернення до Харкова. Це в'яasnено через її брата. Це вже буде точний день народження. Ми вирішили влаштувати їй сюрприз — вечірку. Треба сказати, що всі сюрпризи тепер уже в'яasnено. Наша подорож по засекреченому маршруту вже скінчилась. Тепер ми знаємо, куди їдемо. Залишається нерозгаданим лише одно: хто приніс в Сухумі Ванді величезний букет білих троянд. Між іншим, мені не хочеться засмучувати Вандочку, але мені здається, що ті троянди були призначені мені або їй і мені разом.

В Батумі ми розпрощались з моряками. Вандин брат Андрій разом з Валентином Штормом повернулись до Севастополя, а Сігізмунд Болеславович повіз своїх туристів. Капітан же Смураго дав обіцянку спустити нас наступного літа під воду на глибину 25 метрів, а мене на 26. Це я попросила його, щоб хлопці не задавались. Отже, до скорого побачення, цілую кожну по мільйону разів.

«Зоя».

Тільки-но Зоя заклеїла конверта і надписала адресу, як її покликав Марко, щоб вона зайшла до сусідньої кімнати. Там вона застала всіх своїх товаришів. Михайло Фритіофович сидів біля вікна і читав газету.

— Зоя, — звернувся до неї Шарль, — ми тут розмовляли про те, що робитимемо в школі після закінчення нашої подорожі. Як уже досвідчені мандрівники, ми вирішили організувати клуб дослідників все-світу.

— Я пропоную назвати його клубом «юних дослідників», — сказав Вася.

— А я — «веселих дослідників», — запропонував Марко.

— Я можу вас помирити, — втрутилась Ванда. — Нехай це буде клуб «юних, веселих дослідників».

— Гаразд, — погодився Шарль. — Ми ще матимемо час для того, щоб обдумати назву. Так от, — він знову звернувся до Зої. — В цьому клубі Марко вивчатиме підводні глибини, Вася — підземні глибини, Ванда — полярні країни. Я — поки що буду альпіністом і вивчатиму найвищі гори. Чи хочеш ти вступити до нашого клубу і що хочеш вивчати?

— Безперечно. А що ж мені вивчати, коли ви все розібрали... Чи не можна б вивчати океанські пароплави? Га? Або, знаєте що, я вивчатиму хижих звірів... таких, наприклад, як барс.

— Ні, ти напевне вибирай, що саме.

— А як я хочу і те, і друге, і третє, і...

— Так не можна.

— В такому разі... в такому разі... астрономію і стратосферу. Можна?

— Гаразд. Договорились. Значить, ми відкриваємо клуб юних; веселих дослідників все-світу і головою клубу обираємо... кого?

— Михайла Фритіофовича Гансена! — одноголосно заявили юні, веселі дослідники.

Лікар усміхнувся, склав газету, підвівся з крісла і сказав:

— Давайте, веселі і юні, востаннє пройдемо по Тбілісі і підійдемо під керівництвом заслуженого альпініста Шарля Дюкло фунікулером на гору, що панує над цим містом.

Всі приєднались до цієї пропозиції. Лише Вася попросив дозволу залишитись у готелі, щоб написати листи.

Перед тим як вийти з кімнати, Ванда звернулася до товаришів:

— Невже ж ми не розгадаємо останньої таємниці нашої подорожі? Хто в Сухумі прислав мені квіти?

— Коли Михайло Фритіюфич не знає,— заявив Марко,— значить, ніхто не знає.

— Слово честі, друзі, не знаю,— сказав лікар. — Це справді якийсь граф Монте-Кристо.

Коли всі вийшли з кімнати, Вася залишився сам, витяг із свого рюкзака товстий зшиток, на якому був напис «Щоденник». Присівши до стола, розгорнув його і записав:

«Сьогодні організували клуб юних, веселих дослідників всесвіту. Всі таємниці викрито, за винятком останньої. Ніхто нічого не знає.

Я вирішив прикласти всіх зусиль, щоб догнати Ванду в навчанні і одночасно з нею вступити в університет. А коли ми скінчимо університет, я викрию їй інкогніто сухумського графа Монте-Кристо».

З М І С Т

Частина перша

Вечір сюрпризів	5
Несподівана пропозиція	14
В дорогу	20
Лист наркомові	27
Неприємність	34
Напад	38
Чорноморське узбережжя	44
Аварія	52
Маленький велосипедист	58
Оповідання Ванди	64

Частина друга

Курортне містечко	71
Викриття однієї таємниці	77
Слів уночі	83
Гора Ануя	89
Тривога	96
Заблудив	101
Ніч у лісі	107
Дельфіни	112
Рожевощокый юнак	121
Погоня	128
Ще одна зустріч з ліліпутом	135
Барс	142

Частина третя

Букет троянд	149
На пароплаві	154
Телефонна розмова	160
Під Фороською скелею	167
Мандрівники згадують історію	172
Таємниця «принца»	178
Артист під водою	184
На морському дні	190
Зустріч у Кліверній бухті	198
Останній лист Зої Бульби	203

ЛЮБИЙ ЧИТАЧУ!

Напиши нам, чи сподобалась тобі ця книжка, чи хороші в ній малюнки. Чи допоміг тобі художник краще зрозуміти твір?

Напиши також, про що хотів би ти ще прочитати.

Будемо дуже вдячні тобі за це. Не забудь, що наша адреса: м. Київ, вул. Кірова, 1, Дитвидав.

ДЛЯ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Трубляни Николай Петрович. Путешественники. Повесть

(На українском языке)

Редактор Н. С. Шумада
Художній редактор А. К. Тетьора
Технічний редактор М. М. Ессаулова
Коректори Т. О. Крижна, Г. М. Горлач

Здано на вирсництво 27/II 1957 р. Підписано до друку 29/VII 1957 р. Формат 84×180¹/₃₂. Фіз. друк. арк. 6,5. Умовн. друк. арк. 10,82. Обл.-вид. арк. 9,15. Тираж 50000. Зам. № 203. Ціна 4 крб. 25 коп.
Дитвидав УРСР. Київ, Кірова, 1.

Книжково-журнальна фабрика Головвидаву Міністерства культури УРСР.
Київ, Воровського, 24.

МАТІАРІІМ КМ

Мурсора Мрроріні

||

Ціна 4 крб. 25 коп.

3 1. 1. 1961 р.
Ціна 43 коп.

ДИТВИДАВ